ISSN 1561–4999

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2009

У НОМЕРІ:

- ***Вибори Президента України***
- ***Захист честі і гідності людини***
- ***Ознаки сучасної держави***
- ***Самоорганізація населення***
- ***Охорона лісів***
- ***Викуп земельних ділянок***
- ***Смертна кара та екстрадиція***

IN LEGIBUS SALUS

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2009

Виходить щоквартально

Засновано у листопаді 1993 року

Засновник:
Одеська національна юридична академія

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р.
Свідоцтво: серія ОД №189

Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р.
Свідоцтво: серія КВ №2065

Президіумом Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанова від 9 липня 1999 р. — № 1-05/7).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція):
ISSN 1561–4999 (18 березня 1999.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

В. Б. Авер`янов

Ю. П. Аленін

С. В. Ківалов

А. В. Луняченко

В. К. Мамутов

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк
(зам. гол. редактора)

П. М. Рабінович

В. А. Серафімов

Є. О. Харитонов

Технічний редактор

С. С. Сон

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.

Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Одеської національної юридичної академії 13.07.2009 р., протокол № 7.

Адреса редакції:
Україна, 65009, Одеса-9
Піонерська, 2, каб. 406
Тел. /факс: (8-048) 719-88-15
Ел. почта: constitutional law@onua.edu.ua

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 3'2009

Укр., рос., англ. мовами

Здано до набору 28.09.2009.
Підписано до друку 21.10.2009.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,55.
Тираж 1000 прим. Зам. 125.

Друкарня видавництва «Юридична література»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1374 від 28.05.2003 р.)
Одеса, вул. Піонерська, 2.
Тел. (8-048) 777-48-79

ОДЕСА • «Юридична література» • 2009

© Одеська національна юридична академія, 2009

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) російською, українською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 2009. — № 5. — С. 26–30). Наукова стаття повинна містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегль — 12, через 2 інтервали), інші матеріали — до 6 аркушів — у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова українською мовою (до 5), резюме, що відповідає змісту матеріалу, українською і англійською мовами (до 10 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

***ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ*:**

***1. ДИСКЕТА З ФАЙЛОМ У ФОРМАТІ MS Word* З НАБОРОМ ТЕКСТУ.**

2. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

3. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора
Науковий ступінь, звання, почесне звання
Місце роботи і посада
Поштова адреса, телефони, факс, e-mail
Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)
Найменування статті
Індекс універсальної десятичної класифікації (УДК)
Автори, на праці яких є посилання в рукопису
Дата відсилання рукопису

4. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою — не менш 10).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистіка», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

С. Джолос
Поняття, ознаки та види сучасної держави 4

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ В ДІЇ

К. Кулі
Конституційно-правове регулювання некомерційних організацій в Україні. .11

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

С. Нестеренко
Застосування смертної кари та проблема захисту прав людини в інституті екстрадиції 19

ПРАВО ТА ЕКОЛОГІЯ

Б. Киндюк
Правовое регулирование охраны лесов в дореволюционный период (X — нач. XX века) 25

Н. Локтєва-Маклашова
Правове регулювання реалізації права загального водокористування на землях водного фонду. 32

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

Н. Мішина
Самоорганізація населення у багатоквартирних будинках 36

Л. Терлецька
Викуп державою земельних ділянок для суспільних потреб — підстава відшкодування збитків в Україні 41

О. Погібко
Правові напрями розвитку Воєнної організації держави 46

УКРАЇНА І СВІТ

В. М. Підгородинський
Значення для кримінального права України рішень Європейського суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо прав ЗМІ) . . .53

Н. Мельниченко
Конституційно-правове законодавство про науку у країнах — нових членах Європейського Союзу (на матеріалах Латвії, Литви, Естонії) 58

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

Закон України «Про наукові парки». .63

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» . .71

Прес-реліз прес-служби Конституційного Суду України. 99

Указ Президента України «Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» 105

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ *106*

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12

С. Джолос,
аспірант кафедри теорії держави і права
Одеської національної юридичної академії

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

В умовах сьогодення виникає необхідність пошуку оптимальних засад належної організації держави як інституту, покликаного ефективно діяти в умовах глобалізації і кризових явищ, що охоплюють економічну і соціальну сфери.

Сучасна держава не є достатньо вивченою в політико-правовій науці, оскільки дана категорія є вельми динамічною. Ряд авторитетних джерел обмежується лише загальною фразою типу «держава сучасного типу — це демократична, соціальна, правова держава» [1, 57], що, як буде доведено нижче, не зовсім відповідає істині.

Метою даного дослідження є визначення єства і видів сучасної держави, для чого ми плануємо окреслити основні детермінанти сучасної держави, її сутність і види.

Поняття «сучасна держава» тісно споріднене з критерієм часу і не є сталим: як кожна епоха колись була «сучасністю», так і для певного проміжку часу існує певний тип держави, який виявляється «сучасним», тобто таким, що відповідає умовам певної епохи. Тож, аналізуючи феномен сучасної держави, доречно окреслити основні риси сьогодення.

К. А. Стрельніков відзначає: «На думку зарубіжних вчених, глобалізація стане одним з основних, якщо не основним викликом століття» [2, 22]. Р. Робертсон дає загальне визначення глобалізації, як низки процесів, що утворюють єдиний світ [3, 396].

Глобалізації властива значна кількість негативних проявів: грубий тиск транснаціональних корпорацій (ТНК) на розвиток національних економік і на процеси прийняття політичних і економічних рішень; постійний акцент уваги на суто фінансово-прибутковій діяльності і недооцінка соціальних аспектів; випади щодо обмеження суверенітету держав і націй шляхом обмеження можливостей їх вільної діяльності; втілення концепції ліберально-ринкової держави, що сприяє усуненню держав від реального впливу на ряд процесів (передусім економічного плану); зіткнення різноманітних міждержавних інтересів [4, 667]; посилення залежності держави від капіталу, причому не лише від національного, але і від іноземного; зростання ризику відтоку капіталу з країни у випадках, коли бізнес вважає, що податкова система і фінансова політика держави не забезпечують йому високих прибутків; фінансова інтеграція, що перманентно посилюється, звужує можливості національної влади при розробці економічної політики, включаючи скорочення фінансування соціальних витрат, аби переконати міжнародні фінансові ринки в своїх намірах не допустити зростання інфляції [5, 49]; послаблення національних держав, пов'язане з делегуванням значних повноважень міжнародним організаціям; скорочення втручання держав в економіку, зменшення податків, що збільшує політичний вплив підприємств (особливо ТНК); легка міграція і вільне переміщення капіталу за кордон

© С. Джолос, 2009

сприяє зменшенню влади держави над громадянами [6]; в духовній сфері наслідком глобалізації є все більше домінування масової культури [7, 97] тощо.

Отже, можна упевнено сказати, що глобалізація таїть значну небезпеку, що проявляється як: а) духовна люмпенізація внаслідок занепаду соціальної і духовної сфери, поширення масової культури; б) утвердження агресивного американізму (адже основним провідником глобалізації виступає американський капітал, що переслідує імперські цілі); в) клептократичність буржуазної неаристократичної влади; г) послаблення державної влади до рівня її неспроможності реально впливати на суспільні процеси і реалізувати функції держави; ґ) занепад національної і соціальної держави, обумовлений домінуванням егоїстично налаштованого капіталу, який не зацікавлений у фінансуванні соціальних програм (освіта, фундаментальна наука, медицина, пенсійне забезпечення тощо), які є малорентабельними з економічної точки зору; д) розорення ряду країн (передусім третього світу і пострадянського простору) через відток капіталів і контролювання їх економік ТНК чи іншими капіталістичними утвореннями; е) системна криза, суцільні занепад і декаданс, загальні проблеми сучасності (екологічна й ядерна небезпека, епідемії, зубожіння, поширення тероризму та організованої злочинності тощо), що можуть призвести до внутрішніх і зовнішніх конфліктів і збройної боротьби тощо.

Сьогодні вищевказані негативні явища вже мають місце в ряді країн. Тож, сучасною варто визнати таку державу, яка відповідає умовам сьогодення, спроможна ефективно протидіяти кризовим процесам, виявляється здатною належно виконувати свою місію.

Згадаймо вислів Наполеона: «Слабкість верховної влади — найстрашніше з народних лих» [8, 415]. Тож, держава сучасного типу — це сильна держава.

В сучасній науці все більшого визнання набирає ідея сильної держави, а демократія критикується, як «ліки, що дають надто серйозний побічний ефект».

Ідеологія демократичної держави не краща за будь-яку іншу, а можливо, і навпаки, адже історично вона виникає як відображення інтересів буржуазного суспільства, точніше, його «вершків» — купців, торговців, капіталістів і т.ін. При цьому Н. Макіавеллі [9], Т. Гоббс [10] та ін. вважали людську природу «підлою», з притаманними їй рисами — жадібністю, заздрістю, ненавистю, злобою, марнославством, егоїзмом і т д., що створює необхідність існування могутньої Держави-Левіафана, яка вгамувала би «війну всіх проти всіх» у суспільстві, де приватні інтереси знаходяться у постійній суперечності [10].

Радикальна демократизація часто супроводжується зайвими жертвами (революції в Англії, Франції, Росії) й деградацією, адже новостворена «еліта», як правило, являє собою когорту багатіїв, чиї капітали були добуті за допомогою протиправних і аморальних засобів, прикладом чого може служити і переродження кримінальних суб'єктів у бізнесменів та політиків, утворення олігархії на пострадянському просторі тощо.

А. Д. Керимов наголошує, що демократія є лише «певною технологією набуття і здійснення державної влади меншістю за допомогою більшості... але далеко не завжди в інтересах і на благо більшості» [11, 25-26]. Також ним виділяється низка недоліків демократії: а) можливість доступу до влади далеко не найкращих осіб; б) велика ймовірність необдуманих дій і хибного вибору; в) егоїзм владарюючих; г) виборність негативно впливає на діяльність політиків, оскільки вони реально діють в інтересах меншості і лише прагнуть догодити більшості (часто всупереч її істинним інтересам); ґ) відсутність чіткої волі більшості; д) фарисейство демократії, яка створює хибну впевненість, що кожен може взяти участь у здійсненні владних повноважень чи влитися до лав владарюючих; е) демократія часто довільно тлумачить волю більшості та буває агресивною до всього, що виходить за рамки загальноприйнятого тощо [11, 29–44].

ТНК створюють загрозу державі як такій [12, 200], оскільки в умовах демократії при формальному визнанні народу джерелом влади насправді панує капітал.

Демократія зовні відстоює інтереси народу, а насправді служить прикриттям для олігархії і криміналітету, які користуються відсутністю гідної влади, яка припинила би їх злодіяння. Така некерована влада капіталу поводиться клептократично і може вести до криз (Велика депресія, системні кризи у ряді країн пострадянського простору тощо).

Епоха ліберальної демократії канула в Лету, адже якщо у період розквіту відповідних теорії і практики на початку XX ст. у Західній Європі і США державний сектор споживав трохи більше 10 % ВНП (втілення «мінімальної держави»), то вже у 1980-х рр. він використовував близько 50 % ВНП (70 % у демократичній і соціальній Швеції) [13, 15–16]. Це означає, що нині зростає значення держави, яка для реалізації своїх функцій і протидії кризовим явищам потребує все більших ресурсів, а отже, очевидно, і влади.

При цьому варто згадати думку В. А. Затонського, який стверджує, що «держава, яка відмовляється від виконання іманентно властивих їй функцій, і залишає ті сфери суспільства, які вона не має права полишати, стає слабкою, недієздатною» [14, 108].

Таким чином, сильна держава є державою сучасного типу, адже відповідає потребам часу: забезпечити добробут, порядок і справедливість, здолати кризові явища, реалізувати масштабні соціальні проекти, протидіяти негативним проявам глобалізації тощо.

На наш погляд, державна влада має два основні методи впливу на суспільні процеси: економічний і силовий. Перший діє за умови економічної незалежності держави, коли вона володіє достатнім обсягом власності для покриття своїх витрат, забезпечення життєдіяльності і належного виконання своїх функцій. Тому сучасна держава повинна мати стільки власності, щоб самостійно створювати щонайменше половину ВНП. Тоді, будучи етатистською, вона матиме змогу впливати на суспільні процеси економічними методами. У протилежному випадку держава вимушена або бути неефективною, або спиратися виключно на силові методи, тобто бути тоталітарною.

Держава, яка володіє основними промисловими об'єктами і створює половину ВНП, не матиме потреби у завищенні податків, які будуть понижені для стимулювання дрібного і середнього бізнесу, економічного процвітання, сприяння формуванню потужного середнього класу, який ще Арістотелем вважався гарантом міцності суспільства [15, 48].

Ф. А. Хайєк припускає існування зв'язку між тоталітаризмом і сучасною державою, що процвітає [16]. Приклад деяких з формальної точки зору тоталітарних держав (наприклад, безпартійна теократія — Об'єднані Арабські Емірати [17, 114]) це підтверджує.

Варто погодитися з думкою ряду мислителів, які пов'язують аксіосферу держави з легітимністю і стійкістю [18, 63–64]. Як відзначає Ю. М. Оборотов, проблема стійкості держави тісно пов'язана зі спробами класифікувати держави залежно від їх ефективності на сильні, слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися. При цьому держави слабкі, ті, що розпадаються, і ті, що розпалися, якраз не мають необхідної стійкості. Серед критеріїв нестійкості держави виділяються такі, як нелегітимність влади, неефективність її інститутів і бюрократії, розлад правопорядку та ін., що разом з впливом деструктивних причин — зростанням ролі недержавних і псевдодержавних організацій, руйнацією монополії державної влади та ін. — ведуть до розхитування держави [18, 68]. Фактично з цього випливає, що достатньо стійкою, а отже, і цінною, є сильна легітимна ефективно діюча держава, яка володіє монополією на владу і контролює правопорядок, недержавні і псевдодержавні організації, що означає необхідність широкого втручання держави в життя суспільства, визнання значної цінності такої держави, яка фактично є етатистською.

Загалом, сила держави пов'язана з відповідністю природі буття, наявністю суверенітету, влади, підкріпленої зброєю і ресурсами, підтримкою суспільства тощо.

Природа суспільно-політичного буття засвідчує необхідність широких повноважень держави, що дозволяє їй належно виконувати свої функції. Без цього сумнівною є її легітимність, підтримка з боку народу, за відсутності яких держава приречена. Тож запорукою добробуту є авторитарний режим, легітимований необхідністю широти державної влади й особистими якостями політичної еліти.

Авторитаризм є досить поширеним (певні монархії, диктаторські режими, військові хунти і т.п.), виправданим і природним за умови краху старих соціальних структур, переходу до нових. Це пояснюється його позитивними можливостями, особливо при проведенні радикальних реформ: забезпечення громадського порядку, проведення швидкої реорганізації соціальних структур, концентрація зусиль і ресурсів для виконання конкретних завдань тощо [19, 30].

А. Д. Керимов стверджує, що сильній державі характерна система таких ознак: а) володіння значним владним потенціалом — сильна держава має володіти достатніми адміністративними, матеріально-фінансовими, організаційними, людськими, інформаційними, техніко-технологічними та ін. ресурсами, що дозволило б їй формувати належний політичний курс та втілювати його; б) широка сфера впливу державно-владних структур — від забезпечення безпеки особистості і всього державно-організованого соціуму та його інститутів до макроекономічного фінансового регулювання, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища, освіти, медицини тощо; в) здатність організовувати, залучати, мобілізувати все населення, всі соціальні групи та громадян для активної, свідомої, добровільної участі у вирішенні значних суспільних проблем, що виникають, для чого держава повинна мати високий ступінь легітимності та підтримки з боку більшості населення, для чого необхідна влада над умами; г) національна орієнтація і відповідальність еліти [20, 1816-1818].

Тож сильна держава характеризується тим, що окрім влади політичної і економічної вона наділена і значною долею влади духовної [20, 1817], яку, як відзначає А. С. Панарін, «здійснює інтелігенція: в минулі епохи — церковна, зараз переважно світська» [21, 52].

Дійсно, «устрій держави має бути таким, аби допустити до влади кращих громадян, адже аристократизм державної влади — визначальна вимога до її існування» [22, 19].

На нашу думку, практичними сторонами втілення концепції аристократичної влади має бути: а) сформована і пануюча еліта; б) існування т.зв. закритої моделі державної служби; в) належна моральна і професійна підготовка службовців; г) пріоритет призначуваності, а не виборності; ґ) непряме виборче право; д) ефективний механізм контролю і відповідальності, що включатиме заборону обіймати державні посади особам, які раніше були їх позбавлені у результаті невиконання обов'язків чи правопорушення; е) заміщення ряду найвищих вакантних посад на основі суворого конкурсного добору; є) політика влади щодо піднесення загальної культури просвітницькими та ін. заходами; ж) пропагування й охорона традиційних цінностей державою; з) забезпечення сильною владою порядку, добробуту і належної свободи людини в економічній, соціальній, культурній сферах тощо.

Стосовно механізму забезпечення стабільності і стійкості держави варто навести думку Р. Стиля: "Добре відомо, що монархія, коли її підкупають, вироджується в тиранію, аристократія — в олігархію, а демократія схильна до заворушень і безпорядків. І тому, аби усунути небезпеку, до якої може призвести кожна з них окремо, винайшли змішану форму правління, що означає правління короля, лордів, громад" [23, 114].

В. Л. Махнач стверджує, що різні країни досягали найбільших успіхів тоді, коли у державному ладі поєднува-

лися монархія, аристократія, демократія (т.зв. «полібієва схема»), де єдиновладний елемент забезпечує єдність, аристократичний — стабільність, необхідний консерватизм, а демократичний — мобілізує народ до діяльності в ім'я спільного блага, де влади не конкурують, а доповнюють і підкріплюють одна одну [24, 8].

Заслуговує на увагу і класифікація держав. Окрім традиційних критеріїв типології за елементами форми держави, важливе значення належить і критерію сучасності, тобто відповідності реаліям сьогодення. За ним держави поділяються на: а) несучасні, що мали місце в минулому і, очевидно, матимуть місце в майбутньому. Вони пройшли тривалий шлях еволюції (прадержави, рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні тощо) від зорі цивілізації до ідеї демократичної держави. Остання є популярною нині, хоча епоха вже засвідчує її застарілість. Прикладами демократичних держав можна вважати ряд країн сучасної Європи, які поки що не етатизуються. Очевидно, держави перехідного типу теж слід віднести до несучасних, адже прагнення «перейти» до чогось свідчить про їх неоформленість, потребу значних реформ і т.п., що означає їх невідповідність часу; б) сучасні держави, які відповідають потребам часу, тобто є сильними і спроможними протидіяти кризовим явищам сьогодення. Зараз державний сектор в розвинутих країнах споживає 50–70 % ВНП, що обумовлює необхідність суттєвого втручання держави в економічні та інші суспільні процеси (аби держава не стала заручником капіталу і не втратила ефективності). Відповідно до превалювання економічних чи силових методів впливу, сучасні держави можуть бути класифіковані на: етатистські (характеризуються значною владою; втручанням держави, переважно в економічних формах, в життя суспільства; визнанням цінності держави; існуванням достатнього обсягу справедливих прав і свобод народу; спробою побудувати соціальну державу; зазвичай високим ступенем легітимності; часто альтруїстичною спрямованістю владарюючих («влада для держави»); натяком на аристократичність влади; могутністю тощо), та тоталітарні (відрізняються від етатистських надмірним втручанням держави в усі питання суспільного буття; превалюванням силових і репресивних методів; відсутністю достатнього обсягу справедливих прав і свобод народу; зазвичай невисоким ступенем легітимності, що обумовлений неправовими методами здійснення внутрішньої і зовнішньої політики; часто егоїстичною спрямованістю владарюючих («держава для влади»); натяком на неаристократичність, масовість влади; надмірною мілітаризацією тощо).

Серед прикладів етатистських держав можна навести РФ, ОАЕ, а також США, які лицемірно проповідують демократію для послаблення конкурентів, та ін. До числа тоталітарних держав можна віднести ряд країн третього світу, фашистські режими та ін.

Іншим важливим критерієм класифікації є могутність. За ним держави можуть бути розподілені на такі групи: а) наймогутніші держави і державоподібні утворення сьогодення. Ними, як правило, є найстарші члени Ядерного клубу, які реально здатні диктувати свою волю, характеризуються величезним військовим, економічним, науковим, людським, ресурсним та ін. потенціалом, зокрема це Росія, США, ЄС; б) могутні держави, які набувають все більшої потужності завдяки розвитку військового, економічного, наукового, людського, ресурсного або ін. потенціалів, але на сьогоднішній день поступаються силою державам першої групи, насамперед, це Китай й Індія; в) доволі потужні держави, які, однак, не претендують на світове політичне лідерство; серед прикладів слід назвати Австралію, Канаду, Нову Зеландію, Японію та ін.; г) непотужні держави, яких є чимало в Азії, Африці і Південній Америці, а також на пострадянському просторі (включаючи Україну), які характеризуються наявністю іноді значних внутрішніх проблем та є об'єктами частих політичних маніпуляцій інших держав.

Отже, підкреслимо такі висновки: а) основною детермінантою, що дозволяє казати про сучасність держави, є відповідність її сутності вимогам сьогодення, зокрема здатність ефективно функціонувати в умовах глобалізації, протидіяти кризовим явищам, зберігати стійкість; б) все ще популярна нині парадигма ліберальної, демократичної держави виявляється застарілою, оскільки сьогодення вимагає від держави набагато більших витрат та активності, ніж раніше; в) основним критерієм, що дозволяє вважати державу сучасною, є її ефективність; можна упевнено сказати, що сучасна держава — це насамперед сильна, потужна держава, що існує в етатистській чи тоталітарній формі, аби належно втілювати свою місію; г) окрім класифікації держав на несучасні-сучасні, важливе значення належить типології держав за ступенем могутності, адже вона дозволяє побачити основних гравців на світовій політичній арені, під егідою одного з яких в майбутньому людство може бути об'єднане в єдиній державі перед лицем загрози інопланетних цивілізацій.

Перспективним напрямком подальшої розробки даної проблематики є дослідження єства сучасної держави й основних засад її функціонування в умовах сьогодення.

Ключові слова: авторитаризм, аристократія, глобалізація, демократія, етатизм, сильна держава, сучасна держава, цінність держави.

Стаття присвячена дослідженню феномена сучасної держави. Автор виходить з судження, що сучасною є лише така держава, яка співвідноситься з вимогами часу. Тому демократична держава піддається автором критиці як «несучасна», тобто така, що втратила свою актуальність протягом XX ст., коли значною мірою зріс обсяг вимог до держави, як кількісно, так і якісно. Автор доходить висновку, що сучасною є лише сильна держава, спроможна протидіяти глобальним кризовим явищам.

The article is devoted to the modern state phenomenon. Only a state which corresponds to time demands can be called modern. The author criticizes democracy as an "out-of-date" state which lost its importance in the XX century when new demands to a state were imposed. We came to the conclusion that only a powerful state can be considered modern, the state able to resist global crisis phenomena.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник: Пер. з рос. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.

2. Стрельников К. А. Правовая глобализация: основные тенденции // Юридический мир. — 2008. — № 10. — С. 22–24.

3. Robertson R. Globality, Global Culture, and Images of World Order // Social Change and Modernity. — Berkeley, 1992. — P. 396.

4. Співак В. М. Суверенна держава у процесі глобалізації // Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — Вип. 41. — С. 666–674.

5. Striker R. Globalization and welfare state // Intern. J. Of sociology a. social policy. — Hull, 1998. — Vol. 18. N 2/4. — P. 49.

6. Глобализация. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Глобализация.

7. Угрин Л. Глобалізація. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни. — Л.: Кальварія, 2003. — С. 96–98.

8. Антология мудрости / Сост. В. Ю. Шойхер. — М.: Вече, 2007.

9. Макиавелли Н. Государь: Сочинения. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 2001. — 656 с.

10. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. — М.: Мысль, 1991. — 731 с.

11. Керимов А. Д. Современное государство: вопросы теории. — М.: Норма, 2008. — 144 с.

12. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 280 с.

13. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке: [Пер. с англ.]. — М: АСТ: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2006.

14. Затонский В. А. Эффективная государственность / Под ред. А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2006. — С. 108.

15. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве: Курс лекций / Крестовская Н. Н., Цвиркун А. Ф. — Х.: Одиссей, 2007. — 376 с.

16. Hayek, Friedrich A. The Road to Serfdom. — Chicago: University of Chicago Press, 1956.

17. Чиркин В. Е. Государствоведение: Учебник. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юристъ, 2000. — 384 с.

18. Оборотов Ю. Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — 2007. — Т. 6. — С. 61–69.

19. Мадіссон В. В., Горбатенко В. П. Авторитаризм // Юридична енциклопедія. — К., 1998. — Т. 1. — С. 30.

20. Керимов А. Д. О сильном государстве // Право и политика. — 2008. — № 8. — С. 1815–1822.

21. Панарин А. С. Россия в циклах мировой истории. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — С. 52.

22. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории: Учеб. курс. — О.: Астропринт, 1998. — 132 с.

23. Steele R. The Englishman. — London, 1955. — P. 114.

24. Махнач Л. В. Поиск земного совершенства // Независимая газета. — 2000. — 23 нояб. — С. 8.

УДК: 342.728:061.2(477)

К. Кулі,
асистент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

У широкому розумінні громадянське суспільство являє собою сукупність суспільних інститутів, які безпосередньо не включені в державні структури і дозволяють громадянам, об'єднуючись, реалізовувати і захищати свої права і інтереси.

Сучасне громадянське суспільство — це, в першу чергу, суспільство свободної територіальної самоорганізації населення. Однак для досягнення конкретних результатів необхідна ефективна співпраця громадян через їх об'єднання у формі громадських, а саме, некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. До того ж Конституція України закріпила право громадян брати участь в управлінні державними справами та право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Також Конституцією наголошено визнання та гарантування місцевого самоврядування, тобто права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Через це залучення громадян до планування та прийняття державних та місцевих рішень є актуальною проблемою як в теоретичному, так і в практичному плані.

Проблемам взаємозв'язку громадянського суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування присвячені публікації таких українських авторів, як: В. Корнілова, А. Ткачук, О. Захарченко, О. Бабінова, О. Берданова, Н. Гринчук, О. Соколов, Н. Сич, М. Лесечко, О. Сидорчук та російських авторів: М. Бажинова, В. Гельмана, С. Риженкова, Д. Тихонова. Окремі публікації стосуються конкретно проблем налагодження соціального партнерства громадських організацій з органами місцевого самоврядування, пошуку нових організаційно-правових форм співпраці неурядових організацій з органами місцевого самоврядування (О. Хуснутдінов, О. Максименко, П. Трачук, О. Іщенко, Л. Василенко, А. Крупник та ін.). Усі ці роботи фрагментарно зачіпають окремі положення правового регулювання діяльності громадських організацій у їх співпраці з органами місцевого самоврядування, але, наскільки нам відомо, комплексного аналізу законодавства та перспектив його вдосконалення у сфері конституційно-правового регулювання організації, діяльності і партнерства громадських (некомерційних) організацій з органами місцевого самоврядування в Україні поки що не має. Тому це і є метою нашого наукового дослідження.

Конституційно-правовою основою діяльності громадських організацій в Україні є: Конституція України від 28 червня 1996 року, закони України: «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року [1], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року [2], «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року

© К. Кулі, 2009

[3], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року [4], «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 року [5], «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [6], «Про оподаткування прибутку підприємств»[7], Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України [8].

Пропонуємо більш детально розглянути питання правового регулювання співпраці громадських організацій з органами місцевого самоврядування, але з початку треба розуміти, що являють собою громадська організація та органи місцевого самоврядування.

Отже, ми знаємо, що згідно з Законом України «Про об'єднання громадян» (ст. 3) громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів.

У свою чергу, згідно з Конституцією України, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою (жителями села чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл, селища та міста) в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети (ч. 3 ст. 140).

Так почнемо з того, що порядок створення та діяльність громадських організацій регулюється Законом України «Про об'єднання громадян.» Отже, легалізація громадської організації здійснюється Міністерством юстиції України, місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад (ч. 4 ст. 14 Закону України «Про об'єднання громадян»). Тобто з цього моменту починається співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування. Підтвердженням цього також є положення п. 7 ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно делегованого повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад реєструвати у встановленому порядку місцеві об'єднання громадян, органи територіальної самоорганізації населення, які створюються і діють відповідно до законодавства.

Що стосується контролю за діяльністю об'єднань громадян з боку органів місцевого самоврядування, то легалізуючі органи здійснюють контроль за додержанням об'єднаннями громадян положень їх статутів. Представники цих органів мають право бути присутніми на заходах, що проводяться об'єднаннями громадян, вимагати необхідні документи, одержувати пояснення (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про об'єднання громадян.»). В свою чергу, зареєстровані об'єднання громадян мають право одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей (п. 6 ч. 1 ст. 20 того ж закону).

Але наша робота присвячена правовому регулюванню конкретно некомерційних організацій, хоча фактично в законодавстві не має єдиного підходу до використання терміна «некомерційна організація», як і не має її визначення.

Так, Цивільний кодекс України регламентує загальне правове регулювання статусу усіх юридичних осіб. Він виділяє серед організаційно-правових форм юридичних осіб підприємницькі та непідприємницькі товариства (ч. 2 ст. 83), де непідприємницькі товариства – це товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 85).

Відповідно до Господарського кодексу України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також окремі громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ст. 2).

До того ж у Господарському кодексі України поряд з господарською комер-

ційною діяльністю (підприємництвом) окрему главу присвячено некомерційній господарській діяльності.

Так, некомерційне господарювання – це самостійна господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (ч. 1 ст. 52 ГКУ). В цьому Кодексі використовується навіть поняття «суб'єкт некомерційного господарювання». До речі, в Конституції України у ч. 3 ст. 13 міститься поняття «суб'єкт господарювання».

Окрім цього, окрема стаття Господарського кодексу присвячена особливостям статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання, але поняття некомерційної (неприбуткової) організації в ній не має. Є тільки визначення благодійної організації, якою визнається недержавна організація, яка здійснює благодійну діяльність в інтересах суспільства та окремих категорій осіб без мети одержання прибутків від цієї діяльності (ч. 2 ст. 131 ГКУ), але благодійні організації більш детально ми розглянемо пізніше.

У Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» окрім реєстрації місцевих об'єднань громадян у п. 13 ч. 1 ст. 34 міститься положення про державну реєстрацію виконавчими органами сільських, селищних, міських рад конкретно місцевих благодійних організацій і фондів, інших неприбуткових організацій. Також до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, роботи з молоддю (п. 8 ч. 1 ст. 32 того ж закону).

Отже, зроблений аналіз законодавства показав, що існують такі поняття, як: непідприємницькі товариства, некомерційна діяльність, некомерційне господарювання, суб'єкт некомерційного господарювання, неприбуткова організація, недержавна організація, неурядова організація. З одного боку, це тотожні поняття, оскільки основною метою цих організацій є не отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, а реалізація та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів людей.

З іншого боку, треба відрізняти непідприємницькі товариства від неприбуткових установ і організацій, особливості оподаткування яких визначаються Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». Цивільний кодекс не регулює правовий статус окремих видів непідприємницьких товариств [9, 58–59]. Тобто з цього положення ми можемо зробити висновок, що неприбуткова установа та неприбуткова організація є видом непідприємницького товариства. До того ж, згідно з Цивільним кодексом України, товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Тоді логічно було б стверджувати, що товариство – поняття ширше, ніж організація. Але ми вважаємо навпаки, тобто непідприємницьке товариство є видом неприбуткової організації, тому що і товариство і організація є видами об'єднань громадян відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян», в якій зазначено, що об'єднання громадян незалежно від назви: рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо (у тому числі товариство) визнається політичною партією або громадською організацією.

Поняття «некомерційна організація» застосовується в акті локального регулювання, а саме в Положенні про соціальне замовлення в м. Одесі від 10 серпня 2000 року [10], де зазначається, що некомерційні організації (НКО) — громадські та благодійні організації, які створюються та діють відповідно до законів України «Про об'єднання громадян» та «Про благодійництво та благодійні організації» та не мають основною метою своєї діяльності отримання прибутку для його розподілу між засновниками та членами організації у вигляді їх доходів (п. 1.2).

До речі, у російському законодавстві використовуються три основних поняття: «некомерційна організація», «громадське об'єднання», «неурядова організація», але базовим поняттям є «некомерційна організація» (це такі організації, які не мають за основну мету своєї діяльності одержання прибутку і не розподіляють прибуток між учасниками).

Під громадським об'єднанням розуміється добровільне, самоврядне, некомерційне формування, створене за ініціативою громадян, які об'єдналися на основі суспільних інтересів для реалізації загальної мети.

Поняття «іноземна некомерційна неурядова організація» у російському законодавстві використовується переважно стосовно некомерційних організацій, які створені за межами Росії відповідно до законів іноземної держави, засновниками (учасниками) яких не є державні органи [11, 30].

Поряд із суперечностями стосовно назви та поняття некомерційних організацій, є ще досить незрозумілі речі. Закон України «Про об'єднання громадян», є загальним законом стосовно регулювання правового статусу громадських організацій, але він, на наш погляд, має ще деякі прогалини. Окрім того, що він не має визначення поняття «некомерційна організація», він не надає переліку видів некомерційних організацій.

Оскільки у сфері правового регулювання некомерційних організацій окрім загальних норм, розташованих в Законі «Про об'єднання громадян», діють ще і спеціальні норми, то відповідно до законів України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про благодійництво та благодійні організації» ми можемо умовно поділити некомерційні організації за об'єктом спеціального законодавчого регулювання на молодіжні та дитячі, релігійні, благодійні організації та професійні спілки. Але це не є виключний перелік.

Розглянемо особливості правового статусу цих організацій.

Молодіжні громадські організації — об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Дитячі громадські організації — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Взагалі, Закон «Про молодіжні та дитячі громадські організації» визначає організаційні та правові засади утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій, який є незалежною неурядовою організацією і має статус всеукраїнської спілки молодіжних та дитячих громадських організацій (ст. 6). Отже, в цьому законі міститься термін «незалежна неурядова організація».

Що ж стосується взаємовідносин цих організацій з органами місцевого самоврядування, то відповідно до закону молодіжні та дитячі громадські організації залучаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування до розроблення і обговорення проектів рішень з питань державної політики щодо дітей і молоді (ст. 8).

Відповідні органи виконавчої влади, що працюють з молоддю, органи місцевого самоврядування та спілка всеукраїнських молодіжних громадських організацій здійснюють фінансову підтримку діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій. При затвердженні місцевих бюджетів передбачаються видатки на реалізацію програм молодіжних та дитячих громадських організацій.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування можуть деле-

гувати молодіжним та дитячим громадським організаціям повноваження щодо реалізації відповідних програм (проектів, заходів). Але у цьому випадку вони подають молодіжним та дитячим громадським організаціям фінансову та матеріальну допомогу і здійснюють контроль за реалізацією наданих повноважень, у тому числі за цільовим використанням виділених коштів. У свою чергу, молодіжні та дитячі громадські організації, їх спілки, які одержали фінансову або іншу матеріальну підтримку, зобов'язані подавати звіти про цільове використання фінансів і матеріальних цінностей цим органам у встановлені ними терміни (ст. 10).

Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» регулюється правовий статус релігійних організацій. Цей Закон гарантує право на свободу совісті, регламентує основні організаційні і правові засади утворення і діяльності релігійних організацій і надає державні гарантії забезпечення їх діяльності.

Відповідно до Закону релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституціональної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійні організації поділяються на релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання , що склалися з вищезазначених релігійних організацій (ст. 7).

Взаємодія релігійних організацій з органами місцевого самоврядування починається в момент реєстрації їх статутів, коли орган, який здійснює реєстрацію, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської рад, а також спеціалістів. У цьому випадку рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін (ч. 4 ст. 14).

Також сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети здійснюють державний контроль за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації.

Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у сфері благодійної діяльності, гарантує державну підтримку діяльності благодійних організацій.

Відповідно до Закону, благодійна організація – недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб (ст. 1). Це визначення майже дослівно збігається з визначенням благодійної організації у Господарському кодексі України (це визначення надане вище), але закон більш чітко регламентує головну мету благодійних організацій — благодійну діяльність.

У свою чергу, благодійна діяльність — добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.

Тобто в цьому законі використовується термін «недержавна організація».

Існують такі організаційно-правові форми благодійних організацій: членська благодійна організація, благодійний фонд, благодійна установа, інші благодійні організації (фундації, місії, ліги тощо) (ст. 6).

Що стосується відносин благодійних організацій з державною та міською владою, то втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у діяльність благодійних організацій, як і навпаки, крім випадків, передбачених цим Законом, забороняється. Держава в особі

її органів гарантує і забезпечує захист передбачених законодавством України прав та інтересів фізичних і юридичних осіб — учасників благодійництва та благодійної діяльності (ст. 23).

Відповідно до ч. 3 ст. 36 Конституції України, громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав і інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначає особливості правового регулювання, засади створення, права і гарантії професійних спілок.

Відповідно до Закону, професійна спілка (профспілка) — добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Отже ми бачимо, що тут використали термін «неприбуткова організація».

Таким чином, конституційне визначення профспілок і надане в Законі майже дослівно збігаються, але Закон деталізує це визначення тим, що профспілка є не лише громадською організацією, вона є добровільною неприбутковою громадською організацією.

Професійні спілки, їх об'єднання у своїй діяльності є незалежними від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їм не підзвітні і не підконтрольні (ст. 12).

В цьому законі правам і обов'язкам профспілок присвячено 16 статей, але проаналізуємо найбільш важливі положення.

Стосовно взаємодії профспілок з органами місцевого самоврядування, то представництво інтересів членів профспілки у відносинах з роботодавцями, органами державної влади та органами місцевого самоврядування здійснюється на основі системи колективних договорів та угод, а також відповідно до законодавства. Профспілки, їх об'єднання здійснюють контроль за виконанням колективних договорів, угод.

Важливим правом профспілок є участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення, розробці соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини та соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 23).

У разі затримки виплати заробітної плати роботодавець зобов'язаний на вимогу виборних профспілкових органів дати дозвіл на отримання в банківських установах інформації про наявність коштів на рахунках підприємства, установи, організації або отримати таку інформацію і надати її профспілковому органу. У разі відмови роботодавця його дії або бездіяльність можуть бути оскаржені до місцевого суду (ч. 2 ст. 45).

В умовах існуючої світової фінансової та політичної кризи все більш стає зрозумілим, що ці норми у більшості мають декларативний характер. Масові скорочення робочих місць, звільнення населення без попередження і без компенсації, відправка у відпустку за свій рахунок, затримка заробітної плати, навіть застосування звільнення «як би» за своїм бажанням, аби не виплачувати матеріальну компенсацію. За статистичними даними, у період кризи безробітними залишились близько мільйона українців.

Прикладом у питанні правового регулювання діяльності некомерційних організацій може бути Росія, де на відміну від України, окрім загальних норм Закону РФ «Про громадські об'єднання» від 25 травня 1995 року, є спеціальний Федеральний закон «Про некомерційні організації» від 12 січня 1996 року, в який, до речі, були внесені зміни 1 грудня 2007 року. До того ж у Цивільному кодексі Російської Федерації (який набрав сили 1 січня 1995 року) норми,

регулюючі діяльність некомерційних організацій (НКО), розташовані у єдиному розділі (глава 4, ст. 116–132), а не розташовані фрагментарно, як у нас.

У Цивільному кодексі РФ є перелік видів некомерційних організацій, у тому числі тих, які можуть займатись благодійництвом; включені основні характеристики цивільно-правового статусу різних видів НКО, порядок отримання і використання їх майна та ін. Російське законодавство регламентує існування більше 20 організаційно-правових форм НКО [12].

Також в Росії активно розвивається законодавство у сфері регулювання взаємодії некомерційних організацій з органами державної влади та місцевого самоврядування. Ці питання регулюються, окрім федеральних законів «Про некомерційні організації», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (та ін.), спеціальними законами суб'єктів Російської Федерації. А саме, Законом м. Москви № 38 від 12 липня 2006 року «Про взаємодію органів державної влади м. Москви з недержавними некомерційними організаціями» [13].

Участь некомерційних організацій в реалізації державних і муніципальних замовлень на поставку товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб регламентується Федеральним законом від 21 липня 2005 року «Про розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб» та законами суб'єктів РФ про державне соціальне замовлення.

Підсумовуючи все вище зазначене, хочеться наголосити на тому, що українське законодавство у сфері правового регулювання діяльності некомерційних організацій є недосконалим та застарілим і потребує внесення змін до існуючих законів та прийняття нових. Тому пропонуємо прийняти в Україні, по-перше, закон «Про некомерційні організації», який визначить термін «некомерційна організація», надасть перелік всіх видів та організаційно-правових форм некомерційних організацій, закріпить права, обов'язки та гарантії діяльності НКО; по-друге, прийняти закон «Про взаємодію некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування», який закріпить основні принципи та форми взаємодії некомерційних організацій з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, у тому числі розміщення соціального замовлення, як однієї з форм їх взаємодії, перелік форм підтримки діяльності НКО та ін.; по-третє, нарешті, прийняти закон «Про соціальне замовлення в Україні», який вдосконалить механізм соціального замовлення і надасть можливість вирішувати проблеми і надавати послуги громадянам не тільки на місцевому та регіональному, а також і на державному рівні.

Ключові слова: некомерційна організація, громадська організація, об'єднання громадян.

Однією з актуальних проблем в Україні є недосконалість законодавства у сфері регулювання некомерційних організацій. Для цього не достатньо правових підстав за відсутністю спеціальних норм у сфері правового регулювання взаємодії та партнерства між некомерційними організаціями і органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Тому необхідно вносити кардинальні зміни в наше законодавство, приймати «нові-старі» закони і налагодити відносини між державним, приватним секторами та громадськими організаціями.

In Ukraine one of the most actual problems is the imperfection of legislation in the sphere of control non-commerce organizations. It is not enough the legal reasons for lack of special standards in the sphere of the legal control co-operation and partnership between non-commerce organizations and government bodies of state power and local authorities. Therefore it is necessary to insert the cardinal amendments and replacements

in our legislation, to adopt «new-old» laws and to put in the order relations between state, private and social organizations.

Література

1. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. – Ст. 504.

2. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 1. – Ст. 2.

3. Про свободу совісті та релігійні організації: закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 283.

4. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45. — Ст. 397.

5. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 45. – Ст. 292.

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

7. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

8. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; Кол. авт.: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.

9. Цивільний кодекс України: із змінами та доповненнями станом на 1 січня 2008 р.: Наук.-практ. комент. / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. — К.: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність,» 2008. – С. 58–59.

10. Положение о социальном заказе в городе Одессе: Приложение к решению Одесского городского совета от 10 августа 2000 года № 1440-XXIII // Социальный заказ в Одессе: Сб. актов местного самоуправления. — О., 2000.

11. Леонов Ю. С. Некоммерческие организации: законодательное регулирование и практика // Государственная власть и местное самоуправление. — 2008. — № 6. — С. 30.

12. Доклад общественной палаты Российской Федерации о состоянии гражданского общества в Российской Федерации (Проект) // http://www.oprf.ru/rus/documents/report/

13. О взаимодействии органов государственной власти города Москвы с негосударственными некоммерческими организациями: Закон г. Москвы от 12 июля 2006 г. // http://www.sovpravo.ru/docs/stat/2814_stat/html

УДК: 341.44:341.231.14

С. Нестеренко,
аспірантка кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Одеської національної юридичної академії

ЗАСТОСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ ТА ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНСТИТУТІ ЕКСТРАДИЦІЇ

Одним із важливих та ефективних інструментів у боротьбі зі злочинністю на міждержавному рівні виступає екстрадиція. Водночас однією з цілей екстрадиції є захист прав особи, видача якої запитується. У літературі вказується, що в розвитку інституту екстрадиції проявляються суперечливі тенденції, що випливають, з одного боку, із необхідності боротьби з міжнародною злочинністю, а з іншого — безумовного обов'язку дотримання прав видаваної особи [1]. Гуманні міркування як підстава відмови у видачі відіграють важливу роль у захисті прав людини в екстрадиційному процесі. У зв'язку з цим актуальним є дослідження такої підстави невидачі, як смертна кара.

Питання екстрадиції, зокрема дотримання прав особи, залученої до екстрадиційної процедури, розглядали у своїх наукових дослідженнях вітчизняні та закордонні вчені, серед яких можна назвати О. П. Бичківського, С. М. Вихриста, Н. А. Зелінську, О. І. Бойцова, І. І. Лукашука, Н. А. Сафарова, М. Ш. Бассіуні, К. Вінджерт, Г. Джилберта та ін.

Необхідно відмітити, що незважаючи на значну кількість наукових праць, що свідчать про інтерес до інституту видачі, проблема забезпечення прав і свобод людини в механізмі екстрадиції не отримала достатньої уваги.

Метою даної статті є дослідження та аналіз на основі доктринальних джерел договірної та судової практики питання захисту прав та свобод осіб, яким загрожує застосування смертної кари внаслідок видачі.

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі — Конвенція) встановлює, що «право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто не може бути навмисне позбавлений життя інакше як на виконання смертного вироку, винесеного судом за вчинення злочину, у відношенні якого законом передбачене таке покарання». Протокол № 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари від 28 квітня 1983 р. у ст. 1 передбачив, що смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. У ст. 2 Протоколу вказувалося, що держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару лише за дії, вчинені під час війни або невідворотної загрози війни. Протокол № 13 до Конвенції, прийнятий 5 травня 2002 р., забороняє застосовувати смертну кару до людей за будь-яких обставин, у тому числі на війні або в умовах близької загрози воєнних дій. Жодних застережень документ не дозволяє. Проте суперечки про необхідність скасування або збереження смертної кари не припиняються.

Клаузула про можливість відмови у видачі особи у зв'язку із загрозою застосування у запитуючій державі смертної кари має в екстрадиційній практиці більш ніж столітню історію. Вона зустрічається у Південноамериканській конвенції 1889 р., у договорах про екстрадицію між Португалією та Велико-

© С. Нестеренко, 2009

британією 1892 р., між США та Португалією 1908 р. й т.п. [2]. Застосування смертної кари відносно осіб, які вчиняють тяжкі злочини проти публічних і приватних інтересів, належить до числа факторів, які в сучасних умовах не можуть розглядатися безвідносно до такої проблеми, як захист прав людини. Хоча сама постановка питання про гарантії прав осіб, яким загрожує смертна кара, є досить складною й суперечливою, проте різні правові сфери, у тому числі сфера екстрадиції, не можуть не брати до уваги можливість винесення смертних вироків відносно видаваної особи [3]. Рух у напрямку відміни смертної кари поставив на порядок денний питання про негуманність даного виду покарання як такого (безвідносно до способів виконання), а також про необхідність дотримання гарантій захисту прав осіб, засуджених до смертної кари. У цьому контексті в екстрадиційній практиці почав оформлюватися принцип невидачі внаслідок загрози смертної кари [4].

Положення ст. 11 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. визначає, що у видачі особи, яка вчинила злочин, може бути відмовлено, якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої держави і якщо законодавство запитуваної держави не передбачає смертної кари за таке правопорушення і запитуюча сторона не надає гарантії того, що смертний вирок не буде звернений до виконання.

Правило про невидачу осіб за злочини, за які передбачається смертна кара, міститься і у національних законодавчих актах. Так, наприклад, відповідно до ст. 33 Конституції Португалії, не допускається видача за злочин, за який закон держави, що вимагає видачі, передбачає смертну кару [5]. У ст. 44 Закону Канади «Про екстрадицію» вказано, що у видачі може бути відмовлено у випадку, якщо за законодавством запитуючої держави за злочин, вчинений особою, передбачена смертна кара [6]. Аналогічне положення міститься у ст. 3.2.1 Закону Азербайджанської Республіки «Про видачу осіб, які вчинили злочини (екстрадицію)» 2001 р. [7].

У ряді екстрадиційних договорів, а також у національних актах держав прийняття позитивного рішення про видачу пов'язане з отриманням гарантій незастосування смертної кари або не приведення її до виконання у випадку призначення. Видача правопорушників з урахуванням можливості винесення смертного вироку лише тоді може бути припустима, якщо запитувана держава має достатні підстави вважати, що смертна кара не буде призначена або вирок не буде звернутий до виконання [8]. Так, наприклад, ст. 9 Договору між Сполученими Штатами Америки та Італією «Про екстрадицію» 1983 р. встановлює, що «видача за злочини, за які передбачене покарання у вигляді смертної кари, може бути здійснена тільки після надання достатніх гарантій про незастосування даного виду покарання» [9]. У відповідності зі ст. 37 Федерального закону Швейцарії «Про міжнародну взаємну правову допомогу у кримінальних справах» у видачі відмовляється, якщо запитуюча держава не надає гарантій того, що переслідувана особа не буде засуджена до смертної кари або у випадку винесення подібного вироку він не буде приводитися до виконання [10]. Алогічне положення міститься у ст. 16 Договору між Україною та Республікою Індія «Про видачу правопорушників» 2002 р. [11]. У справі Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey Євросуд звернув увагу на той факт, що заявники були видані лише після того, як влада Узбекистану надала Туреччині гарантії, що вони не будуть піддаватися катуванню або засуджуватися до смертної кари [12].

Таким чином, як міжнародні договори, так і національні закони передбачають можливість видачі особи, якій загрожує смертна кара, лише після одержання достатніх гарантій про незастосування даного покарання. Такі гарантії надавалися в практиці міжнародних відносин латиноамериканських держав із приводу видачі осіб, обвинувачуваних у державній зраді, насильницькому захоп-

ленні влади, заколоті, оскільки ряд цих держав скасував смертну кару, а інші її зберігають [13].

Підхід, викладений у ст. 11 Європейської конвенції про видачу правопорушників, по суті, є традиційною формулою при вирішенні питання щодо видачі особи за вчинення злочину, який карається смертною карою. На відміну від загальної клаузули, відповідно до якої у видачі може бути відмовлено, якщо запитуюча держава не надасть достатніх, на думку запитуваної держави, гарантій, що смертний вирок не буде винесений, а у випадку його винесення — не буде звернений до виконання, окремі екстрадиційні договори ще більше обмежують можливість видачі осіб до держав, законодавство яких передбачає смертну кару, та закріплюють необхідність отримання гарантій невинесення смертного вироку. Так, наприклад, у відповідності до Договору про екстрадицію між Іспанією та Австрією 1987 р., видача може відбутися тільки після гарантій, що смертний вирок не буде винесений ні при яких обставинах. У ст. 7 Договору про екстрадицію між Бразилією та Іспанією вказується, що екстрадиція може бути поставлена під умову отримання попередніх гарантій того, що видавана особа не буде осуджена до смертного вироку, довічного ув'язнення або тілесного покарання або не стане об'єктом катувань та нелюдського поводження чи покарання [14].

Інтерес становить рішення Конституційного Суду Португальської Республіки у справі відносно заявника, заарештованого в Макао. Від органів Китайської Народної Республіки надійшов запит про видачу громадянина Китаю за навмисне вбивство своєї нареченої. Високий суд Макао задовольнив запит про видачу, взявши до уваги запевнянння не засуджувати підозрюваного до смертної кари або довічного тюремного ув'язнення та не видавати його третім державам. У своєму остаточному рішенні Конституційний Суд Португальської Республіки визнав розглядувану норму закону неконституційною у тій мірі, у якій вона допускає видачу за злочин, за який у запитуючій державі за законом передбачається смертна кара, незалежно від наданих гарантій про її заміну іншим покаранням [15]. Тому за законодавством Португалії смертна кара не може бути назначена ні при яких обставинах та ні за які види злочинів.

З 1986 по 1989 р. розглядалася справа Йенса Соурінга (Soering case), громадянина ФРН, який під час проживання в США вбив батьків своєї подруги і разом з нею переховувався у Великобританії. Справа дійшла до Європейського суду з прав людини та розглядалася у зв'язку з порушенням ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., оскільки заявник обґрунтовував свою скаргу тим, що його видача в США та засудження до смертної кари за вчинені злочини, супроводжувані тривалим періодом (часом 6–8 років) очікування приведення покарання у виконання, являють собою нелюдське поводження (т.зв. «феномен смертного ряду» — «death row phenomenom»). Проблеми з екстрадицією Сорінґа виникли у зв'язку з можливістю призначення йому покарання у вигляді смертної кари, яка в Англії була скасована. Прокурор штату Вірджинія повідомив, що у випадку визнання Сорінґа винним у вчиненні вбивства він буде домагатися для Сорінґа винесення смертного вироку. Суддя де Мейєр у своїй окремій думці вказав, що екстрадиція заявника до Сполучених Штатів Америки не лише поставила б його під загрозу нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, вона, насамперед, порушила б його право на життя. Суддя також відзначив, що, коли мова йде про право людини на життя, жодна держава, до якої звернулися із запитом про видачу, не має права допустити, щоб запитуюча держава вчинила такі дії, які запитувана держава сама не вправі вчинити [16]. Незабаром після того, як Суд виніс рішення, Великобританія заручилася зобов'язанням державного прокурора штату Вірджинія про те, що він не буде вимагати смертного вироку. У результаті Сорінґ був виданий США.

Використання розглядуваної нами підстави відмови у видачі сполучено з певними труднощами. Так, виникає дискусія щодо питання про достатність гарантій незастосування смертної кари. Як відзначає А. Б. Мезяєв, практика свідчить, що держави наділені повною свободою в тлумаченні терміна «достатні» [17]. Суди деяких держав (наприклад, Португалії) виходять із того, що ніякі гарантії не можуть уважатися такими [18].

Однак подібний підхід є скоріше виключенням, ніж правилом. У цілому держави довіряють отриманим гарантіям незастосування смертної кари, хоча в ряді випадків держави порушують дані ними раніше гарантії.

На теоретичному рівні виділяють певні критерії прийнятності гарантій незастосування смертної кари. Так, гарантії повинні виходити від офіційного органу, в компетенції якого перебуває рішення відповідного питання, вони не повинні містити застережень, які ставили б їх виконання в залежність від яких-небудь умов, і повинні оцінюватися з урахуванням загальної ситуації в запитуючій державі, наявності на території цієї держави міжнародних правозахисних організації, існування між запитуваною і запитуючою державами двосторонніх міжнародних договорів про правову взаємодопомогу, зовнішньополітичної репутації держави.

Наприклад, широко відомою є справа М. Фідана. М. Фідан, громадянин Туреччини, був заарештований у Франції і на прохання турецьких властей повинен був бути виданий по обвинуваченню у вбивствах. У відповідності до законодавства Туреччини за вчинення цих злочинів передбачено покарання у вигляді смертної кари. Державна Рада Франції, розглядаючи його апеляцію, послалася на Закон від 9 жовтня 1981 р., згідно з яким смертна кара у Франції була відмінена, а також на Додатковий протокол VI до Європейської конвенції з прав людини. Державна Рада Франції ухвалила, що застосування смертної кари до особи, яка була би видана Францією, суперечило б французькому публічному праву. Уряд Франції не отримав завірювань від турецьких офіційних осіб про те, що смертна кара відносно Фідана не буде застосована. В цих умовах апеляція М. Фідана була задоволена і розпорядження про його видачу анульовано [19].

Виникають питання також про те, які саме органи вправі надавати запитуваній державі гарантії того, що смертний вирок не буде винесений (виконаний). Це можуть бути судові органи, відповідальні за винесення вироків, органи, що здійснюють міжнародне співробітництво у кримінально-процесуальній сфері (прокуратура, міністерство юстиції), або політичні органи (глава держави, міністерство закордонних справ). У деяких договорах вказується, наприклад, що суб'єктами надання гарантій виступають «офіційні особи виконавчої влади»: договір США з Болівією 1995 р., США з Люксембургом 1996 р. На думку деяких авторів, повноваження щодо відповідних гарантій можуть бути надані кожному із цих органів, важливо лише, щоб вони були офіційно закріплені [20]. У цілому дана проблема є виключно національною [21]. Проте більшість договорів не визначає конкретно суб'єктів, уповноважених вирішувати питання надання гарантій про незастосування смертної кари.

Таким чином, у процесі здійснення екстрадиції не можна не брати до уваги можливість винесення смертного вироку відносно видаваної особи. Прийняття рішення про видачу даної особи повинне ґрунтуватися на уважному дослідженні всіх обставин справи, пов'язаних з виключенням можливих порушень прав і свобод індивіда, і передусім, права на життя, які гарантуються міжнародно-правовими актами у сфері захисту прав людини та основних свобод. Проблема дотримання прав і свобод людини в інституті екстрадиції потребує подальшого вивчення і дослідження. Держави, надаючи правову допомогу у кримінальних справах, повинні виконувати свої зобов'язання щодо захисту прав та інтересів осіб, залучених до екстрадиційної процедури.

Ключові слова: екстрадиція, смертний вирок, право на життя, відмова від видачі.

Однією з цілей екстрадиції є захист прав видаваної особи, тому в інституті екстрадиції особливе місце займають норми, направлені на забезпечення правозахисного фактора. Різноманітні аспекти екстрадиції, які досліджувалися у працях учених, свідчать про інтерес до проблематики інституту видачі, але не вичерпують всю її складність. Стаття присвячена розгляду питання захисту прав та свобод осіб, яким загрожує застосування смертної кари внаслідок видачі. Держави, надаючи правову допомогу у кримінальних справах, повинні виконувати свої зобов'язання щодо захисту права на життя особи, видача якої вимагається.

One of the purposes of extradition is to protect the rights of the requested person, that is why at the extradition institute special place is occupied by the rules aimed at protecting human rights factor. Various aspects of extradition, which were investigated in the works of scientists, show interest in the problems of the extradition institute, but not exhaustive of all its complexity. This article deals with the problem of the protection of the rights and freedoms of individuals, the death penalty to whom will be applied as a result of the extradition. States, providing legal assistance in criminal cases, should to perform their obligations to protect the right to life of the person whose extradition is required.

Література

1. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность: Монография / Н. А. Зелинская — О. : Юрид. л-ра, 2006. — С. 178 ; Сафаров Н. А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. Extradition in International Criminal Law: Problems of Theory and Practice / Н. А. Сафаров. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — С. 117 ; De Than C., Shorts E. International criminal law and human rights / C. de Than, E. Shorts. — London : Sweet and Maxwell, 2001. — P. 194–198 ; Лукашук И. И. Международное уголовное право / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. — М. : Спарк, 1999. — С. 213 ; Gilber, G. Aspects of Extradition Law / G. Gilbert. — London : Kluwer, 1991. — P. 245 ; Dugard J., Wyngaert C. van den. Reconciling Extradition with Human Rights // American Journal of International Law. — 1998. — Vol. 92, N 2 –1998. — P. 212.

2. Мезяев А. Б. Международные договоры об экстрадиции и проблема смертной казни / А. Б. Мезяев // Государство и право. — 2003. — № 3. — С. 79.

3. Сафаров Н. А. Экстрадиция, смертная казнь и права человека / Н. А. Сафаров // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. — 2002. — № 2(33). — С. 215.

4. Бойцов А. И. Выдача преступников / А. И. Бойцов. — С.Пб. : Юрид. центр пресс, 2004. — С. 725.

5. Конституція Португальської Республіки 1976 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/law/portugal_constitut.html

6. Закон Канади «Про екстрадицію» 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oas.org/JURIDICO/MLA/en/can/en_can-ext-loi-1999.html

7. Закон Азербайджанської Республіки «Про видачу осіб, які вчинили злочини (екстрадицію)» 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.legal.az/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=34&Itemid=36.

8. Wentzel M. Extradition Involving the Possibility of the Death Penalty / M. Wentzel // Revue International de Droit Penal. — 1991. — Vol. 62, N 1–2. — P. 335.

9. Договір між Сполученими Штатами Америки та Італією «Про екстрадицію» 1983 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/26/25/00051223.pdf.

10. Федеральний закон Швейцарії «Про міжнародну взаємну правову допомогу у кримінальних справах» 1981 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rhf.admin.ch/etc/medialib/data/rhf/recht.Par.0016.File.tmp/sr351-1-e_070101.pdf

11. Договір між Україною та Республікою Індія «Про видачу правопорушників» 2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим

доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=356_011

12. Сафаров Н. А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. Extradition in International Criminal Law: Problems of Theory and Practice / Н. А. Сафаров. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — С. 134.

13. Костенко Н. И. Проблемы международно-правового регулирования института выдачи (экстрадиции) / Н. И. Костенко // Государство и право. — 2002. — № 8. — С. 75.

14. Мезяев А. Б. Вказ. пр. — С. 79.

15. Шурухнова Д. Н. Выдача, передача и выдворение лиц в отношениях государств (права, законные интересы личности и их гарантии) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шурухнова Диана Николаевна. — М., 2001. — С. 107.

16. ECHR. Soering v UK. Judgment of 7 July 1989. Series A. № 161. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ecre.org/files/ECHR%20SOERING%20v%20UK.doc.

17. Мезяев А. Б. Вказ. пр. — С. 80.

18. Ижнина Л. П. Основания отказа в выдаче лиц в целях осуществления уголовного преследования / Л. П. Ижнина, А. С. Гришин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2008. — № 2. — С. 221.

19. Мезяев А. Б. Вказ. пр. — С. 80.

20. Ижнина Л. П. Вказ. пр. — С. 221.

21. Бойцов А. И. Вказ. пр. — С. 735.

УДК 631.1:591.5

Б. Киндюк,
доктор географических наук, профессор кафедры экологического права
Одесского государственного экологического университета

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОХРАНЫ ЛЕСОВ В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД (X — НАЧ. XX ВЕКА)

Природа уже много раз напоминала людям о необходимости бережного отношения к сохранению лесных богатств. Вполне понятно, что катастрофические паводки, прошедшие на территории Карпат в 1998, 2001 гг., небывалое по своим размерам наводнение лета 2008 г. сформировались в результате выпадения обильных ливневых дождей. При этом их сила и разрушительное воздействие резко увеличились из-за вырубки леса в водоохранных зонах, на склонах, вдоль пойм рек. К сожалению, опасность таких природных катаклизмов не заканчивается с уходом большой воды. Вырубка леса в предгорьях создает высокую вероятность появления селей, оползней, провалов грунта, т.к. наполненные водой склоны не удерживаются в равновесии корнями деревьев. Таким образом, непродуманное отношение к лесу и нарушение природоохранного законодательства приводят к разрушению народнохозяйственных объектов, домов, человеческим жертвам. Исходя из этого, необходимо создать эффективно действующую систему экологического права, позволяющую надежно защитить наши лесные богатства. Решать такую задачу представляется возможным на основе исторического опыта, накопленного предыдущими поколениями.

Украина находится на втором витке реформы лесного законодательства. Абсолютно неслучайно в стране за 18 лет независимости уже дважды в 1994 г. и 2006 г. принимался Лесной кодекс [6, 10]. Причина такого положения вещей состоит в том, что украинское экологическое право базируется на законодательных актах различного происхождения. С одной стороны, активно создается национальное природоохранное законодательство. С другой — продолжают действовать в несколько переработанном виде нормативные акты, унаследованные от Советской Украины и бывшего СССР. В связи с этим возникает целый ряд правовых проблем, связанных с различными формами собственности, охраной, воспроизведением, делением леса на категории, оплатой за пользование этим природным ресурсом, и другие. Подобные вопросы ранее уже неоднократно возникали в истории права и находили свое отражение в лесном законодательстве различных стран. Большой опыт правового регулирования отношений в лесной отрасли, касающихся частной собственности на нее, накоплен в различные исторические периоды Западной Европой и царской Россией.

Анализ законодательных актов этих государств позволяет внести дополнения в нормативные документы нашей страны с целью создания юридической основы рационального ведения лесного хозяйства.

В Украине подробного и целенаправленного изучения истории лесного законодательства не проводилось. Отдельные аспекты проблемы затрагивались в работах Р. В. Боброва, [1, 2], П. Г. Вакалюка, [3] В. В. Костецкого

© Б. Киндюк, 2009

[7], Ю. Р. Шеляг-Сасонко [13]. На протяжении более двух с половиной столетий большая часть Украины входила в состав царской России, где действовало достаточно хорошо разработанное лесное законодательство.

Вопросам истории правовых отношений посвящены работы Р. В. Боброва [1, 2], Н. Л. Граве [5], О. И. Красова [8]. В последние годы появились исследования по данной проблеме, выполненные Я. П. Лазаренко [9], В. И. Самоплавским [11]. Имеющиеся материалы носят разрозненный характер и нуждаются в серьезной систематизации.

Лесное законодательство дореволюционной России создалось на основе нескольких источников: местных традиций, обычаев, византийских судебников, западноевропейского права. Первые нормативные акты касались не столько леса, сколько охоты в нем. Так, в летописях упоминается, что киевский князь Олег в 970 г. убил сына полководца Свенильда, встретив его на охоте в недозволенных местах [1]. В законах Ярослава Мудрого «О церковных судах и земских делах» имелась статья, касающаяся леса, запрещающая рубку деревьев в чужих вотчинах [2].

Другой великий киевский князь — Владимир Мономах упоминает леса в перечне своего имущества, как место для охоты, бортничества и ловли рыбы [2]. В «Русской правде», первом своде законов Древней Руси — Украины, датируемым XIII в., право собственности на лесные промыслы выражено в ряде статей [2,5]. Считается, что многие положения этого нормативного документа заимствованы из византийских источников [1].

История европейского опыта правовых отношений, касающихся этого природного ресурса, тесно связана с процессами становления феодального общества. В тот момент времени территория континента почти полностью была покрыта лесами и живущим тогда людям они казались бесконечными и неисчерпаемыми. Это привело к тому, что вопросы, связанные с лесом, в законодательстве ранних феодальных государств появились позднее других имущественных отношений. Первое упоминание о лесе как объекте права содержится в «Бургундской Правде», датированной 480 г. [2]. Со временем практически все «Варварские правды», скандинавские провинциальные судебники рассматривают вопросы, связанные с регулированием права собственности на лес.

Примерно к VII в. в Европе сложились три вида владений лесами: королевское, общинное и частное. В свою очередь от королевских лесов отделяются — монастырские, церковные и владения крупных вотчинников.

Второй этап развития правовых отношений приходится на VIII–IX в. и связан с усилением королевской власти. В этот период появляются указы, ограничивающие свободное пользование лесами, объявляющие их заповедными и запрещающие в них охоту. Это нашло свое отражение в судебной практике того времени, т.к. появляются дела, связанные с незаконной порубкой леса и охотой [4].

Возникновение абсолютной монархии в XVII–XVIII в. привело к появлению серьезных изменений в законодательстве, охватывающих и лесную отрасль. Так, во Франции под руководством первого министра Кольбера создается специальный совет по реформе, проводится кодификация всех правовых норм. Принимаются законы, строго регламентирующие деятельность лесной отрасли и позволяющие государству вмешиваться в дела частных владельцев. Аналогичные правовые нормы принимаются в большинстве других европейских стран, т.к. этот природный ресурс приобретает важнейшее стратегическое значение. От его наличия или возможности получения зависела роль и положение государства на мировой арене, а также его благосостояние. Развитие промышленности, рост городов, создание крепостей, производство оружия — приводит к резкому увеличению потребности в лесе. В это время практически во всех европейских странах создаются крупные флоты, состоящие

из большого числа кораблей. Таким образом на несколько столетий судостроение становится главным потребителем, а точнее истребителем лесов. На один стопушечный линейный корабль расходовалось до 4 тыс. деревьев, фрегат — до 2 тыс., причем самых крепких, стройных, просмоленных. В знаменитой Трафальгарской битве с английской стороны под руководством адмирала Горация Нельсона участвовало 28 и с французской 33 корабля. Половину из них составляли линейные корабли, а вторую — фрегаты. Простые расчеты показывают, что на строительство двух эскадр ушло примерно 184 тыс. деревьев. По данным лесоводов, площадь, занимаемая одним деревом, составляет в среднем 0,030 га, тогда на создание такого флота потребовалось вырубить лес на площади 5520 га. Вполне понятно, что вырастить такой лес — дело достаточно сложное и долгое по времени, т.к. высоту 10 м дуб набирает за 30–35, сосна за 25, бук за 27 лет.

Исходя из этого во многих странах принимаются юридические нормы, строго регламентирующие рубку, и устанавливаются достаточно серьезные наказания за нарушение лесного законодательства.

Постепенно происходит кодификация права, касающегося лесной отрасли, и в 1827 г. во Франции появляется первый на территории Западной Европы Лесной устав. Этим документом запрещается отчуждение казенных и общественных лесов, вводится система штрафов за самовольную рубку и обязательства по его восстановлению. Отдельной статьей регламентируется право выкупа лесного сервитута.

Со временем подобные законы принимаются в большинстве европейских стран, а наиболее разработанным из них считается прусский Кодекс 1875 г. Традиции сохранения немецких лесов связаны с именем короля Фридриха Великого. По его приказу охрана лесов поручается специально созданному воинскому подразделению — конным фельдъегерям. Для их обучения лесному делу король приглашает читать лекции известного ботаника Гледича, который готовит из них будущих лесничих.

Некоторые положения немецкого Лесного кодекса могут быть использованы для усовершенствования современного украинского законодательства. Например, ст. 12 Лесного кодекса 2006 г. предусматривает норму частного владения лесом размером в 5 га. Вполне понятно, что подготовить лесоустроительную документацию на такой участок, произвести расчеты площадей рубок — дело сложное и достаточно дорогостоящее. Немецкое законодательство предусматривало возможность образования товариществ владельцев соседних мелких наделов, которым разрешалось вести единую документацию, иметь службу охраны и лесничих.

Подобное положение необходимо ввести в наш Лесной кодекс, что существенно упростит ведение лесного хозяйства.

До 1917 г. большая часть украинских земель входила в состав Российской империи. На территории этого государства действовали нормы лесного права, имеющие достаточно давние исторические традиции.

Так, еще при Петре I издавались специальные указы, запрещающие уничтожать лес вдоль рек, озер, морей сначала в 10, а затем в 50-верстовой зоне.

Строго регламентировалась рубка отдельных пород деревьев, которая осуществлялась только по специальному разрешению. Целый ряд крупных лесных массивов объявлялись заповедными и ставились под охрану. За незаконную рубку корабельного дуба устанавливалась смертная казнь, а за другие виды деревьев — крупные штрафы. Для доказательства серьезности своих намерений по приказу царя у въездов в наиболее ценные лесные массивы установили виселицы.

В 1722 г. Петр I издает указ «Об устройстве правильных лесосек», который требовал составления подробных описаний отдельных массивов. Признавая частную собственность на этот природный ресурс, государство оставляло за

собой право рубить лес в любом месте с предоставлением владельцу компенсаций. Особому учету подлежал так называемый мачтовый лес, о наличии которого все пользователи обязаны были сообщать в Адмиралтейство. Со временем за информацию о мачтовых деревьях высотой 20 м и толщиной 50 см правительство установило денежные премии. О важности, которую придавало Российское государство лесным ресурсам, свидетельствует следующий факт. За время своего правления Петр I издал 1756 указов, из них 200 в той или иной мере имели отношение к охране лесных богатств [1]. Вполне понятно, что экология в тот период мало кого интересовала, законодательство, направленное на сохранение лесных ресурсов, принималось исключительно в интересах военного ведомства.

Дальнейшее развитие правовых отношений в лесной отрасли привело царское правительство к необходимости решать достаточно сложную юридическую проблему, очень похожую на ту, которая сложилась в украинской лесной отрасли. По мере развития Российского государства возникли категории лесов, считающиеся: заводскими, фабричными, колонистскими, переселенческими, монастырскими, церковными, помещичьими и иностранных поселенцев. При этом земля могла находиться в ведении государства, а лес принадлежать частному собственнику. Эта правовая коллизия создавала бесконечные судебные тяжбы и разбирательства, подобная многоведомственная структура использования лесов характерна и для сегодняшней Украины.

Например, по состоянию на 01.01.2006 г. по Одесской области за государственными лесхозами закреплено 44,3% площади лесов, сельскохозяйственными предприятиями — 10,3 %, за транспортным ведомством — 2,7 %, Министерством обороны — 0,8 %, в частной собственности — около 1 %. Кроме этого имеется 49,3 тыс. га лесополос, из которых 28,2 тыс. га не закреплены за пользователями и являются фактически бесхозными.

В марте 2006 г. Кабинет Министров Украины издал постановление о передаче лесов других пользователей лесохозяйственным предприятиям. К сожалению, этим документом весьма расплывчато сформулирована схема передачи и, как обычно, не выделены необходимые финансовые средства на его реализацию.

Царское правительство нашло более рациональный выход из сложившейся ситуации. В 1782 г. императрица Екатерина II издала специальный указ, содержащий отказ государства от своих прав в пользу владельцев леса. Этим опытом можно воспользоваться в современной Украине, передав отдельным законом земли лесного фонда, находящиеся в пользовании различных ведомств, на баланс лесхозов.

В целях усиления охраны этого природного ресурса в 1800 г. император Павел I создает Лесной департамент. Задачей этого учреждения являлся учет ресурсов, выдача разрешений на рубку, согласование всех работ и воспроизведение лесов. Первым руководителем департамента стал знаменитый государственный деятель, основатель Одессы, адмирал О. М. Дерибас. Важным событием в области лесного права стало принятие в 1802 г. Лесного устава России. Документ прошел тщательную подготовку и действовал с некоторыми дополнениями, внесенными в 1842, 1857, 1876, 1893, 1905 гг. вплоть до революции 1917 г.

Для сравнения укажем, что за годы своей независимости Украина принимала уже два аналогичных документа в 1994 и 2006 г. [6, 10]. При этом последняя редакция Лесного кодекса, по мнению ряда специалистов, требует серьезной переработки и внесения дополнений [12].

Согласно Лесному уставу 1800 г. все леса делились на три группы: государственные, общественные и частные. В свою очередь государственные леса подразделялись на казенные и имеющие особое назначение.

К казенным относились лесные массивы, находящиеся в полной собствен-

ности государства. Кроме них в состав этой группы входили «спорные леса», на которые казной представлялся иск, и «общие», находящиеся в совместном владении с другим физическим или юридическим лицом до размежевания границ. В категорию «имеющих особое значение» входили леса: различных военных управлений, государственных и частных заводов, фабрик, промыслов, выделенные в наделы на территории Сибири, отведенные городам, колонистам, казачьим войскам, переселенцам, инородцам. К общественным относились: леса, находящиеся в собственности духовных ведомств, монастырей, церквей, учебных, богоугодных заведений, а также некоторые леса казачьих войск, приобретенные в собственность городами.

В группу «частных» входили леса удельного ведомства, дворцовые, особ императорской фамилии, а также состоящие во владении различных религиозных общин, дворян, лиц других сословий.

Управление казенными лесами осуществлялось Главным управлением землеустройства и земледелия, относившимся к Лесному департаменту. Надзор за лесами городов возлагался на муниципалитеты, лесами казачьих войск заведовали местные войсковые правления и атаманы. Достаточно большие полномочия предоставлялись государственной и частной лесной страже. Им разрешалось носить, применять оружие, задерживать и преследовать нарушителей. Царское правительство всячески стимулировало работы по увеличению площади лесов. В качестве премии за эту деятельность выдавались золотые и серебряные медали, ценные подарки, именное оружие, денежные премии.

Следующий этап развития правовых отношений в лесной отрасли является наглядным примером того, как несовершенство законодательной базы может привести к резкому ухудшению в стране экологической ситуации. Как известно, в 1861 г. произошла отмена крепостного права, а крестьянские общины получили в пользование сельскохозяйственные земли и леса.

По действующему тогда в Российской империи закону лес закреплялся для общего пользования за одним или несколькими селениями. Вполне понятно, что жители относились к такому природному ресурсу как чужой собственности. Люди старались поскорей вырубить свою долю, часто захватывая при этом смежные участки, не занимались восстановлением леса, защитой от вредителей и болезней. В результате самовольных рубок со второй половины XIX в. до 1914 г. лесистость Европейской части России уменьшилась с 37,6 до 32 %. [2] Особенно пострадали южные губернии, являющиеся в настоящее время частью Украины, т.к. в них за столетний период с 1814 по 1914 год площадь лесов уменьшилась на 30,5 % [3].

Царское правительство хорошо понимало важность сохранения этого природного ресурса и издало целый ряд законов, призванных бороться с негативными явлениями в отрасли. Первым из них являлся Указ 1867 г. о защите лесов, принадлежащих частным лицам и различным обществам. Согласно нормативному акту государство имело право контролировать и приостанавливать рубки в лесах любых собственников.

Вторым стал закон 1876 г., касающийся непосредственно украинских земель — направленный на сохранение лесов в Крыму или Симферопольском, Ялтинском, Феодосийском уездах Таврической губернии.

Третий нормативно-правовой акт, принятый в 1888 г., носил название Положение о сохранение лесов. Этот закон являлся наиболее важным и серьезно подготовленным документом из принятых в дореволюционное время [2]. О высоком качестве подготовки говорит тот факт, что многие его положения в модифицированном виде вошли в современное лесное законодательство Российской Федерации [8].

Важной особенностью закона являлось то обстоятельство, что его действие распространялось на все леса страны независимо от форм собственности. В нем регламентировался целый ряд правовых вопросов лесопользования: планы рубок,

их виды, контроль за их выполнением, принципы лесоустройства. За нарушение указанных в нем правил устанавливались различные виды взысканий, в том числе и штрафы. На владельцев леса накладывалось обязательство произвести за определенное время искусственное облесение вырубленной площади. В случае не выполнения владельцами участка предписаний посадка деревьев производилась за счет государственных средств. Собственник леса был обязан вернуть казне все расходы, в противном случае на участок накладывался арест. При этом в течение 10 лет владелец имел право выплатить государству требуемую сумму долга и вернуть себе имущество. Всей разрешительной системой, касающейся лесов, руководил специально созданный государственный орган — Лесоохранный комитет.

Опыт работы этого органа может быть использован для совершенствования сегодняшнего украинского законодательства. Так, согласно Закону 1888 г. на любые работы в лесу владелец получал разрешение комитета, который выполнял обследование объекта и готовил необходимые документы.

Обратившись в этот орган, он регистрировал свое прошение и в течение 6 месяцев должен был получить ответ. В случае отсутствия такового по истечении этого времени владелец имел право приступить к выполнению соответствующих работ [8]. О .важности, с которой правительство подходило к работе Лесоохранного комитета, свидетельствует персональный состав данного органа. Председателем являлся губернатор, в число членов правления входили: предводитель дворянства, председатель окружного суда, управляющий казенным имуществом, председатель губернской земской управы, несколько местных лесовладельцев и ряд других должностных лиц [1].

На постановления этого учреждения владельцы лесов и должностные лица в течение 2 месяцев могли жаловаться министру земледелия и государственного имущества, имевшему право приостановить или отменить решение комитета.

Четвертым законом, принятым в дореволюционное время и серьезно повлиявшим на экологическое состояние страны, явился Лесной устав 1893 г., созданный на базе аналогичного документа 1802 г. Этот нормативный акт, а также Положение 1888 г. вошли в свод законов Российской империи в виде отдельного VIII тома.

Принятие этих законов, в сочетании с хорошо налаженной службой охраны, дало возможность приостановить массовые незаконные рубки леса. К началу XX в. примерно 33 % общей площади лесов империи находилось в частной собственности, а на европейской части этот показатель составлял 60 % [2]. При этом царскому правительству, по мнению ряда специалистов, удалось создать достаточно эффективную систему защиты леса [3,5].

Анализ правового опыта, накопленного в дореволюционное время, позволяет указать на опастности для экологического состояния лесов, которые могут возникнуть при движении нашей страны к рыночному обществу.

Лесной кодекс Украины 2006 г. не рассматривает этот природный ресурс как полноправный объект имущественных отношений. Вполне понятно, что по мере развития рыночной экономики в нормативный документ будут внесены изменения, позволяющие произвести с ним действия как с одним из видов собственности. Например, взять ссуду в банке под залог участка лесного фонда и многое другое. В случае невозвращения денег банк или другое финансовое учреждение становится полноправным хозяином леса. К сожалению, опыт такого хозяйствования, имевшийся в дореволюционной России, оказался резко отрицательным для природных ресурсов. Так, с начала XX в. в собственность банков ежегодно переходило от нескольких десятков сотен тысяч гектаров леса. Большая часть из них оказалась уничтоженной и перешла в категорию сельхозугодий.

Финансовым учреждениям требовалось в срочном порядке покрыть свои расходы, а земля являлась более при-

влекательным товаром по сравнению с лесом. Банки дробили леса на части и оформляли в лесоустроительном комитете разрешения на расчистку участков. Далее переводили леса в сельхозугодия, создавали на них по документам хутора и выставляли их на продажу. В результате таких махинаций большая часть лесов, попавших в собственность банков, оказалась вырубленной. Исходя из этих фактов в Лесной кодекс Украины необходимо внести дополнения, запрещающие изменение целевого назначения земель лесного фонда при любых видах имущественных сделок.

Непосредственно перед первой мировой войной правительством России готовились законодательные акты о передаче части лесов в концессию. Такая форма нормативно-правовых договоров является очень перспективной с точки зрения экологии, так как предусматривает долговременные отношения и создание новой производственной структуры.

В 1916 г. Лесной департамент России подготовил предложения правительству о передаче в концессию лесных массивов общей площадью порядка 16,5 млн га [8].

Из-за событий, связанных с первой мировой войной, эти планы оказались не выполненными. Далее, произошла февральская, затем октябрьская революция 1917 г., коренным образом изменившая законодательную базу страны.

Ключові слова: лісове законодавство, ліси, полювання, природні ресурси, Лісовий кодекс.

Багаторічний досвід дореволюційного законодавства показує, що державна та приватна форми власності на ліс можуть досить ефективно регулюватися системою нормативно-правових актів, що направлені на збереження природи. На базі історичного досвіду внесено пропозиції щодо удосконалення положень Лісового кодексу України.

Long-term pre-revolutionary legislative experience proves that both state and private ownership on forests and woodlands can be effectively regulated by the system of normative legal acts aimed at nature preservation. The historical experience makes up the basis for recommending improvements in the Forest Code of Ukraine.

Литература

1. Бобров Р. В. Об управлении лесами Отечества (исторический обзор). — М.: ВНИИЦ лесресурс Госкомлеса СССР, 1990. — 52 с.

2. Бобров Р. В. Исторические аспекты лесной политики. — М., ВНИЛИЭИ леспром, 1990. — 52 с.

3. Вакалюк П. Г. Роль лісничого у створенні лісів майбутнього. — К.: Мінлісгосп України, 1994. — 29 с.

4. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн. — К.: Істина, 2008. — 768 с.

5. Граве Н. П. Начало управления лесами России // Лесное хозяйство. — М., 1991. — № 3. — С. 37–38.

6. Про внесения змін до Лісового кодексу України: Закон України 08.02.2006 р. № 3403-4 // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 21. — С. 70.

7. Костецький В. В. Лісове право України. — К.: ЗАТ «Нічлава», 1999. — 164 с.

8. Крассов О. И. Право собственности на леса // Проблемы теории экологического права. — М., 2006. — № 3. — С. 7–15.

9. Лазаренко Я. П. Становлення законодавчих систем в Україні. Розвиток лісового законодавства України // Право України. — 2003. — № 2. — С. 23–27.

10. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17. — С. 99.

11. Самоплавський В. Л. Лісова галузь України: погляд у майбутнє // Лісовий журнал. — К., 1994. — № 3. — С. 2–5.

12. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Менеджмент охорони лісів України. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 299 с.

13. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Стойко С. М., Макаренко Л. П. Ліси України. Сучасний стан, збереження, використання. — К., 1996. — 32 с.

УДК 349.6:628.4(477)

Н. Локтєва-Маклашова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Одеської національної юридичної академії

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ НА ЗЕМЛЯХ ВОДНОГО ФОНДУ

Громадянам України гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством. Особливе місце серед природних ресурсів відводиться водним ресурсам. Використання водних ресурсів є можливим лише при використанні земель водного фонду.

В юридичній науці України здійснюються комплексні дослідження права загального землекористування громадян як специфічного правового інституту. Аналізу вищевказаної проблематики приділяли увагу І. О. Костяшкін, М. І. Краснов, В. В. Петров. Земельне законодавство на сьогодні окремо не виділяє загальне землекористування, проте в ньому чітко вказується на землі загального використання. Без використання земель практично неможливе використання водних ресурсів. За таких умов право загального землекористування громадян не лише претендує на першочергове нормативне закріплення, але є базовим для загального водокористування. Слід погодитися із точкою зору І. О. Костяшкіна, що за таких умов гостро постає питання вдосконалення земельного законодавства шляхом закріплення в Земельному кодексі України права загального землекористування, особливостей його реалізації, поряд із орендою землі та правом постійного землекористування, що передбачатиме задоволення низки оздоровчих, духовних та матеріальних потреб громадян у процесі загальнодоступного використання земель як природного ресурсу та основного національного багатства [1, 67]. Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку їх загального і спеціального використання. Конституційне право кожного громадянина на користування природними ресурсами, зокрема водами, реалізується, перш за все, в процесі здійснення права загального водокористування громадян, яке вимагає наукового дослідження у контексті вдосконалення чинного законодавства та потреб практики у відповідній сфері, в силу недостатньої визначеності механізмів його реалізації у Водному кодексі України, інших нормативно-правових актах. Тому метою статті є дослідження даних питань та визначення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

При встановленні правового режиму використання тих чи інших категорій земель, зокрема земель водного фонду, допускається або мається на увазі можливість загальнодоступного користування ними.

До земель водного фонду належать землі, зайняті:

а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами;

б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами;

в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;

г) береговими смугами водних шляхів [2].

© Н. Локтєва-Маклашова, 2009

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів уздовж морів, навколо озер, водосховищ та інших водойм встановлюються водоохоронні зони, розміри яких визначаються за проектами землеустрою.

Право водокористування можна розглядати в широкому розумінні (об'єктивному значенні) як один з головних правових інститутів водного права, складову частину права природокористування. З цієї точки зору право водокористування — це сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови раціонального й безпечного використання водних об'єктів. Право водокористування — це також суб'єктивне право, тобто гарантована законом можливість конкретних суб'єктів здійснювати використання вод з метою задоволення чисельних потреб. Як суб'єктивне право право водокористування включає ряд правомочностей. Як правовий інститут право водокористування охоплює принципи водокористування та права і обов'язки водокористувачів. У процесі фактичної реалізації суб'єктивного права виникають водні правовідносини.

Нині є необхідність у подальших дослідженнях права загального водокористування як підінститутут права водокористування з урахуванням його похідного характеру від права природокористування, взаємозв'язку із правом загального землекористування та особливостей його реалізації. Право загального використання водних ресурсів розглядається як пріоритетне порівняно із правом спеціального водокористування поряд із природними правами людини на життя та здоров'я. Право загального водокористування пов'язане із правом екологічної безпеки. Система екологічної безпеки має включати збалансовану сукупність державно-правових і соціальних противаг щодо виникнення та відвернення різноманітних загроз:

а) природного походження, породжених або ускладнених наслідками природної стихії;

б) антропогенного (техногенного) походження як наслідок небезпечної неконтрольованої (або недостатньо контрольованої) господарської та іншої екологічно шкідливої і загрозливої діяльності.

Саме за підставами виникнення право водокористування може бути загальним та спеціальним. Загальне водокористування здійснюється громадянами безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Цільове призначення права загального водокористування — це купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць. Загальне водокористування може бути обмежене або заборонене районними і міськими радами, первинними водокористувачами з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав.

Виходячи з положень природноресурсового законодавства, право загального природокористування здійснюється безоплатно. Однак ВК України не врегульовує належним чином порядку безоплатної реалізації права загального водокористування, що дає можливість у деяких випадках стягнення плати навіть при використанні права загального користування (пляжі).

На водних об'єктах, переданих в оренду, орендодавці часто вимагають плати за реалізацію громадянами права загального водокористування, наприклад любительського рибальства. Для вирішення даних проблем необхідно затвердити Порядок передачі водних об'єктів в оренду, в якому передбачити обов'язкову умову про те, що на водних об'єктах, наданих в оренду, загальне водокористування допускається на умовах, встановлених орендодавцем у договорі оренди водного об'єкта за умови їх погодження державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. При цьому орендарем забезпечується вільний доступ громадян до водного об'єкта на безкоштовній основі. Встановлені

умови загального водокористування доводяться до відома населення.

Право загального водокористування громадян ґрунтується на природно-правовій доктрині і регламентує права та обов'язки, межі та порядок вільного, без закріплення за конкретними суб'єктами і отримання дозволів, безоплатного, рівноправного використання вод як необхідного засобу забезпечення життєдіяльності людини для задоволення пізнавальних, естетичних, освітніх, наукових, рекреаційних, оздоровчих, туристичних та інших потреб. Право загального водокористування реалізується на підставі правової норми без дотримання особливих процедур. Право загального водокористування формується під впливом та виступає складовою не лише природноресурсного, а, значною мірою, й екологічного права. Вплив екологічного права зумовлює використання його теоретичної та нормативної бази для дослідження й регламентації права загального водокористування як складової екологічних прав громадян. Право загального водокористування розглядається у взаємозв'язку із правом загального природокористування та правом громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, які містять вихідні ознаки та принципи для використання окремих природних ресурсів [3, 76].

Можна виділити соціально-екологічне значення права загального водокористування громадян як обов'язкову умову, що забезпечує загальнодоступне використання інших природних ресурсів (земель, об'єктів природно-заповідного фонду тощо), які формують середовище життєдіяльності людини, як передумови реалізації екологічних прав, зокрема права загального природокористування та права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Землі водного фонду, зокрема земельні ділянки прибережних захисних смуг вздовж річок, морів і навколо водойм, які використовуються для відпочинку, або берегові смуги вздовж водних шляхів диференціюються на окремі земельні ділянки з відповідним правовим режимом, що зумовлює порядок реалізації на них права загального землекористування. Прибережні захисні смуги та смуги відведення входять до складу водоохоронних зон, використання яких більшістю громадян здійснюється на праві загального землекористування. Використання земельних ділянок рекреаційного призначення та природо-заповідного фонду у межах земель водного фонду на праві загального землекористування здійснюється з урахуванням положень, що визначають правовий режим відповідних земель.

В юридичній науці висловлена обґрунтована позиція, що право загального землекористування на земельних ділянках водного фонду може обмежуватись лише у випадку забезпечення охоронного режиму природних ресурсів чи передачі відповідних ділянок у спеціальне користування, несумісне із вільним перебуванням на них громадян [3, 72]. Земельні ділянки в межах земель водного фонду мають змішаний (подвійний) правовий режим використання та охорони, що характеризується порядком закріплення їх за визначеними законом суб'єктами та можливим використанням на праві загального землекористування. Останнє здійснюється з урахуванням цільового призначення земель та виходячи з можливих обмежень і заборон (заповідні території, зона санітарної охорони водних об'єктів, зони рекреаційно-оздоровчих об'єктів), що встановлюються на законодавчому рівні.

До істотних ознак права загального водокористування слід віднести і те, що останнє не передбачає закріплення водного об'єкта за окремими особами для його здійснення. Ця особливість зумовлює розширене трактування права водокористування взагалі. Зміст суб'єктивного права загального водокористування у зв'язку з цим становлять права щодо вільного користування тими чи іншими водними об'єктами.

Загальне водокористування громадян не вимагає одержання відповідних дозволів і здійснюється виходячи з потреб та бажання особи в порядку вільного користування водним об'єктом. Ця ознака

зумовлює особливості суб'єкта права загального водокористування, його правоздатності та дієздатності. Для права загального водокористування характерна загальна правоздатність, рівна для усіх громадян. У свою чергу дієздатність вказаних осіб проявляється перш за все у здатності самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, а також у здатності нести відповідальність за порушення порядку реалізації права загального водокористування.

Для здійснення права загального водокористування важливе значення має наявність гарантій реалізації права загального землекористування громадян. Під правовими гарантіями здійснення права загального землекористування слід розуміти систему правових засобів і способів, що забезпечують реалізацію, охорону і захист права громадян на задоволення естетичних, рекреаційних, оздоровчих, духовних та матеріальних потреб громадян у процесі загальнодоступного використання водних об'єктів. Серед гарантій реалізації права загального водокористування слід виділити визнання води як важливого природного ресурсу, а відтак поширення на нього права загального природокористування. Гарантування права загального водокористування в контексті правових засобів означає також юридично визначену можливість вимагати від держави створення системи позитивного правового регулювання відносин загального водокористування.

Ключові слова: природні ресурси, загальне водокористування, землі водного фонду, водні об'єкти, водні ресурси, природно-правова доктрина, матеріальні потреби, землекористування.

Використання водних ресурсів і реалізація права загального водокористування є неможливими відособлено від земель водного фонду. Деякі науковці, зокрема І. О. Костяшкін, М. І. Краснов, В. В. Петров, досліджуючи питання правового регулювання використання земель водного фонду, відмічають, що їх правовий режим тісно пов'язаний із видом водокористування. Що ж до регламентації права водокористування, то тут, з одного боку, громадяни мають право загального водокористування, а з іншого — для здійснення даного права вони реалізовують право загального землекористування. Тому актуальним є вирішення практичних проблем реалізації права загального водокористування на землях водного фонду з урахуванням наукових досліджень у даній сфері та пропозицій щодо удосконалення відповідної нормативної бази.

The use of the water resources and exercising the fight of universal use of the water resources are inseparable from the use of the land constituting the part of water resources. Some scholars, such as I. Kostyashkin, M Krasnov and V. Petrov in the course of researching legal regulation of using the land attached to water, resources came to the conclusion that legal regulation depends on the way the resources are used. As for the legal regulation of the use of water resources, the citizens are entitled to the right to use water resources and consequently to the right to use the attached land resources. Therefore the results of the academic research and the practical recommendations in this sphere are equally important.

Література

1. Костяшкін І. О. Право загального землекористування громадян: Дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2005. — 163 с.

2. Земельний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3–4. — Ст. 27.

3. Краснов Н. И. О понятии рационального использования и охраны земли // Государство и право — 1999. — № 10. — С. 38–44.

УДК: 342.34

Н. Мішина,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ У БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКАХ

Питання самоорганізації на рівні багатоквартирних будинків є актуальним для більшої частини населення України — для усіх, хто мешкає у таких будинках. Охайні, добре озеленені і освітлені двори, чисті та безпечні під'їзди, відсутність проблем з будинковими комунікаціями, підвалами, дахом, якість комунальних послуг, — усі ці питання є нагальними для нормального комфортного життя. На жаль, у мешканців більшості багатоквартирних будинків існує багато проблем різного рівня ускладненості, які потребують якнайшвидшого вирішення. Два можливі шляхи, за допомогою яких мешканці мають можливість покращити своє становище, самоорганізувавшись на рівні будинку, — це домові комітети, які за своєю правовою природою є органами самоорганізації населення (далі — органи СОН) і кондомініуми, які в Україні отримали офіційну назву «об'єднання співвласників багатоквартирних будинків» (далі — ОСББ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, дозволяє зазначити, що більшість науковців вивчає або окремо органи СОН, або окремо ОСББ (розгляд ОСББ найчастіше ведеться паралельно із житлово-будівельними кооперативами). На сучасному етапі існує три дисертаційних дослідження правового статусу органів СОН (О. С. Орловського, Д. В. Кольцової і О. Г. Остапенко) і лише одне дослідження, в якому автор звертається до проблем системи управління проектами реформування і розвитку житлово-будівельних кооперативів та ОСББ, — це виконана у Харківському державному технічному університеті будівництва і архітектури дисертація на здобуття ступеня кандидата технічних наук В. О. Гаєвської. Як влучно зазначив на конференції, присвяченій проблемам органів СОН, Є. Мальцев, голова Всеукраїнської громадської організації «Союз власників житла України», до складу якої входять ОСББ і житлово-будівельні кооперативи, «на жаль, займаючись практично однім і тим самим, ми за багато років не прийшли до того, щоб вирішувати певні проблеми спільно. Ви «орете» це поле уздовж, а ми — поперек!» [1, 24]. У статті автор також спирається на ідеї практиків, зокрема А. Ковальчук, О. Реви, Г. Бощенко і інших.

Саме практики на науково-практичних конференціях часто пропонують або скасувати домові комітеті як такі, що фактично дублюють ОСББ, або поєднати домові комітети із ОСББ, запровадивши замість цих двох організаційно-правових форм самоорганізації населення одну, яка б на рівні будинку поєднувала переваги органів СОН та ОСББ. Ціллю статті є обґрунтування того, що пропозиція скасування домових комітетів як «низової ланки» у системі органів СОН з метою інтегрування їх в ОСББ є хибною для подальшого розвитку руху самоорганізації населення в Україні.

Якщо розмірковувати у напрямку зменшення кількості організаційно-правових форм, їхньої уніфікації, тоді (за аналогією) навіщо у цивільному праві потрібно п'ять видів господарських товариств (акціонерні товариства, това-

 © Н. Мішина, 2009

риства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні і командитні товариства)? Кожна організаційно-правова форма, і організаційно-правові форми територіальної самоорганізації населення не є виключенням, створюється для того, щоб задовольняти певну потребу, яка може виникнути у суспільстві. Органи СОН, відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення», — це будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів. Вони є представницькими органами, до основних завдань яких належить: 1) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України; 2) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг; 3) участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм [2]. ОСББ ж є юридичною особою, яка створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання неподільного та загального майна. Метою створення ОСББ за законодавством є забезпечення і захист прав його членів та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання неподільного і загального майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами [3].

Таким чином, якщо для мешканців будинку головним є подбати про належне користування майном, власниками та співвласниками якого вони є (квартир, допоміжних приміщень, технічного обладнання і конструктивних елементів багатоквартирного будинку), а також контролювати використання земельної ділянки, яка входить до складу житлового (цілісного майнового) комплексу, — доречним буде створення ОСББ. ОСББ веде господарську діяльність, в першу чергу з утримання житлового комплексу, і є суб'єктом цивільного права. Якщо ж турботу мешканців викликають питання, не пов'язані із експлуатацією житлового комплексу власниками і співвласниками, їхнім вибором стане домовий комітет. Домові комітети є одним із різновидів органів СОН, які входять до системи місцевого самоврядування, за чинним законодавством не мають право вести господарську діяльність. Вони вирішують проблеми мешканців будинку, об'єднуючи для цього переважно не матеріальні ресурси, а самих мешканців (громадський контроль у сфері житлово-комунального господарства, проведення суботників для прибирання будинку, двору, парків тощо), та/або лобіюючи інтереси будинку на різних рівнях. Або ж домовий комітет можна утворити, якщо значна частина мешканців будинку проти створення ОСББ, або у гуртожитках, де мешканці не мають прав власності на житловий комплекс і тому не можуть створити ОСББ, або у «проблемних» домах, де або мала кількість квартир, або багато тих, хто має пільги на оплату комунальних послуг, і тому ОСББ буде нерентабельним (за даними дослідників, «технічний стан житлового фонду характеризується високим ступенем зносу (до 80%)», і тому більшість ОСББ є збитковими» [4, 1]).

Цю різницю між домовими комітетами та ОСББ підкреслюють і статті відповідних законів, присвячених законодавству про органи СОН та про ОСББ:

— органи СОН діють на підставі Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, рішень відповідних органів місцевого самоврядування, рішень місцевого референдуму, статутів територіальних громад, розпоряджень сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (у разі її створення) ради, виданих у межах своїх повноважень, положень про органи самоорганізації населення, рішень зборів (конференції) жителів за місцем проживання, які їх обрали (стаття 4 Закону «Про органи СОН»);

— діяльність ОСББ регулюється Цивільним, Житловим та Земельним кодексами України, іншими норма-

тивно-правовими актами та статутом об'єднання, асоціації (ст. 3 Закону «Про ОСББ»).

Таким чином мешканці, при виникненні бажання самоорганізуватися в межах будинку, повинні чітко проаналізувати, для вирішення яких питань вони це роблять, і тільки на основі цього зробити висновок про доцільність створення або ОСББ, або домового комітету, або і ОСББ і домового комітету одночасно (законодавство не забороняє наявність в одному будинку домового комітету і ОСББ).

Крім того, слід зважити і на можливі «підводні камені» процесів створення домового комітету чи ОСББ. Якщо при створенні домового комітету головною проблемою може стати політична причина — негативне ставлення місцевої влади до органів СОН і, як наслідок, — відсутність ентузіазму, коли йдеться про їхню реєстрацію (наприклад, у Києві останнє рішення про надання дозволу на створення органу СОН датується 6 грудня 2007 року, цим рішенням було надано дозвіл на створення органу самоорганізації населення «Будинковий комітет «Вулиця Академіка Корольова, 9а» [5]), то при створенні ОСББ основна проблема — суто економічна. Відповідно до законодавства, при передачі будинку на баланс ОСББ повинен бути здійснений його капітальний ремонт, але ця норма є утрудненою для виконання (наприклад, станом на грудень 2008 року в Одесі жодного випадку проведення цього ремонту не зафіксовано). Цікавим є приклад міста Краматорськ, де органи місцевого самоврядування «вирішили спочатку привести будинок у належний стан (провели капітальний ремонт і благоустрій), а потім спробували створити взірцево-показний ОСББ. Однак мешканці відмовились, мотивуючи відмову тим, що у них і так все добре. Навіщо ж у такому випадку брати на себе відповідальність з управління і експлуатації будинку?» [6, 77].

Існуючи приклади управління багатоквартирними будинками житлово-будівельними кооперативами та кондомініумами (ОСББ) викликають ентузіазм у органів місцевого самоврядування, багато з яких проводять соціальні рекламні кампанії, закликаючи мешканців створювати ОСББ, прагнучи перекласти піклування про старі, ветхі будівлі на власників квартир, — адже сприяння створенню ОСББ і реєстрація таких об'єднань належить, разом із іншими повноваженнями у галузі житлово-комунального господарства, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад [7].

Що ж до мешканців багатоквартирних будинків — споживачів послуг, то їхні відгуки різноманітні — від повного задоволення до жорстокої критики. Ось як практики руху самоорганізації населення за територіальною ознакою окреслюють основні проблеми, які виникають у ОСББ:

А. Ковальчук (Феодосія): в ОСББ «усі витрати на утримання житла, включаючи капітальний ремонт, лягають на плечі самих мешканців. Чи можуть осилити ці витрати жителі старих багатоповерхових будинків («хрущовок»), у яких потребують заміни практично усі комунікаційні системи і фундаментальні конструкції?»; досвід феодосійських ОСББ виявив труднощі із накопиченням і реалізацією фонду капітального ремонту і основних засобів (із-за інфляції тощо); розмір квартплати збільшується також із-за нової системи управління кондомініумів через управляючих (управдомів) [8, 91];

Г. Бощенко (Одеса): «Я неодноразово скликала загальні збори з утворення кондомініумів, однак питання упиралося у недостатність грамотних кадрів, які могли б керувати будинками, а також у відсутність приміщень для прийняття мешканців. Механізм впливу на злісних неплатників і боржників також відсутній. Крім того, є будинки, у яких проживає така велика кількість мешканців, які користуються пільгами, що ОСББ у таких будинках буде нерентабельним. Кондомініуми також не можуть «витягнути» існуючу заборгованість мешканців за сплату житлово-комунальних послуг» [9, 86];

А. Рева (Вінниця) іронічно, проте досить влучно зауважує: ««ОСББізація», яка почалась у нас в країні, дуже мені нагадує кампанію по колективізації. Вже навіть терміни встановлені: до 2011 року всі будинки перейдуть до ОСББ», і висловлює стурбованість щодо того, що у разі створення ОСББ у його власність переходить і сам будинок, і відповідна земельна ділянка. Він попереджає: «Ми створюємо ОСББ, народ голосує, місто віддає їм будинок, земельну ділянку. А через три роки ця компанія збанкрутує, а народ побіжить до влади. Що далі: реприватизацію проводити? Назад цей будинок забирати? Тому потрібен плавний перехідний період, треба привчати людей до участі в управлінні будинком, починаючи з того, що вони контролюють виконання робіт тією же самою обслуговуючою організацією. І тоді надавати їм більше повноважень. А через декілька років передавати їм будинок у власність, але після проведення капітального ремонту (чого зовсім не робиться)» [10, 73].

Зауваження щодо ймовірної неплатоспроможності на сучасному етапі більше стосується ОСББ, — адже органи СОН поки що не мають права вести господарську діяльність. Але, проект Закону «Про органи самоорганізації населення», який розглядається у першому читанні, передбачає надання цим комітетам такого права. А отже, з огляду на те, що Закон «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» взагалі не передбачає механізму банкрутства ані домових комітетів (і органів СОН взагалі), ані ОСББ [11], було б доцільним його розробити. З одного боку, відсутність механізму відповідальності і банкрутства може бути використана ОСББ (і у майбутньому — органами СОН) у власних інтересах, тобто вони можуть тягнути із погашенням заборгованості досить довго, будучи чітко впевнені, що правових засобів впливу на них у кредиторів немає, відібрати майно вони не мають права. Прикладом за аналогією може служити випуск облігацій місцевих позик міськими радами. Так, у лютому 1997 року Одеська міська рада прийняла рішення про випуск облігацій міської позики на суму 61 мільйон гривень із доходністю 50% річних та із строком погашення 1 рік. Але позика була погашена тільки у серпні 2008 року [12]. Протягом майже 10 років кредиторам — власникам облігацій залишалося сподіватися тільки на те, що рада вживатиме адекватні, справедливі і своєчасні заходи із погашення заборгованості, — адже правових шляхів вирішення проблеми взагалі не існувало.

Але ці переваги виникають, коли йдеться про ремонтні роботи або про надання послуг, що не належать до житлово-комунальних. Порушення строків виконання грошових зобов'язань у сфері надання житлово-комунальних послуг викликає справедливу реакцію постачальника — припинення надання послуг, адже така технічна можливість у нього є. І у такому випадку проблема стає катастрофою. Аналогічна ситуація виникла у місті Миколаїв у 2007 року, — мешканці кількох багатоквартирних будинків піддалися на уговори шахрайки, яка пообіцяла їм домовитися про надання послуг з опалювання квартир за менші кошти, але якщо вони оплатять ці послуги наперед, гроші організації — поставщику послуг не передала, і повертати їх відмовляється. Оскільки легально «посередник» не працює і цінного майна не має, а живе на державну допомогу, яка надається її дітям, стягнути передані їй гроші немає можливості. Опалювання у будинках відсутнє, більшість мешканців відмовляється оплачувати цю послугу ще раз або не має такої можливості, а до вирішення проблеми підключилась Миколаївська міська рада.

Для вирішення проблемних питань Закон «Про ОСББ» надає цим юридичним особам право об'єднуватися в асоціації (на жаль, у Законі «Про органи самоорганізації населення» норми, які б регулювали правовий статус асоціацій органів СОН відсутні). Але досить часто декілька ОСББ, або житлово-комунальних кооперативів, надають перевагу об'єднанню не в асоціацію ОСББ,

а у дворовий, вуличний комітет, у комітет мікрорайону тощо, тобто в орган СОН. Прикладом є комітет мікрорайону «Русанівка» в Дніпровському районі міста Києва, однією з причин створення якого у 2007 році стало «бажання русанівців захистити свій мікрорайон від ненажерливих забудовників. Ініціаторами виступили мешканці, які проживають в будинках житлово-комунальних кооперативів і мають досвід життя в умовах своєрідного самоврядування» [13].

Отже, об'єднання декількох ОСББ у рамках органу СОН може стати корисним для вирішення проблемних питань населення. Яких саме? Відповідь на це запитання надає Є. Мальцев: «Що ми можемо вирішити спільно? Головне питання — це використання прибудинкових територій. Це закріплення прибудинкових територій за житлово-будівельними кооперативами і об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків. А вирішити це без органів СОН неможливо, тому що не можна навести порядок біля одного будинку, якщо поруч, у домах місцевих рад, буде безлад... Тому я вважаю, що одним з пріоритетних завдань... повинно бути закріплення прибудинкових територій і взяття їх під жорсткий контроль громадськості. Щоб там не розміщували «наливайки», не ставили ігрові автомати, щоб не торгували наркотиками і т.ін.» [1, 24–25].

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі мешканці багатоквартирних будинків для захисту своїх прав мають можливість, самоорганізувавшись, створити або ОСББ, або домовий комітет. Існує думка про те, що ці дві організаційно-правові форми територіальної самоорганізації населення слід об'єднати в одну, — ОСББ, скасувавши домові комітети. У статті автор доводить, що домові комітети і ОСББ задовольняють настільки різні потреби, що їхнє поєднання не буде сприяти розвитку руху самоорганізації населення за територіальною ознакою. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаються у доцільності розгляду органів СОН і ОСББ у рамках порівняльно-правового аналізу, що дозволить виявити спільні для них проблеми і звернути на них увагу теоретиків і практиків (наприклад, відсутність механізму відповідальності за власними зобов'язаннями, що є сьогоденною необхідністю для ОСББ та перспективою для органів СОН).

Ключові слова: самоорганізація населення, органи самоорганізації населення, будинкові комітети, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків.

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз двох організаційно-правових форм самоорганізації населення на рівні багатоквартирних будинків — будинкових комітетів і об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Автор доводить, що, незважаючи на наявність пропозицій уніфікувати ці форми, існування обох є доцільним, в тому числі для виявлення проблем кожної форми і пошуку шляхів для подальшого реформування з метою підвищення їхньої ефективності.

The article contains legal comparative analysis of two forms of the organization of population on the level of the multi-flat house — the house comities and the condominiums. Author states that thought there are proposals to combine these two forms in one both of them have unique features and are useful in different cases. The author proposes to combine the pluses of both forms in order to enrich both of them.

Література

1. Мальцев Е. Объединения собственников жилья и органы самоорганизации населения: механизмы сотрудничества для улучшения условий жизни жителей // Сборник материалов Второй всеукраинской научно-практической конференции по вопросам самоорганизации населения «Развитие органов самоорганизации населения в Украине: проблемы теории и практики». Одесса, 3–4 марта 2007 г. / Под ред. В. И. Брудного, А. С. Крупника, А. С. Орловского. — О., 2007. — С. 23–25.

2. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 48. — Ст. 254.

3. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 10. — Ст. 78.

4. Гаєвська В. О. Система управління проектами реформування і розвитку житлово-будівельних кооперативів та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків: Автореф. дис. ... канд. техн. наук / Харк. держ. техн. ун-т буд-ва та архіт. — Х., 2006. — 22 с.

5. Про дозвіл на створення органу самоорганізації населення «Будинковий комітет «Вулиця Академіка Корольова, 9а»: Рішення Київської міської ради від 6 грудня 2007 року // Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua.

6. Бобович Р. Самоуправление начинается с подъезда // Муниципальная власть. — 2002. — № 3–4. — С. 75–77.

7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

8. Ковальчук А. Информированный потребитель — надежный партнер поставщика жилищно-комунальных услуг // Сборник материалов Третьей всеукраинской научно-практической конференции по вопросам самоорганизации населения «Качественные жилищно-коммунальные услуги — общее дело власти и громады». Одесса, 17–18 сентября 2007 г. / Под ред. В. И. Брудного, А. С. Крупника, А. С. Орловского. — О., 2007. — С. 89–92.

9. Бощенко Г. Роль органов самоорганизации населения в осуществлении общественного контроля в сфере жилищно-комунального хозяйства // Там само. — С. 86–87.

10. Рева А. Соціальні аспекти реформування житлово-комунальної сфери // Там само. — С. 71 — 73.

11. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 31. — Ст. 440.

12. Симоненко О. Одесса рассчиталась по займу 1997 года (4 серпня 2008, 18:05) // Режим доступу: http://www.cvu.org.ua/doc.php?lang=ukr&mid=pu&id=1973&lim_beg=77.

13. Чунаєв О. Комітету мікрорайону «Русанівка» у липні буде рік // Дніпровські новини. — 2008. — № 12–13. — С. 10.

УДК: 349.412.22:347.513

Л. Терлецька,

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Одеської національної юридичної академії

ВИКУП ДЕРЖАВОЮ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ — ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ В УКРАЇНІ

Питання про викуп державою земельних ділянок із приватної власності громадян для суспільних потреб з відшкодуванням вартості ділянки нині доволі актуальне. Як правило, це пов'язано з розширенням меж міста та потребою будівництва нових об'єктів інфраструктури. Вважаємо доцільним розглянути поняття викупу земельних ділянок для суспільних потреб, оскільки в практичному житті дуже часто власники нерухомого майна, а також і земельних ділянок не отримують відповідних компенсацій та відшкодування реальних збитків.

Необхідно зазначити, що проблеми правового регулювання сучасних аграр-

© Л. Терлецька, 2009

них та земельних відносин висвітлювали у своїх працях Д. Бусуйок, О. Вовк, І. Каракаш, П. Кулинич, В. Малий, В. Носік, О. Погрібний, В. Семчик, А. Третяк, М. Шульга, В. Ярчук та ін.

Відповідно до ст. 146 Земельного кодексу України (далі — ЗК України) органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для таких суспільних потреб: під будівлі і споруди органів державної влади та органів місцевого самоврядування; під будівлі, споруди та інші виробничі об'єкти державної та комунальної власності; під об'єкти природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оборони та національної безпеки; під будівництво та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, газопроводів, водопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафто- та газових терміналів, електростанцій тощо); під розміщення дипломатичних та прирівняних до них представництв іноземних держав та міжнародних організацій; під міські парки, майданчики відпочинку та інші об'єкти загального користування, необхідні для обслуговування населення.

Перелік суспільних потреб, для яких провадиться викуп земельних ділянок, визначений у статті, є вичерпним. Проте якщо детально ознайомитися з цим списком, можна зрозуміти, що із застосуванням фантазії будь-яка земельна ділянка може бути викуплена із приписом «для суспільних потреб».

Викуп земельної ділянки для суспільних потреб регулюється також ст. 350 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України). Згідно з ч. 5 зазначеної статті до викупної ціни земельної ділянки включаються ринкова вартість земельної ділянки і нерухомого майна, що на ній розміщене, і відшкодування збитків, завданих власникові у зв'язку з викупом земельної ділянки (в тому числі упущеної вигоди), у повному обсязі. Такі умови є більш вигідними для власників земельних ділянок, але згідно із ст. 9 ЦК України його положення застосовуються до земельних відносин, якщо вони не врегульовані актами земельного законодавства. У даному разі переважну правову силу матимуть положення ЗК України щодо визначення викупної вартості земельної ділянки.

ЗК України не визначає правову долю нерухомого майна, розміщеного на викуповуваній земельній ділянці. Разом з тим, згідно із ст. 351 ЦК України, право власності на житловий будинок, інші будівлі, споруди, насадження у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій вони розміщені, може бути припинене за рішенням суду шляхом її викупу із обов'язковим попереднім відшкодуванням збитків у повному обсязі. Знесення житлового будинку не допускається до забезпечення осіб, що проживали у ньому, помешканням у розмірі та в порядку, визначеному житловим законодавством. Якщо власник земельної ділянки, що підлягає викупу, не є власником зазначеного майна, то власник цих об'єктів залучається до участі у справі.

У ч. 6 ст. 350 ЦК України зазначається, що за домовленістю з власником земельної ділянки, яка підлягає викупу, орган, який прийняв рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю може надати йому іншу земельну ділянку, вартість якої враховується при визначенні викупної ціни. Це положення не суперечить земельному законодавству, а тому може застосовуватися до регулювання земельних відносин на підставі ст. 9 ЦК України. Фактично, у даному разі йдеться не про викуп, а про обмін земельних ділянок за правилами ЗК України, якими передбачено, що у разі, коли вартість земельної ділянки, яка викуповується, є більшою за вартість земельної ділянки, яка надається власнику, орган, що здійснює такий викуп, повинен доплатити власнику відповідну різницю. Якщо ж вартість земельної ділянки, що викуповується, менша за вартість земельної ділянки, що надається власнику, то різниця зараховується на покриття збитків, яких зазнав власник земельної ділянки у зв'язку з її викупом.

Виходячи з того, що земельні ділянки вилучаються для суспільних потреб, викуплені земельні ділянки можуть передаватися тільки у державну чи комунальну власність для розміщення об'єктів державної чи комунальної власності, і лише тих, які передбачені у ч. 1 ст. 146 ЗК України. Таким чином, викуп земельних ділянок не може здійснюватися в інтересах фізичних чи юридичних осіб, які є суб'єктами приватної власності. Якщо такі суб'єкти бажають викупити земельну ділянку для локалізації певної інвестиції, то вони можуть придбати земельну ділянку шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником земельної ділянки — інститут викупу земельної ділянки для суспільних потреб у цьому разі не застосовується.

Державними органами, які мають право викупу земельних ділянок, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб, є органи державної влади (місцеві державні адміністрації, Рада міністрів АР Крим, Кабінет Міністрів України) та органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради, Київська та Севастопопольська міські ради).

Процедура викупу земельних ділянок складається з трьох стадій. На першій стадії орган, який приймає рішення про її викуп, письмово попереджає власника земельної ділянки про майбутній викуп. Письмове попередження повинно бути зроблене за один рік до викупу. Зазначений термін є обов'язковим і не може бути зменшений [1, 31].

Положення щодо повідомлення громадськості та проведення консультацій із власниками земельних ділянок при їх примусовому відчуженні завжди було й поки що є «слабким місцем» земельного законодавства України. У чинному ЗК України міститься лише єдине положення щодо такого інформування. Як уже наголошувалося, згідно з п. 2 ст. 146 ЗК України, власник земельної ділянки не пізніше ніж за один рік до майбутнього викупу має бути письмово попереджений органом, який приймає рішення про викуп земельної ділянки. В повідомленні обов'язково мають бути зазначені:

1) суспільна потреба, для якої орган влади має намір викупити земельну ділянку у приватного власника;

2) пропонований розмір компенсації за земельну ділянку [2, 40].

На другій стадії викупу земельної ділянки необхідною процедурною умовою є отримання згоди її власника. Однак у законодавстві до цього часу не врегульовані питання щодо визначення часу й місця проведення переговорів між органом влади, який має намір викупити земельну ділянку для суспільних потреб, та її власником. Якщо власник земельної ділянки не дає згоду на її викуп, питання вирішується у судовому порядку. На цій стадії визначається також вартість земельної ділянки, яка підлягає викупу, відповідно до грошової та експертної оцінки земель. Грошова та експертна оцінка земель проводиться відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23 березня 1995 р. [3]; «Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок» від 11 жовтня 2002 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України [4].

Порядок визначення розміру компенсації за втрачену земельну ділянку встановлений постановою Кабінету Міністрів України «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок» від 11 жовтня 2002 р. Згідно з цією постановою, експертна грошова оцінка передбачає визначення ринкової (імовірної ціни продажу на ринку) або іншого виду вартості об'єкта оцінки (заставна, страхова, для бухгалтерського обліку тощо), за яку він може бути проданий (придбаний) або іншим чином відчужений на дату оцінки відповідно до умов угоди.

Якщо власник земельної ділянки згоден з викупною вартістю, процедура викупу земельної ділянки завершується укладенням угоди між власником земельної ділянки і органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, яке і є третьою стадією. У ви-

падках, коли власник земельної ділянки не згоден з викупною вартістю, питання вирішується в судовому порядку. Рішення суду є остаточним.

При дослідженні земельного законодавства спостерігається непослідовність при регулюванні такої підстави відшкодування збитків, як викуп земельної ділянки для суспільних потреб. У ст. 143 ЗК України дана підстава виділяється в контексті примусового припинення права власності, яке до того ж відбувається в судовому порядку. З іншого боку, ст. 46 ЗК України, яка встановлює порядок викупу земельних ділянок для суспільних потреб, передбачає, що такий викуп здійснюється за згодою її власника на підставі рішення органу державної влади та органу місцевого самоврядування. Вищий господарський суд України у роз'ясненні від 27 червня 2002 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом права власності на землю і землекористування» вказує, що згода власника земельної ділянки на її викуп повинна надаватись у письмовій формі. Якщо відповідним органом прийнято рішення без згоди власника земельної ділянки, останній має право звернутися до суду із заявою про визнання такого рішення недійсним. За твердженням А. Гетьмана, якщо власник не дає згоду на її викуп, питання вирішується в судовому порядку [5, 109]. Однак відповідна норма відсутня в ст. 146 ЗК України, невизначеним залишається і можливий зміст судового рішення щодо примусового викупу земельної ділянки. Натомість вирішення питання в судовому порядку законодавець передбачає лише у випадку, якщо власник земельної ділянки не згоден з викупною вартістю. Недоліком відповідного регулювання є і відсутність конкретизації сторони, що звертається до суду. Адже при неузгодженості ціни позов може пред'явити кожна із сторін. Видається необхідним внесення доповнень до ЗК України щодо конкретизації положень примусового порядку викупу земельної ділянки для суспільних потреб, оскільки положення ст. 146 ЗК України фактично визначають можливість такого викупу лише за погодженням сторін [6, 55].

Власник, без згоди якого прийнято рішення про викуп землі, має право пред'явити позов про визнання такого рішення недійсним. Конфлікт між державою та власниками земельних ділянок, які не бажають їх відчужувати, можна вирішити на підставі ст. 147 ЗК України, відповідно до якої примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної потреби допускається лише у разі введення воєнного або надзвичайного стану.

Слід також зазначити, що на даний час у Верховній Раді України розглядається законопроект «Про викуп земельних ділянок приватної власності для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності», який неодноразово відхилявся Президентом України з мотивів не відповідності Основному Закону.

У пропозиціях Президента України зазначено, що Закон не може бути підписаний, бо не забезпечує гарантовану Конституцією України непорушність права приватної власності, є концептуально недосконалим, не встановлює чіткого механізму викупу та примусового відчуження земельних ділянок для суспільних потреб. При цьому в проекті закону спеціально чи випадково ототожнені поняття «викуп» та «примусове відчуження земельної ділянки права приватної власності» та поняття «суспільна потреба» і «суспільна необхідність». Справа в тому, що відповідно до Конституції України та ЗК України викуп — це процедура добровільна і відбувається вона за згодою власника для суспільних потреб, а примусове відчуження — без такої згоди, проте лише з мотивів суспільної необхідності. Однак і чіткого визначення понять «суспільна потреба» та «суспільна необхідність» проект закону не містить, зазначаючи тільки, що суспільна необхідність виникає в разі введення воєнного чи надзвичайного стану.

Окрім того, у законопроекті встановлено, що у випадку відмови попереднього власника від його права на повер-

нення земельної ділянки або її частини у власність, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування можуть на свій розсуд прийняти рішення про передачу такої ділянки чи її частини у власність або користування іншій зацікавленій особі. При цьому відсутній порядок підтвердження відмови колишнього власника від права на повернення ділянки, що може спонукати відповідні органи до безпідставного та неконтрольованого вилучення ділянки в одного приватного власника для передачі її іншому, створивши підстави для зловживань із викупленими земельними ділянками.

Згідно із законопроектом викупна ціна встановлюється та повідомляється власнику за рік до викупу. З одного боку, таке положення позитивне: воно відповідає ЗК України — власник має час на реагування та підшуковування альтернативної ділянки [7, 27]. Проте, оскільки ціни на ділянки стрімко зростають, можна з упевненістю казати, що на момент викупу викупна ціна може бути і вдвічі меншою за ринкову [8, 31].

Отже, якщо Верховна Рада подолає вето і прийме законопроект у такому вигляді, як він є, це призведе до створення підґрунтя для зловживань при вирішенні питань викупу (примусового відчуження) земельних ділянок у приватного власника, а права власника, гарантовані Конституцією України, будуть порушені.

Отже, дослідивши законодавство можна дійти висновку, що викуп земельної ділянки може мати місце лише в чітко визначених законом випадках і лише за погодженням сторін . Для того щоб дотримувалися права власника та не порушувалася Конституція України, має бути прийнятий спеціальний закон, який би регламентував процедуру викупу. Доки цих заходів не буде здійснено, рішення про примусове вилучення земельних ділянок можуть бути оскарженні в суді як такі, що порушують право приватної власності, гарантоване Основним Законом.

Ключові слова: викуп земельних ділянок, відшкодування збитків, суспільна потреба, компенсація, суспільна необхідність, відчуження, викупна ціна, оцінка земельних ділянок, вилучення.

Дослідження юридичної природи викупу земельної ділянки свідчить, що процедура викупу земельної ділянки може мати місце лише в чітко визначених законом випадках і лише за погодженням сторін. Для того щоб дотримувалися права власника та не порушувалася Конституція, має бути прийнятий спеціальний закон, який би регламентував процедуру викупу. Доки цих заходів не буде здійснено, рішення про примусове вилучення земельних ділянок можуть бути оскарженні в суді як такі, що порушують право приватної власності, гарантоване Основним Законом.

The research of the juridical nature of such a category as «redemption plots» indicates that the procedure of redemption can take place in cases determined by law and only by agreement of the parties. To guarantee the rights of the owner of the land and not to violate the Constitution there should be a special law, which will regulate the procedure of the redemption plots. Untill appropriate measures would be put into practice, a forcible seizure of land may be appealed in court like and act that violate the right of private property guaranteed by the fundamental law of the country.

Література

1. Волошенюк О. Підстави припинення прав на землю та вилучення земельної ділянки // Аналітика. — 2008. — № 2(68). — С. 29.

2. Кулинич П. Компенсації при примусовому припиненні прав на землю // Юридичний журнал. — 2004. — № 6(24). — С. 40.

3. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. // Зібрання постанов Уряду України. — 1995. — № 6. — Ст. 151.

4. Методика про експертну грошову оцінку земельних ділянок : затверджена постановою Кабінету Міністрів України

від 11 жовтня 2002 р. // Урядовий кур'єр. — 2002. — 23 жовт., № 196.

5. Земельне право України : підручник / М. В. Шульга (кер. авт. кол.), Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман [та ін.] ; за ред. М. В. Шульги. — К. : Хрінком Інтер, 2004.

6. Костяшкін І. До питання правового регулювання припинення прав на землю // Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2007. — № 1(21). — С. 165.

7. Підлісний Е. Земля для суспільства // Український юрист. — 2008. — № 10(26). — С. 27.

8. Інютіна О. Примусове припинення прав власників на землю // Земельне право України. Теорія і практика. — 2008. — № 4. — С. 31.

УДК: 342.4

О. Погібко,
начальник управління (центру) забезпечення реалізації
договорів Центрального управління верифікації,
Міністерство оборони України

ПРАВОВІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Пріоритетними інтересами України є забезпечення національної безпеки і оборони як базової умови збереження і розвитку економічних можливостей держави і суспільства.

Конституція України визначає основні політико-правові засади розвитку і реформування Збройних Сил України та усієї Воєнної організації держави [1].

Беручи до уваги багатовіковий досвід боротьби народу України за свою державність та її становлення на всіх етапах цієї боротьби, саме українські збройні формування відігравали найважливішу роль. Так, під час існування Української держави 1917–1921 років захист суверенітету, територіальної цілісності України також забезпечувало національне військо.

У зв'язку з цим В. Ф. Погорілко зазначав, що суверенітет України, який виражає зміст правосуб'єктності Української держави, поширюється на всю її територію, а сама територія держави в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною [2].

Після відновлення української державності у 1991 році виникла нагальна необхідність створення та удосконалення державної структури, на яку б покладалось завдання цільового забезпечення воєнної, ширше — національної, безпеки держави [3].

На сучасному етапі в державі відбуваються процеси поглиблення воєнної реформи, сфера оборони піддається реформуванню, однак до цього часу продовжує залишатись неадекватною сучасним вимогам. Тому перед Україною постає непроста проблема необхідного посилення оборонного сектора, його складових, у тому числі подальшого розвитку значущої складової воєнної реформи — Воєнної організації держави, оскільки, звертає увагу О. М. Малюта, військово-політичне керівництво окремих країн не тільки не виключає можливість використання збройної сили для реалізації власних інтересів, а й погрожують її застосуванням, суттєво посилюючи свою могутність і воєнний потенціал [4].

У той же час в Україні дослідження організаційно-правових основ та теоретичних засад Воєнної організації держави залишаються практично не сформованими, проте окремі питання проблеми досліджувалась в працях: Б. П. Анд-

© О. Погібко, 2009

ресюка, О. І. Затинайка, В. С. Картавцева, С. В. Ківалова, С. О. Кириченка, Б. А. Кормич, С. М. Нечхаєва, Ю. М. Оборотова,М. П. Орзіха,Б. А. Пережняка, Г. М. Перепелиці, В. Ф. Погорілка, С. В. Прилипка, В. Г. Радецького, А. І. Семенченка, Ю. М. Тодики, В. П. Шкідченка та інших.

Оборонна політики, в напрямку підготовки та застосування сил, засобів збройної боротьби для досягнення воєнно-політичних цілей та розвитку Воєнної організації держави в цілому — є за своєю суттю і змістом складовою частиною загальної політики держави.

Безсумнівно, як стверджують В. С. Картавцев та О. І. Черноусенко, найголовнішим суб'єктом забезпечення національної безпеки є держава [5]. Внаслідок чого Воєнна організація держави має визначатись важливим суб'єктом системи забезпечення національної безпеки і оборони. Саме тому питання визначення структур збройних сил, інших військових формувань, оснащення їх озброєнням та військовою технікою тісно пов'язані з вибором ефективних напрямів, шляхів, способів, послідовності розв'язання визначеної наукової і практичної проблеми, а також прийняття рішення в інтересах будівництва та розвитку Воєнної організації держави.

На сучасному етапі розвитку держави не приділяється належна увага окремим аспектам реалізації та удосконалення правових основ Воєнної організації держави.

Початок створення в Україні Воєнної організації держави припадає на кінець 1991 року, коли перші законно утворені озброєні формування — Національна гвардія та Прикордонні війська України — стали на захист національних інтересів. Разом з тим протягом 1991–1992 років були сформовані й інші складові Воєнної організації держави, в першу чергу Збройні Сили України.

Безумовно, нормативний процес закріплення розвитку Воєнної організації держави на законодавчому рівні та удосконалення чинних актів ще не завершено.

Основні елементи Воєнної організації держави створені відповідно до Конституції та законів України. Свою діяльність Воєнна організації держави здійснює на основі Конституції України, законів України «Про оборону України», «Про основи національної безпеки України», Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, інших законодавчих актів і міжнародних угод, укладених Україною. Власне кажучи, оборонна політика держави в першу чергу конкретизується в її Воєнній доктрині, Воєнній стратегії та практиці воєнного будівництва [6, 7]. Отже, реалізацію цілеспрямованої політики у сфері оборони покладено на Воєнну організацію держави [8, 9].

Оборона держави є видом дій, ефективність яких залежить від рівня воєнної безпеки, є складовою загальносистемної функції Воєнної організації держави — захисту держави від збройних посягань (агресії). Тому, визначаючи призначення Воєнної організації держави, доцільно розмежовувати функції забезпечення воєнної безпеки держави та захисту її від збройних посягань.

Слушною є думка В. П. Шкідченка, який зазначає, що під Воєнною організацією держави пропонується розуміти охоплену «...єдиним керівництвом сукупність державних військових формувань, воєнно-промислових, воєнно-наукових, військово-навчальних і забезпечувальних структур та органів керування ними, яка створює належні умови для збройного захисту національних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз» [10]. Крім того, до складу Воєнної організації держави входять державні правоохоронні органи, що, з позицій функціонального підходу, повинно враховуватись у визначенні складу та призначення Воєнної організації держави. Внаслідок цього не можливо обмежуватись правовим урегулюванням та створенням належних умов для збройного захисту національних інтересів. Потрібно відображати функції безпосереднього захисту держави від збройних посягань (агресії), здійснення правоохоронної діяльності, а також забезпечення

захисту населення у випадках надзвичайних ситуацій.

Результати вивчення світового досвіду свідчать, що оборонна політика стосовно Воєнної організації держави являє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених правових, воєнно-політичних, соціально-економічних, ідеологічних, воєнно-технічних та інших заходів, які спрямовані на вирішення таких пріоритетних завдань удосконалення правових основ розвитку воєнної організації: створення організаційної структури елементів воєнної організації; організація управління; розвиток системи підготовки та комплектування військових формувань; підготовка та накопичення мобілізаційних резервів, а також технічне оснащення сучасними озброєннями і військовою технікою.

Діяльність Воєнної організації держави спрямована на захист національних інтересів України від реальних та потенційних загроз у воєнній сфері та сприяння формуванню і реалізації державної політики в системі національної безпеки і оборони.

Разом з тим створення Воєнної організації держави супроводжується змінами чинної та розробленням нової законодавчої бази. Примітним є вислів А. І. Семенченка, що відсутність суб'єкта управління Воєнною організацією держави і сектора безпеки є реальною загрозою національній безпеці у воєнній сфері та сфері державної безпеки [11].

Пошук рішення проблеми уявляється також в площині розробки Концепції розвитку Воєнної організації держави. Концепція моделі Воєнної організації держави та системи захисту національних інтересів України повинна являти собою сукупність офіційних поглядів на цілі, функції і завдання, а також склад і структуру забезпечення національної безпеки України у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. Правовою базою Концепції є Конституція України, Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, закони України та інші нормативно-правові акти у сфері національної безпеки і оборони.

Виходячи з наведеного, Концепція зазначеної моделі має розроблятись з урахуванням перспективних засад Стратегічного оборонного бюлетеня України на період до 2015 року, інших національних (державних) програм і відповідних указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України, а також у відповідності до розподілу повноважень та функцій законодавчої та виконавчої гілок влади [12]. Слушною є думка С. М. Нечхаєва, що Концепція розвитку Воєнної організації держави має розроблятись і реалізовуватись спільними зусиллями органів державного і військового управління [13].

З урахуванням наведеного, розподіл функцій і завдань Воєнної організації держави здійснюється між органами державної влади (державного управління), збройними силами, правоохоронними органами і спеціальними службами, а також підприємствами, установами і організаціями, які виконують завдання у сфері воєнної безпеки.

Відповідно до цього в проекті Концепції повинно урегульовуватись обумовлення необхідності визначення напрямків реформування та розвитку воєнної організації в системі стратегічного програмно-цільового планування у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. Перш за все, має бути передбачено напрацювання правових основ визначення структури, уточнення завдань і функцій Воєнної організації держави та принципів її діяльності з метою приведення у відповідність до можливостей щодо адекватного реагування на імовірні виклики і загрози національній безпеці у воєнній сфері.

Виходячи з наведеного та згідно із сучасними поглядами щодо реформування та розвитку системи державного управління збройних сил та інших військових формувань, правоохоронних органів, спеціальних служб та організації взаємодії між ними, модель Воєнної організації держави повинна передбачати: подальше удосконалення правових основ розвитку воєнної організації; визначення структури воєнної організації та засад її функціонування; розподіл

завдань забезпечення оборони України між структурами Воєнної організації держави; визначення функцій та порядок реалізації завдань оптимізації структури Воєнної організації держави; приведення збройних сил та інших військових формувань, правоохоронних органів до стандартів, аналогічних з країнами — членами НАТО; розширення потенційних можливостей щодо адекватного та своєчасного реагування на нові типи викликів та загроз у сфері національної безпеки та оборони.

Головним завданням Воєнної організації держави є забезпечення воєнної безпеки — складової національної безпеки України. Зокрема, безпосередньо на Воєнну організацію держави покладається завдання, визначені законами України за сферами та напрямками діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони України [6, 14].

Отже, Воєнна організації держави — це більш широке поняття, вона включає в себе Збройні Сили України, Прикордонні і Внутрішні військові формування України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (Сили Цивільної оборони), Службу безпеки України, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України. Насамперед це дозволяє стверджувати, що до основних заходів забезпечення, покладених на Воєнну організацію держави, належить: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності її кордонів; протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам та викликам у воєнній сфері; боротьба з організованою злочинністю; захист населення в разі катастроф і стихійних лих та інші.

Водночас слід підкреслити, що однією із найважливіших складових Воєнної організації держави є Збройні Сили України [15], а найголовнішим напрямом діяльності збройних сил є забезпечення стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорона повітряного простору держави та акваторії територіального моря. Інакше кажучи, збройні сили мають три пріоритетні напрями діяльності: забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів [16].

Світовий досвід свідчить, що в більшості випадків ці напрями діяльності притаманні в першу чергу збройним силам, без допомоги яких вирішити значну кількість перелічених завдань не вдається. Також треба зазначити, що збройні сили застосовуються багатьма країнами світу по таких напрямах, як локалізація внутрішніх конфліктів, пов'язаних з діяльністю незаконних військових формувань, проявами сепаратизму і тероризму.

Так, в США, Канаді, Великобританії, Італії та Франції законодавство передбачає відповідні запобіжні заходи стримування і противаги, які дозволяють уникнути небажаних негативних наслідків. Тому можливо стверджувати, що в Україні нагальною потребою стало більш чітке визначення зовнішніх і внутрішніх напрямів діяльності Збройних Сил та їх законодавче урегулювання і затвердження. Слід підкреслити думку О. І. Затинайка, що збереження нашої держави неможливе без наявності збройних сил [17].

Отже, визначивши напрями діяльності кожної із складових Воєнної організації держави, чітко визначаються пріоритетні напрями діяльності всієї державної інституції, головними з яких є забезпечення національної безпеки України, протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам та викликам, забезпечення стабільності, законності і правопорядку у суспільстві, боротьба із злочинністю і тероризмом та захист економічних інтересів України.

Однак Воєнна організація держави не є застиглою державною інституцією. Це — динамічна система, яка оперативно реагує на зміну зовнішніх і внутрішніх чинників. Тому, вважають А. С. Гриценко та Г. М. Перепилиця, незважаючи на те, що становлення Воєнної організації держави в цілому відбулось, актуальним є питання щодо подальшого якісного удосконалення законодавчої

бази [18]. Ця необхідність, передусім, обґрунтовується тим, що Україні треба збалансувати структуру, чисельність і ресурсні потреби силових структур з потенційними воєнними загрозами, можливостями економіки і загальними пріоритетами розвитку держави. Слушною є також думка С. О. Кириченка, який підкреслює, що аналіз застосування військових сил у сучасних воєнних конфліктах свідчить, що виконання органами управління завдань оперативного й матеріально-технічного забезпечення набуває особливого значення [19].

Необхідність проведення реформування Воєнної організації держави обумовлюється багатьма внутрішніми чинниками. Передусім, це кількісно надмірна структура, що потребує розвитку з відповідним правовим забезпеченням із врахуванням того, що у кожній силовій структурі створені власні (автономні) підсистеми: управління, тилового і технічного забезпечення (логістики) та військової освіти.

Тут треба виключити відомчий підхід, прикладом якого є вирішення питань підготовки кадрів для складових Воєнної організації держави різними складовими цієї системи — військовими навчальними закладами. Другим прикладом саме відомчого підходу є те, що держава утримує два військові флоти — Військово-Морські Сили Збройних Сил, а також з'єднання морських сил Державної Прикордонної служби (ДПС) України. Військові формування діють в одній акваторії моря, мають на озброєнні значну кількість кораблів та авіацію. Безперечно, військові формування вирішують відомчі завдання, при спільній меті — виконання завдань, визначених нормативно-правовими документами відносно Воєнної організації держави.

Вбачається логічним централізація керівництва цими двома частинами однією воєнною організацією. Це дозволило б узгодити їхні дії, зменшити термін прийняття рішень, ліквідувати дублюючі структури, зменшити фінансові витрати та, врешті-решт, підвищити їх ефективність. Підтвердженням цьому служать й наукові дослідження науково-дослідницьких інститутів та центрів. Отже, у перспективі можливо зменшити кількість складових Воєнної організації держави, об'єднати її складові в одну із збереженням їх функцій і завдань. Такий крок буде обґрунтованим, передусім, оптимізацією структури, удосконаленням системи управління та економією коштів на утримання Воєнної організації держави [20].

По-друге, існують певні диспропорції в розвитку окремих складових Воєнної організації держави. Поряд з цим для подальшого розвитку складових необхідно враховувати, що серед загроз національній безпеці України на перший план вийшли: криміналізація суспільства та організована злочинність, нелегальна міграція, наркобізнес та тероризм. Водночас не потрібно виключати загрозу агресивних дій ззовні. Однак у будь-якому випадку це повинно привести до визначення пріоритетів у фінансуванні складових частин, кожна із яких повинна мати фінансування і забезпечення на рівні, який дозволить ефективно виконували поставлені завдання Воєнній організації держави.

По-третє, не менш важливою та актуальною стала необхідність уточнення і деталізації функцій Воєнної організації держави в цілому та її складових зокрема. Правове визначення цих функцій належить виключно до компетенції Верховної Ради України, але прикрим є відсутність окремих законів про функції силових структур, які до цього часу не розроблено. В законах про військові формування, які приймалися раніше, функції прописані по-різному: більшменш детально — для військ Цивільної оборони, ДПС і Внутрішніх військ, Служби безпеки і у надто загальному вигляді — для Збройних Сил України. Це, безумовно, стримує процеси стратегічного планування, розрахунку сил та засобів, розробку планів застосування сил і засобів. Так, корисним і прийнятним для України є досвід визначення функцій силових структур Великобританії, що формулюються більш детально і конкретно: тут виокремлюється не три

функції, як в Україні, а значно більше — близько двадцяти. Окрім того, функції визначаються і на мирний, і на воєнний час та містять у собі кількісні параметри. Отже, з урахуванням наведеного доцільне уточнення і деталізація функцій окремих складових частин і всієї Воєнної організації держави.

Поряд з цим, необхідне правове урегулювання структурних змін складових Воєнної організації держави, які, передусім, будуть торкатись ліквідації наявних дублюючих структур та зменшення їх чисельності.

Таким чином, напрямками подальшого реформування та структурної перебудови військових формувань повинно бути: удосконалення правових основ розвитку, досягнення стабільності і уніфікація їх вертикалі та набуття ними максимальної автономності під час виконання завдань складовими Воєнної організації держави.

Ключові слова: Воєнна організація держави, нормативно-правова база, обороноздатність держави.

Розглядаються проблеми недосконалості нормативно-правових основ Воєнної організації держави. Неурегульованість питання інституалізації сфери безпеки,що зумовлює необхідність уточнення правових засад, спрямованих на розвиток Воєнної організації держави.

The problem of imperfection normative-legal foundations of the Military organization of State. Not finalized the deal of institualization sphere of protection stipulate the necessity to making more precise legal basis that direct to develop Military organization of state.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст.142; Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.04 № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

2. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка: Прецедент, 2006. — С. 79.

3. Декларація про державний суверенітет України: Постанова Верховної Ради України від 16 лип. 1990 р. // Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: Зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. К. Крючков (голова), Б. П. Андерсюк, В. П. Горбулін та ін. — К.: Парламент. вид-во, 2005.

4. Малюта О. М. Обороноздатність держави. Ні кроку назад // Атлантична панорама. — 2009. — № 2–3. — С. 6–9.

5. Картавцев В. С., Черноусенко О. І. Концептуальні засади і проблеми нормативно-правового регулювання системи національної безпеки України // Політика і час. — 1998. — № 1. — С. 3–9.

6. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004. — К.: МО України, 2004.

7. Питання Воєнної доктрини України: Указ Президента України від 21 квіт. 2005 р. № 702/2005. — К.: МО України, 2005.

8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 954-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007 // Стратегічна панорама. — 2007. — № 1. — С. 3–13.

10. Шкідченко В. П. Деякі шляхи подальшого розвитку нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки України // Наука і оборона. — 2000. — № 3. — С. 3–15.

11. Семенченко А. І. Ефективність державного управління у сфері забезпечення національної безпеки // Наука і оборона. — 2008. — № 1. — С. 13–19.

12. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року: Біла книга України. — К.: МО України? 2004.

13. Нечхаєв С. М. Погляди на зміст і структуру концепції розвитку Воєнної організації держави // Наука і оборона. — 2007. — № 3. — С. 23–27.

14. Про оборону України: Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2020-ІІІ // Ві-

домості Верховної Ради України. — 2000. — № 49. — Ст. 420.

15. Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред. С. В. Ківалова. — Х.: Одіссей, 2004. — С. 803.

16. Про Збройні Сили України: Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2019-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 410.

17. Затинайко О. І. Збройні Сили України — головний фактор незалежності держави // Військо України. — 1997. — № 9–12. — С. 4–11.

18. Гриценко А. С., Перепилиця Г. М. Про функції Воєнної організації держави // Наука і оборона. — 1999. — № 1. — С. 7.

19. Кириченко С. О. Система управління Збройних Сил України: ретроспективний аналіз і перспективи розвитку // Наука і оборона. — 2007. — № 3. — С. 13–18.

20. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 237.

УДК 343.43

В. М. Підгородинський,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Одеської національної юридичної академії

ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З ПИТАНЬ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ (ЩОДО ПРАВ ЗМІ)

Відповідно до рішення Суду у справі «Годгсон проти Сполученого Королівства», 1978 р. [1], а також інших названих нижче рішень Суду право на свободу вираження поглядів поширюється, зокрема, на свободу преси.

Відповідно до рішень Суду (зокрема, рішення у справах «Українська Прес-група проти України» та «Йерсілд проти Данії», 1994 р.) участь преси в розповсюдженні будь-яких чужих висловлювань, ідей, викладення пресою слів інших осіб, які становлять суспільний інтерес, незалежно від їх змісту і форми викладення є законними, оскільки є складовою права на свободу слова [2; 3].

Відповідно до рішень Суду у справах «Де Хаес та Хійселс проти Бельгії», 1997 р. [4], «Обзьовер» та «Гардіан» проти Сполученого Королівства», 1991 р. [5], «Торгерссон проти Ісландії», 1992 р. [6], обов'язком преси є розповсюдження інформації та ідей з усіх питань, які становлять суспільний (громадський, публічний) інтерес. Відповідно до рішень Суду у справах «Обзьовер» та «Гардіан» проти Сполученого Королівства» [5], «Торгерссон проти Ісландії» [6] громадськість має право отримувати від преси зазначені інформацію та ідеї.

Відповідно до рішень Суду будь-які питання, які становлять громадський інтерес, мають (за аналогією) таку саму свободу обговорення (такий самий режим юридичного захисту, стандарти свободи обговорення), що й політичні питання. Суд наводить невичерпний перелік (орієнтовні приклади) таких питань: зловживання у правоохоронних органах (рішення у справі «Торгерссон проти Ісландії» [6]), упередженість судів (рішення у справі «Барфод проти Данії», 1989 р. [7]), правосуддя (рішення у справі «Ляшко проти України», 2006 р. [8]), недоступність ветеринарних послуг (рішення у справі «Бартольд проти Німеччини», 1985 р. [9]). При цьому Суд для аналізу питань, які становлять громадський інтерес, відсилає до стандартів, визначених Судом у рішеннях з приводу обговорення в засобах масової інформації і громадськістю політичних питань, політиків у зв'язку з їх політичною діяльністю.

Суд у рішеннях у справах «Лігненс проти Австрії», 1986 р. [10] і «Обрешлік проти Австрії» [11] вказує, що необхідно розрізняти фактичні й оціночні судження, оскільки факти можуть бути підтверджені, а оціночні судження є суто суб'єктивними і не можуть бути доведеними в силу самого свого характеру. Суд зазначає, що Конвенція надає пресі право використовувати в публікаціях з питань, які становлять суспільний інтерес, оціночні судження. Суд вказує, що оціночні судження фізично не піддаються доказуванню на предмет правдивості, і тому положення національного законодавства, які вимагають доказів «правдивості» оціночних суджень, суперечать Конвенції і не повинні застосовуватися [10]. В рішенні Суду у справі «Лігненс

© В. М. Підгородинський, 2009

проти Австрії» [10] фігурують такі приклади епітетів, визнаних Судом оціночними судженнями, які ганьблять людину, як «аморальний», «недостойний», «низькопробний опортунізм», «мафіозні методи». В зазначеному рішенні Суд вказав, що оціночні судження не піддаються доказуванню на предмет правдивості в силу самого свого характеру. Вимоги надання доказів «справжності» оціночних суджень є несумісними з їх суттю, такі вимоги є незаконними. В рішенні у справі «Йерузалем проти Австрії», 2001 р. [12] Суд зазначив, що доведення правдивості оціночного судження є неможливим і порушує саму свободу думки, передбачену ст. 10 Конвенції. У рішенні у справі «Українська Прес-група проти України» Суд визнав зазначені вище судження, які фігурують у вказаній справі, оціночними судженнями, а не судженнями фактів [2; 3].

Суд у своїх рішеннях у справах «Українська Прес-група проти України» і «Йерсілд проти Данії» зазначив, що ст. 10 Конвенції захищає не лише суть ідей та інформації, але й їх форму. Зокрема, преса має право розповсюджувати чиїсь висловлювання шляхом інтерв'ю (відредагованих чи невідредагованих), цитат, вибіркових викладень, передачі бесід, інших форм передачі чиїхось висловлювань. Преса, журналісти на власний розсуд мають право обирати техніку репортажу [2]. Так, у рішенні у справі «Йерсілд проти Данії» Суд визнав законним розповсюдження інтерв'ю по телебаченню, з якого глядачі почули такі висловлювання: «Расизм — це правильно!», «В Данії повинні жити тільки ми — данці», «Людям потрібно дозволити мати рабів», «Візьміть зображення горили... а потім подивіться на негра, та ж сама будова тіла і всього іншого... плаский лоб», «Чорномазі — це не люди, це — тварини, так само, як і всі інші робочі-емігранти, турки, югослави та як їх там ще...». Крім того, Суд зазначив, що покарання журналіста за пособництво в розповсюдженні заяв, зроблених іншою особою в ході інтерв'ю, могло би суттєво завадити засобам масової інформації здійснювати свій внесок в обговорення проблем, які являють собою суспільний інтерес, якщо тільки мова не йде про особливо серйозні ситуації [3].

Суд визнав, що участь преси в розповсюдженні будь-яких чужих висловлювань, ідей не є правопорушенням. Визнання датськими судами розповсюдження зазначених висловлювань незаконним Суд визнав таким засобом досягнення правомірної мети із захисту репутації інших осіб, який не є необхідним в демократичному суспільстві. Суд зазначив, що у вказаному випадку є неприпустимим сам факт притягнення до юридичної відповідальності, незалежно від її характеристик. Іншими словами, притягнення до юридичної відповідальності за такі діяння, як зазначив Суд, не є необхідним в демократичному суспільстві, а отже, саме по собі є правопорушенням. Суд зазначив, що таке притягнення до юридичної відповідальності могло би серйозно завадити пресі робити свій внесок в обговорення проблем, які становлять суспільний інтерес. Викладення пресою слів інших осіб, які становлять суспільний інтерес, незалежно від їх змісту і форми викладення є законним.

У рішеннях Суду у справах «Зана проти Туреччини», 1997 р. [13], «Українська Прес-група проти України» [2], «Обершлік проти Австрії», 1991 р. [11] Суд зазначив таке. Журналістська свобода допускає перебільшення або провокаційність. Право розповсюджувати інформацію та ідеї стосується не лише інформації та ідей, які сприймаються позитивно, але і таких, які ображають, обурюють, викликають занепокоєння, дратують, шокують чи збентежують державу або будь-яку частину населення. Таким є вимога плюралізму, терпимості і широти поглядів, без яких є неможливим демократичне суспільство. Зазначені висновки Суду мають узагальнюючий характер, розповсюджуються на будь-які випадки публікацій в пресі.

Викладене означає, що шкоду честі і гідності людини може бути завдано не тільки правопорушенням, але і законним вчинком. Шкода честі і гідності людини, завдана законним вчинком, є

законною і не може тягнути за собою юридичну відповідальність.

Вартим уваги є рішення Суду у справі «Торгерссон проти Ісландії». Т. Торгерссон оприлюднив у газеті матеріал із звинуваченнями на адресу поліції, яка, на його думку, використовує жорстокі методи роботи, виступає в ролі «звірів у форменному одязі», несхвально відзивався про розумові здібності поліцейських, порівнював їх з викидайлами і т. ін. Крім того, він звинуватив поліцію в некомпетентності і використав стосовно поліції та методів її роботи такі епітети, як «залякування», «фальсифікації», «забобони». Ісландський суд прийняв рішення, відповідно до якого Т. Торгерссон є правопорушником, і притягнув його до юридичної відповідальності.

Але Суд прийняв протилежне рішення. Т. Торгерссон торкнувся питання жорстокості поліції в своїй країні, зазначив Суд, а на пресі лежить обов'язок розповсюджувати інформацію та ідеї, які мають громадське значення. Юридична відповідальність за розповсюдження такої інформації може завадити вільним обговоренням з питань, які становлять громадський інтерес. «Якщо було би інакше, преса не могла би виконувати свою роль «сторожового пса демократії» — зазначив Суд (а в рішенні у справі «Обзьовер» та «Гардіан» проти Сполученого Королівства» Суд зазначив, що в іншому випадку ЗМІ не зможуть виконувати функцію «сторожового пса» інтересів суспільства» [14]).

Статті Т. Торгерссона, що, як стверджував представник держави Ісландія, містять необ'єктивну інформацію і Т. Торгерссон не може довести правдивість своїх звинувачень на адресу поліції, Суд розцінив як такий, що не має значення. Суд вказав, що доказування істинності в таких випадках (публічні обговорення із суспільно значимих питань) може бути просто неможливим. Якщо би до опублікування допускались тільки перевірені факти, засоби масової інформації не могли би що-небудь опублікувати, зазначив Суд. Підхід, який вимагає в зазначених випадках вказівки на докази, Судом визнано незаконним, таким, що порушує Конвенцію [15, 180–181; 6]. Отже, відповідно до Конвенції опублікування пресою без доказів інформації, яка становить суспільний інтерес, є законним.

Крім того, в рішенні у справі «Гудвін проти Сполученого Королівства», 1996 р., Суд зазначив, що захист журналістських джерел інформації є однією із умов свободи преси. Справа стосувалася того, що журналіст отримав і оприлюднив секретні звіти компанії «Тетра» про її нестабільний фінансовий стан і відмовився називати джерело інформації [16].

Обов'язок доказування необхідності будь-яких втручань, обмежень у здійснення права на свободу висловлювань покладається на державу, а відсутність відповідних доказів, як вказав Суд, означає відсутність пропорційності (домірності) державних заходів, спрямованих на обмеження свободи преси. Відповідна необхідність засобів означає, як зазначив суд у рішенні у справі «Лінгенс проти Австрії» [10], гостру суспільну потребу. Як вказав Суд у рішенні у справі «Обзьовер» та «Гардіан» проти Сполученого Королівства» [5], зазначені докази наявності гострої суспільної потреби повинні бути переконливими. Отже, якщо держава (суд) не надасть доказів пропорційності (домірності) втручання, тобто доказів обґрунтованості визнання певних діянь правопорушенням за законодавством України (з урахуванням вимог Конвенції), то таке визнання буде незаконним, а відповідне діяння (публікація в пресі) має розглядатися як законне. У справах «Лінгенс проти Австрії» [10], «Українська Прес-група проти України» [2], інших зазначених справах Суд не визнав доведеною державою якусь відповідну гостру суспільну потребу, а зазначені висловлювання визнав законними.

Право на державне втручання в свободу розповсюдження оціночних суджень Суд визнає лише у випадку, коли оціночні судження не мають хоча б якогось фактичного підґрунтя причин (питання про доказування таких причин взагалі не стоїть) і не мають відношення до розвитку суспільства (рішення у

справі «Отто Премінгер Інститут проти Австрії», 1994 р. [17]). У справі «Отто Премінгер Інститут проти Австрії» Суд визнав безпричинним зображення у фільмі без жодного сенсу Ісуса розумово відсталим похітливим дідуганом, який обіймав диявола і називав його при цьому своїм другом. Діва Марія була показана такою, що слухає обурливу історію. Було показано еротичну атмосферу у стосунках між Дівою Марією і дияволом, а також як Ісус і Діва Марія аплодують дияволу. В зазначеному рішенні Суд вказав на обов'язок уникати, наскільки це можливо, висловлювань, які є необґрунтовано образливими для інших і в такий спосіб порушують їх права, а тому не сприяють будь-якій формі суспільної дискусії [17]. Відповідно до рішення Суду у справі «Де Хаес та Хійселс проти Бельгії» пропорційність втручання може залежати від того, чи наявна достатня фактична основа для оціночного судження, оскільки навіть таке судження без будь-якої фактичної основи може бути надмірним [4].

Обставини справи «Вінгроув проти Сполученого Королівства» є такими. Режисер Вінгроув був автором фільму «Бачення екстазу», де зображувались лесбійські фантазії відомої монахині XIV століття Святої Терези Авільської з певним духом Святої Терези та еротичні фантазії з тілом розіп'ятого Ісуса. У Сполученому Королівстві фільм було заборонено з мотивів уявлень про богохульство в загальному праві, оскільки фільм міг образити релігійні почуття християн. У своєму рішенні Суд залишив питання цензури в релігійних та моральних питаннях на розсуд держави (Сполученого Королівства), тобто не побачив порушення ст. 10 Конвенції [17].

Таким чином, відповідно до Конвенції (що засвідчують зазначені рішення Суду) преса, її співробітники, які розповсюджували інформацію, ідеї, коментарі, оціночні судження, не підлягають жодній юридичній відповідальності, коли у членів суспільства існує право на отримання інформації, ідей, коментарів, оціночних суджень, яке кореспондує обов'язку преси їх розповсюджувати.

Відповідно до Конвенції не може бути обмежень на публікації в пресі, які становлять суспільний інтерес, за незначними і сформульованими в дуже жорсткій формі зазначеними виключеннями.

Конвенція захищає як будь-який зміст, так і будь-яку форму публікацій у пресі з питань, які становлять суспільний інтерес.

З рішень Суду у справах «Лінгенс проти Австрії» [10] і «Торгерссон проти Ісландії» [6] слід зробити висновок, що прийняті національним законодавцем нормативно-правові акти, які суперечать викладеним позиціям Суду, не підлягають застосуванню національними судами. Натомість підлягає застосуванню Конвенція.

Визнання відповідних діянь правопорушеннями і притягнення їх суб'єктів до юридичної відповідальності не є необхідним в демократичному суспільстві засобом досягнення державою такої мети, як захист репутації інших осіб, а, натомість, саме є правопорушенням. Суд вказує, що відповідно до Конвенції держави повинні шукати інші засоби досягнення зазначеної мети, а зацікавлені особи — інші засоби захисту своїх прав і законних інтересів.

Що ж стосується наклепу, то Європейський суд з прав людини, зокрема в рішенні у справі «Бладет Тромсьо і Стенсаас проти Норвегії», зазначає, що добросовісне оприлюднення судження факту не може вважатися правопорушенням [18], підтверджуючи право на добросовісну фактичну помилку. Так само в рішенні у справі «Далбан проти Румунії», 1999 р., Суд зазначив таке. Якщо преса не має доказів істинності інформації, це не означає вчинення пресою правопорушення, якщо преса при оприлюдненні такої інформації мала добросовісні наміри [19].

У контексті права на свободу вираження поглядів Суд в рішенні у справі «Кастелс проти Іспанії» зазначив, що урядам слід демонструвати стриманість, коли виникає питання про кримінальне переслідування, особливо коли маються засоби реагування на невиправдані на-

падки і критику в засобах масової інформації [20].

С. Шевчук у зазначеному відношенні пише, що жодні санкції на можуть бути накладені на ЗМІ або їх співробітників, які діяли відповідно до своїх професійних обов'язків, коли у громадськості існує кореспондуюче право на отримання інформації. Таке право існує щодо будь-якої інформації, яка стосується, зокрема, політичного життя, публічних осіб або осіб, які знаходяться в центрі суспільної уваги, діяльності органів державної влади, незалежно від статусу та повноважень, органів місцевого самоврядування, великих підприємств, установ або організацій, питань державної політики, суспільних проблем [21, 486–487].

Значення вказаних та інших подібних рішень Суду для кримінального права України полягає в тому, що їх слід використовувати у:

1) науковій сфері — як підґрунтя для подальшої наукової розробки питань використання у кримінальному праві європейських стандартів;

2) правотворчій діяльності — при підготовці проектів змін і доповнень до КК України з питань, пов'язаних з відповідними європейськими стандартами. В цілому Кримінальний кодекс України [23] відповідає викладеним вище стандартам. Неприпустимою є криміналізація діянь, які визнаються Судом законними. Видається, що положення ст. 161 КК України, яка передбачає такий злочин, як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, не суперечить викладеним стандартам;

3) правозастосуванні — при тлумаченні, застосуванні положень КК України з питань права на честь і гідність людини і права на свободу висловлювань. Положення КК України не підлягають тлумаченню як такі, що передбачають у ролі злочинів діяння, які визнаються Судом законними.

Ключові слова: честь людини, гідність людини, практика Європейського суду з прав людини, свобода висловлювань, права ЗМІ, КК України.

Автором розглянуто основні положення практики Європейського суду з прав людини з питань честі і гідності людини (щодо прав ЗМІ). Запропоновано шляхи використання зазначених положень у кримінальному праві України, а саме у науковій сфері, правотворчій діяльності, правозастосуванні. Наголошується на неприпустимості криміналізації діянь, які Європейським судом з прав людини визнаються законними.

The authors studied basic practices of European Court on Human Rights concerning the matters of honor and dignity (as regards to Mass rights). The ways of application of the above provisions to the Criminal Law of Ukraine, namely in the scientific sphere, law making and law enforcement were specified. The inadmissibility of criminalization of acts found legal by the ECHR was emphasized.

Література

1. Case of Hodgson v. the United Kingdom. —http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

2. Case of Ukrainian Media Group v. Ukraine. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

3. Case of Jersild v. Denmark. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

4. Case of De Haes and Gijsels v. Belgium. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

5. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

6. Case of Thorgersson v. Iceland. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

7. Case of Barfod v. Denmark. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

8. Case of Lyashko v. Ukraine. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

9. Case of Barthold v. FRG. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

10. Case of Case of Lingens v. Austria. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

11. Case of Oberschlick v. Austria. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

12. Case of Jerusalem v. Austria. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

13. Case of Zana v. Turkey. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

14. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

15. Манукян В.И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментраии: Научно-практическое пособие. — К.: Истина, 2006. — 368 с.

16. Case of Goodwin v. the United Kingdom. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

17. Case of Otto Preminger Institut v. Austria. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

17. Case of Wingrove v. the United Kingdom. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

18. Case of Bladet Tromso and Stensaas v. Norway. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

19. Case of Dalban v. Romania. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

20. Case of Castells v. Spain. — http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en.

21. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — Вид. 2-ге, випр., допов. — К.: Реферат, 2007. — 848 с.

УДК 342: 351.854(474)

Н. Мельниченко,

аспірантка кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО НАУКУ У КРАЇНАХ — НОВИХ ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (НА МАТЕРІАЛАХ ЛАТВІЇ, ЛИТВИ, ЕСТОНІЇ)

Стан розвитку науки — показник інтелектуального, економічного, соціального і технологічного рівня суспільства у будь-якій державі [1].

Питання європейської інтеграції української науки та системи вищої освіти займає важливе місце у проблематиці євроінтеграції держави. Указом Президента України була затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. У цьому документі наголошується, що науково-технічна інтеграція займає особливе місце серед напрямів європейської інтеграції. Це зумовлено потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме у цьому напрямі. Інтеграційний процес на відповідних напрямах полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у науці і техніці, поширенні власних науково-технічних здобутків у Європейському Союзі (далі — ЄС). У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на інтеграцію України до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища [2]. Саме тому політика Європейського Союзу та політика країн — членів цієї організації у сфері науки є дуже актуальною для України. Тільки чітко усвідомивши особливості сучасної політики ЄС у сфері науки, її стратегічні цілі, завдання й механізми реалізації, Україна зможе на паритетних умовах співпраці з Європейським співтовариством, орієнтуючись на влас-

 © Н. Мельниченко, 2009

ні національні інтереси у сфері науково-технічного прогресу, адекватно реагувати на виклики часу [3].

Проблема розвитку науки в Україні та політики ЄС у цій сфері привертає значну увагу багатьох вчених. Серед них Ю. Каракай [1], К. Ситник [3; 4], В. Гаташ [5], Н. Шеставин [6], А. Боярський [7]. Незважаючи на це, проблема політики окремих країн ЄС у сфері науки не має достатнього ступеня наукової розробки. Використання досвіду країн — членів ЄС є доцільним при формуванні політики співпраці України з ЄС. Досвід країн ЄС може бути важливим при формуванні стратегії та цілей наукового та інноваційного розвитку України.

У контексті проекту європейського наукового простору було створено шосту рамкову програму ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку на 2002–2006 рр., а у 2005 р. — сьому рамкову програму, реалізація якої розрахована на 2007–2013 рр.

Метою програми є: створення єдиного європейського наукового простору; підвищення конкурентоспроможності та інноваційної активності; інтеграція європейської науки на всіх рівнях — локальному, регіональному, національному, міжнародному.

Держави — члени ЄС намагаються формувати національне законодавство у сфері науки з урахуванням політики ЄС у цій сфері.

Цікавим є аналіз змін, які проходять у науковій політиці та законодавстві про науку держав у зв'язку зі вступом їх у ЄС. Зупинимо свою увагу на трьох країнах, які приєдналися до ЄС у 2004 році — Латвії, Литві та Естонії.

Згідно зі статтею 113 Конституції Латвійської Республіки держава визнає свободу наукової, художньої та іншої творчості. За статтею 42 Конституції Литви «...наука та дослідження є вільними...» Аналогічна стаття-38-а присутня у Конституції Естонської Республіки: «Наука, мистецтво та навчання ними є вільними. Університети та наукові заклади, в межах встановлених законом, є автономними» [8].

Задля розвитку науки та у зв'язку з вступом Литви до Європейського Союзу Міністерством освіти та науки Литовської Республіки була затверджена Довготривала стратегія наукового дослідження та розвитку (The Lithuania Long-Term Strategy for Research and Development). Ця стратегія була прийнята у 2003 році відповідно до Довготривалої стратегії розвитку держави та діє до 2015 року. У цьому документі зазначені досягнення та проблеми наукової сфери Литви. Серед проблем наукової сфери визначено: неможливість достатнього фінансування науково-дослідницької сфери та економічні проблеми; відсутність постійної наукової системи моніторингу та аналізу науково-дослідницького процесу; відсутність у державі правової та інституціональної політики, яка б стимулювала технічний прогрес, та інші [9].

Першим кроком реалізації довготривалої програми стала Програма реалізації Білої книги науки та техніки у Литві (The Lithuanian Science and Technology White Paper Implementation Programme.) У цьому документі були визначені пріоритети національного розвитку наукової сфери: упорядкування системи освіти та науки, яка б відображала європейську систему вищої освіти та наукового дослідження; покращення правової бази для забезпечення сприятливого середовища для інвестицій у розвиток науки та техніки; удосконалення механізму взаємодії між законодавчими та виконавчими органами влади, а також громадськістю; підтримка громадської ініціативи, яка сприяє створенню наукового співтовариства [10].

Пріоритетним напрямом сучасної наукової політики Литви є участь у програмах ЄС. Як зазначено у Білій книзі, «...інтеграція у Європейський Союз відкриває нові можливості, забезпечує новими ресурсами та є важливим кроком задля просування національних інтересів». Тому одними з основних напрямів наукової політики Литви є надання пріоритету у дослідженні наукових галузей, які були визначені ЄС, а також подальша інтеграція у європейський науковий простір [10].

Важливим кроком у розвитку законодавства Литви у науковій сфері стало прийняття нового Закону від 30 квітня 2009 року « Про науку та освіту». Цей Закон встановлює державне регулювання в галузі освіти та науки; принципи забезпечення якості науки та освіти; правові основи заснування, припинення та перебудови науково-освітніх закладів; присвоєння та визнання кваліфікації вищої освіти та вчених ступенів; управління науково-освітніми закладами, організацію їх діяльності та нагляд за ними; права та обов'язки викладачів, наукових працівників та студентів ВНЗ; фінансування у сфері науки та освіти; принципи управління майном державних вищих навчальних закладів, його використання та розпорядження ним [11].

Попередній Закон Литовської Республіки «Про науку та навчання» 1991 року (Law on science and studies) був більш вузьким та визначав систему інститутів, що займаються наукою та дослідженнями, регулював діяльність цих інститутів. Окремі розділи Закону були присвячені фінансуванню наукових та дослідницьких інститутів, системі освітніх кваліфікацій та наукових ступенів, а також професійним та соціальним гарантіям вченим та студентам [12].

Стаття 3 Закону «Про науку та освіту» визначає нові принципи науки та освіти. Наука базується на таких принципах: свободи творчості та наукових досліджень; академічної етики; пріоритету литуаністики; публічності результатів наукових досліджень; інтеграції у державне та суспільне життя; орієнтації на міжнародні стандарти якості; чесної конкуренції; забезпечення прав інтелектуальної власності; участі у міжнародному та Європейському просторі наукових досліджень.

Новий Закон встановлює стратегічний пріоритет у відношенні досліджень та навчання в галузі литуаністики.

Згідно з новим Законом виділяються дві групи науково-освітніх закладів: вищі навчальні заклади та науково-дослідницькі інститути. Вищі навчальні заклади у свою чергу поділяються на університети та колегії.

Цілі університету у науковій сфері: гармонічно розвивати наукове пізнання різних галузей, здійснювати наукові дослідження високого рівня та експериментальний (соціальний, культурний) розвиток, підготовка вчених, співпрацювати у науковій сфері з національними та іноземними партнерами. Колегії повинні розвивати необхідні для регіону прикладні наукові дослідження.

Ще одним нововведенням Закону «Про науку та освіту» у порівнянні з попереднім законом є створення науково-технологічних парків та інтегрованих центрів науки, освіти та підприємництва (долини).

Окрема стаття Закону присвячена публічності результатів наукової діяльності: «З ціллю забезпечення якості здійснюваних за рахунок коштів державного бюджету наукових досліджень, прозорості використання коштів державного бюджету, заохочення наукового прогресу усі результати здійснюваних у державних науково-освітніх закладах наукових робіт повинні бути обнародувані публічно...» [11]

Латвійська національна політика у сфері науки та технологій у контексті приєднання до ЄС націлена на переорієнтацію латвійського наукового потенціалу відповідно до європейських та національних пріоритетів та стимулювання активного залучання науковців до вирішення актуальних економічних, культурних та соціальних проблем.

Правове регулювання у сфері науки та техніки у Латвії визначається Законом Латвії «Про науково-дослідницьку діяльність» (The Law "On Research Activity") [13] та Законом Латвії «Про заклади вищої освіти» (The Law "On Higher Education Establishments") [14].

Прийнятий у 2005 році Закон «Про науково-дослідницьку діяльність» має на меті посилення ролі держави у сприянні науці як особливо важливого фактора розвитку суспільства. Закон проголошує об'єднання науки та вищої освіти, права, відповідальність, незалежність та академічну свободу вчених, їх професійну та соціальну безпеку, а також компетенцію та обов'язки державної влади у гарантуванні наукової діяльності [13].

Закон «Про заклади вищої освіти», прийнятий у 1995 році та істотно доповнений протягом 2000–2006 років, визначає правовий статус, порядок створення, реорганізації та акредитації закладів вищої освіти, а також регулює їх міжнародне співробітництво та науково-дослідницьку діяльність [14].

У 1998 році була розроблена Національна концепція наукового дослідження та розвитку. Дія концепції розрахована до 2015 року. Національна концепція включає в себе: характеристике стану науки та науково-дослідницької діяльності у Латвії; основні принципи розвитку науки, включаючи розставлення пріоритетів на основні тематики; розвиток міжнародного співробітництва, у тому числі участь у науково-дослідницьких програмах Європейського Союзу; робочу програму на 2002–2010 роки [15].

Як наслідок радянської наукової політики, більшість науково-дослідницьких інститутів були відокремлені від системи вищої освіти. Така відокремленість не передбачала розвитку зв'язків між наукою та системою вищої освіти. У 2006 році Кабінет Міністрів Латвійської Республіки затвердив Положення про Національний план розвитку Латвії на 2007–2013 роки. Пріоритетні завдання цього плану розвитку: забезпечити єдність освіти та дослідницької діяльності у вищих навчальних закладах; сконцентрувати академічні ресурси та фундаментальну науку у конкурентоспроможних університетах, які є гарантом розвитку Латвії у міжнародній академічній середі. Інтеграція та об'єднання науково-дослідницьких інститутів включає: участь інститутів на всіх рівнях системи вищої освіти; участь науковців з державних науково-дослідницьких інститутів у конкурсі на заняття академічної посади в університетах; реструктуризацію факультетів; перегляд критеріїв акредитації для навчальних програм. Серед інших завдань плану: підтримка наукової переваги у пріоритетних галузях; сприяння інтеграції латвійської науки в європейський та світовий науковий простір та інші [16].

Законодавство Естонської Республіки у сфері науки формується у тому ж напрямі, що й у Латвії та Литві. Основний закон, що регулює наукову сферу в Естонії, — Акт «Про організацію наукового дослідження та розвиток» (Organization of Research and Development Act), прийнятий 26 березня 1997 року. Метою Закону є забезпечення організації наукового дослідження та розвитку, гарантування правових засобів задля збереження та наступного розвитку наукових та технічних результатів як складової частини естонської культури та економіки [17].

Підготовка естонської стратегії наукового дослідження та розвитку почалася у 1998 році. По ініціативі Ради наукового дослідження та розвитку (TAN) та Академії наук Естонії була прийнята перша версія стратегії « Knowledge-centred Estonia» (схвалена урядом 26 січня 1999 року). Беручи до уваги базові принципи цього документа, Міністерство освіти та Академія наук підготувала нову Стратегію R&D, яка була розрахована на 2002–2006 роки. Продовженням цієї програми стала Стратегія R&D на 2007–2013 роки. У стратегії закріплено, що наукове дослідження, розвиток та інновація (RD&I) є ядром моделі суспільства, заснованого на знаннях. Суспільство, засноване на знанні — це суспільство, що постійно розвивається, базується на створенні та використанні знань, націлене на ефективну діяльність суспільства та інноваційної економіки, зростанні добробуту людей. Естонська RD&I стратегія на 2007–2013 роки фокусується на розвитку суспільства, застосовуючи наукові дослідження та інновації. Це сприятиме досягненню цілей Довготривалої стратегії розвитку Естонії «Sustainable Estonia 21», а також Лісабонської стратегії [18].

Вступ Латвії, Естонії, Литви до ЄС істотно вплинув на подальший розвиток законодавства у сфері науки у цих країнах. Сучасна національна політика цих країн у сфері науки спрямована на: подальшу інтеграцію у європейський науковий простір; об'єднання науки та вищої освіти; створення моделі суспільства та економіки, яка базується на знаннях.

Ключові слова: євроінтеграція, наукова сфера, інновації, законодавство, Європейський Союз.

На сучасному етапі одним з пріоритетних напрямків діяльності Європейського Союзу є створення єдиного наукового та інноваційного простору. Важливим інструментом реалізації Європейським Союзом політики у сфері науки та інноваційних технологій є рамкові програми, які надають країнам — членам ЄС нові можливості для розвитку науки та наукової сфери. Увага статті зосереджена на аналізі сучасного законодавства у науковій сфері та стратегії наукової політики країн ЄС на матеріалах Латвії, Литви та Естонії, які приєдналися до ЄС у 2004 році. Наголошено на необхідності критичного аналізу досвіду країн ЄС у сфері науки для подальшого формування наукової політики України.

Nowadays one of priority guidelines of activity of EU is creation common European Union's Research Area. The main instrument of realization of science policy are programs, that provides EU Member States new opportunities for development science and technology. The focus of the article is analysis of current legislation in science sphere and science policy strategies of countries of EU. Stressed the need for critical analysis of EU experience in science for further formation of science policy in Ukraine.

Література

1. Каракай Ю. Вітчизняна наука: Бути чи не бути // Голос України. — 2006. — 12 груд.

2. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 черв. 1998 р. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

3. Ситнік В. Проблеми імплементації європейських стандартів у державну політику України у сфері наукової діяльності. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/15.htm.

4. Ситник К. Коли наука стане джерелом економічного зростання України // Дзеркало тижня. — 2001. — 31 берез.–6 квіт.

5. Гаташ В. Реформування науки в Україні — вічний сюжет про Попелюшку. — Режим доступу: http://www.zn.kiev.ua/ie/show/590/52948.

6. Шеставин Н. С. Европейская научно-технологическая интеграция Украины: возможности и риски // Проблеми науки: Міжнар. наук.-практ. журн. — 2006. — № 6. — С. 41–42.

7. Боярский А. Евроинтеграция Украины: роль науки и образования. Общий анализ и ряд конкретних предложений. — Режим доступу: http://www.ihes/fr/~ruchay/ukraine.

8. Режим доступу: http://www.constitution.garant.ru/DOC_4000.htm

9. The Lithuania Long-Term Strategy for Research and Development. — Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=301242&p_query=&p_tr2

10. The Lithuanian Science and Technology White Paper Implementation Programme. — Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=301242&p_query=&p_tr2=

11. О науке и образовании: Закон Литовской Республики от 30 апр. 2009 г. — Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=351096&p_query=&p_tr2=

12. On science and studies: Law of Republic of Lithuania. — Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=21091&p_query=&p_tr=

13. The Law "On Research Activity" of Republic Latvia. — Режим доступу: http://izm.izm.gov.lv/laws-regulations.html

14. The Law "On Higher Education Establishments" of Republic Latvia. — Режим доступу: http://izm.izm.gov.lv/laws-regulations.html

15. Режим доступу: http://cordis.europa.eu/erawatch/index.cfm?fuseaction=ri.content&topicID=33&countryCode=LV

16. Национальный план развития Латвии. — Режим доступу: http://www.nap.lv/eng/

17. Organization of Research and Development Act. — Режим доступу: https://www.etis.ee/Portaal/etap.aspx?lang=en

18. http://cordis.europa.eu/erawatch/index.cfm?fuseaction=ri.content&topicID=33&countryCode=EE

ЗАКОН УКРАЇНИ*

ПРО НАУКОВІ ПАРКИ

Цей Закон регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням наукових парків, і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, впровадження, виробництва інноваційних продуктів та інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1
Визначення термінів

У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

договір про партнерство з науковим парком — договір між науковим парком і суб'єктами господарювання щодо умов участі у процесі розроблення та виконання проектів наукового парку;

засновники наукового парку — вищий навчальний заклад IV рівня акредитації (далі — вищий навчальний заклад) та/або наукова установа та інші юридичні особи, що уклали засновницький договір про створення наукового парку;

науковий парк — юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку;

партнери наукового парку — суб'єкти господарювання, що уклали з науковим парком договір про партнерство;

пріоритетні напрями діяльності наукового парку — економічно і соціально зумовлені наукові, науково-технічні та інноваційні напрями діяльності, що відповідають меті створення наукового парку, галузевому профілю та/або спеціалізації вищого навчального закладу та/або наукової установи (які є базовими елементами наукового парку), враховують потреби регіону (території), в якому створено науковий парк, та узгоджуються з напрямами діяльності, визначеними законами України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2623-14), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (433-15) та іншими законодавчими актами України в науковій, науково-технічній та інноваційній сферах;

проект наукового парку — пакет документів, що визначає процедуру і комплекс необхідних заходів щодо розроблення, створення та реалізації інноваційного продукту чи інноваційної продукції і містить дані про матеріально-технічні, фінансові, кадрові ресурси, необхідні для виконання проекту згідно з вимогами цього Закону.

Стаття 2
Законодавство про науковий парк

Науковий парк створюється та діє відповідно до Господарського (436-15) та Цивільного (435-15) кодексів України, законів України «Про вищу освіту» (2984-14), «Про інвестиційну діяльність» (1560-12), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1977-12), «Про інноваційну діяльність» (40-15), «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (143-16), інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в науково-технічній та інноваційній сферах, з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

* Урядовий кур'єр. — 2009. — 5 серп.

Розділ ІІ
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОГО ПАРКУ

Стаття 3
Мета створення наукового парку

Науковий парк створюється з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках.

Стаття 4
Функції наукового парку

Основними функціями наукового парку є:

створення нових видів інноваційного продукту, здійснення заходів щодо їх комерціалізації, організація та забезпечення виробництва наукоємної, конкурентоспроможної на внутрішніх і зовнішніх ринках інноваційної продукції;

інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення засновників і партнерів наукового парку, надання патентно-ліцензійної допомоги;

залучення студентів, випускників, аспірантів, науковців та працівників вищого навчального закладу та/або наукової установи до розроблення і виконання проектів наукового парку;

сприяння розвитку та підтримка малого інноваційного підприємництва;

організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, необхідних для розроблення і реалізації проектів наукового парку;

залучення і використання у своїй діяльності ризикового (венчурного) капіталу, підтримка наукоємного виробництва;

захист та представництво інтересів засновників і партнерів наукового парку в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, а також у відносинах з іншими суб'єктами господарювання під час організації та виконання проектів наукового парку в межах, визначених установчими документами наукового парку;

розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій;

виконання інших функцій, не заборонених законодавством України.

Стаття 5
Установчі документи наукового парку

1. Науковий парк створюється і діє на основі засновницького договору та статуту, вимоги до яких визначаються цим Законом.

2. У засновницькому договорі про створення наукового парку визначаються зобов'язання засновників створити науковий парк, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умов передання науковому парку майна та нематеріальних активів засновників з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

3. У статуті наукового парку зазначаються найменування юридичної особи, мета, завдання та функції наукового парку згідно з вимогами цього Закону, відомості про склад засновників, розмір і порядок створення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутку і збитків, органи управління науковим парком, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до наукового парку та виходу з нього, порядок ліквідації та інші відомості, що відповідають законодавству України та цьому Закону.

Стаття 6
Обмеження діяльності наукового парку

У рамках діяльності наукового парку не допускається здійснення таких видів діяльності як торговельно-посередницька діяльність, надання послуг побутового призначення, виробництво і переробка підакцизних товарів та інших, що не відповідають меті наукового парку.

Стаття 7
Створення наукового парку

1. Рішення про створення наукового парку приймається його засновниками за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

2. У разі якщо засновниками наукового парку є суб'єкти господарювання державної або комунальної власності, що здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління, рішення про участь таких засновників у заснуванні наукового парку приймається за погодженням з відповідними органами, в управлінні яких перебуває державна або комунальна власність, закріплена за такими суб'єктами господарювання.

3. Для погодження рішення про створення наукового парку подаються:

проекти установчих документів наукового парку;

перелік пріоритетних напрямів діяльності наукового парку;

дані про наукові результати, реалізація яких забезпечить розвиток наукового парку;

відомості про засновників наукового парку, наявну та потенційну виробничу, інженерну, транспортну і соціальну інфраструктури, що будуть використовуватися в діяльності наукового парку.

4. Науковий парк набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації у встановленому законом порядку.

5. У найменуваннях інших юридичних осіб забороняється використовувати слова «науковий парк».

Стаття 8
Пріоритетні напрями діяльності наукового парку

1. Перелік пріоритетних напрямів діяльності наукового парку формується згідно із законами України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2623-14) та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (433-15) відповідно до напрямів наукової діяльності вищого навчального закладу та/або наукової установи з урахуванням потреб регіону (території), де розташований науковий парк.

2. Перелік пріоритетних напрямів діяльності наукового парку затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності при погодженні рішення про створення наукового парку.

Стаття 9
Статус засновників наукового парку

1. Засновники наукового парку зберігають статус юридичної особи і на них поширюється дія законів щодо регулювання їх діяльності.

2. Засновник наукового парку має право:

добровільно вийти з наукового парку на умовах і в порядку, визначених статутом наукового парку, із збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання;

одержувати від наукового парку в установленому порядку інформацію, пов'язану з його діяльністю;

одержувати частину прибутку від діяльності наукового парку в порядку, встановленому статутом наукового парку.

Стаття 10
Органи управління наукового парку

Науковий парк має вищий орган управління наукового парку та виконавчий орган управління наукового парку. Функції органів управління наукового парку визначаються його статутом.

Стаття 11
Вищий орган управління наукового парку

1. Вищим органом управління наукового парку є загальні збори засновників наукового парку, функції яких визначаються статутом наукового парку.

2. Вищий орган управління наукового парку:

затверджує статут наукового парку та вносить зміни до нього;

утворює виконавчий орган наукового парку;

вирішує фінансові та інші питання відповідно до статуту наукового парку.

Стаття 12. Виконавчий орган управління наукового парку

1. Виконавчий орган управління наукового парку формується загальними зборами засновників у порядку, встановленому статутом наукового парку.

2. Виконавчий орган управління наукового парку вирішує питання поточної діяльності з метою координації діяльності його засновників і партнерів щодо виконання проектів наукового парку.

Стаття 13
Особливості статусу вищого навчального закладу або наукової установи — засновника наукового парку

1. Вищий навчальний заклад та/або наукова установа можуть бути засновниками юридичних осіб та/або їх об'єднань для організації та виконання проектів наукового парку.

2. Вищий навчальний заклад та/або наукова установа мають право бути орендодавцем приміщень та обладнання для партнерів наукового парку на строк реалізації проектів наукового парку згідно із статтею 20 цього Закону.

3. Вищий навчальний заклад та/або наукова установа беруть участь у формуванні статутного фонду наукового парку шляхом внесення до нього нематеріальних активів (майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності) у порядку, встановленому законодавством України.

4. У разі ліквідації наукового парку за рішенням засновників або на підставі рішення суду, в тому числі про визнання наукового парку банкрутом, майнові права на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок бюджетних коштів, не включаються до складу ліквідаційної маси і повертаються вищому начальному закладу та/або науковій установі, що вносили їх до статутного фонду наукового парку.

5. Певний вищий навчальний заклад та/або певна наукова установа можуть бути засновниками одного наукового парку.

6. Вищий навчальний заклад та/або наукова установа здійснюють контроль за діяльністю наукового парку, щорічно заслуховують звіти про його діяльність.

Розділ III
ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТІВ НАУКОВОГО ПАРКУ

Стаття 14
Розроблення та прийняття проектів наукового парку

1. Проекти наукового парку розробляються на конкурсних засадах у рамках пріоритетних напрямів діяльності наукового парку з урахуванням вимог законів України «Про інноваційну діяльність» (40-15), «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (143-16), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (991-14).

2. Проекти наукового парку подаються до виконавчого органу управління наукового парку юридичними та/або фізичними особами відповідно до умов конкурсу пропозицій щодо реалізації пріоритетних напрямів діяльності наукового парку (далі — конкурс).

3. Положення про проведення конкурсу розробляється та затверджується виконавчим органом управління наукового парку.

4. За результатами конкурсу виконавчий орган управління наукового парку приймає рішення про виконання проекту наукового парку та укладає договір про партнерство.

Стаття 15
Реєстрація проектів наукового парку

1. Виконавчим органом управління наукового парку здійснюється реєстрація всіх проектів наукового парку, на реалізацію яких укладено договір про партнерство.

2. Проекти наукового парку, реалізація яких потребує державної підтримки згідно із статтею 19 цього Закону, під-

лягають державній реєстрації Кабінетом Міністрів України.

3. До проектів наукового парку, що потребують ввезення наукового, лабораторного і дослідницького обладнання, а також комплектуючих та матеріалів, що не виробляються в Україні, додаються документи з номенклатурою та обсягами ввезення такого наукового, лабораторного і дослідницького обладнання, а також комплектуючих та матеріалів. Ці документи є невід'ємною частиною проекту наукового парку.

4. Строк реалізації проекту наукового парку не може перевищувати семи років з дня його державної реєстрації.

Стаття 16
Моніторинг реалізації проектів наукових парків

1. Виконавчий орган управління наукового парку здійснює моніторинг реалізації проектів наукового парку.

2. За результатами виконання проектів наукового парку партнери наукового парку подають звіти до виконавчого органу управління наукового парку відповідно до умов договору про партнерство.

3. Виконавчий орган управління наукового парку узагальнює інформацію щодо виконання проектів наукового парку та подає інформацію про результати роботи наукового парку до вищого навчального закладу або наукової установи на їх вимогу і до спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності у встановленому порядку.

4. У разі недотримання партнером наукового парку вимог проекту наукового парку, показників та строків його реалізації виконавчий орган управління наукового парку може прийняти рішення про припинення виконання проекту наукового парку в повному обсязі або частково внаслідок односторонньої відмови від виконання умов договору про партнерство, що вважатиметься відповідно розірваним або зміненим.

5. Виконавчий орган управління наукового парку за проектом наукового парку, якому відповідно до цього Закону надано державну підтримку, у триденний строк з дня прийняття рішення про припинення виконання проекту наукового парку в повному обсязі або частково подає до спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності обґрунтоване подання про скасування державної реєстрації проекту наукового парку або внесення змін до державного реєстру проектів наукового парку.

6. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності за обґрунтованим поданням виконавчого органу наукового парку у встановленому законодавством порядку скасовує державну реєстрацію проекту наукового парку або вносить відповідні зміни до державного реєстру проектів наукового парку.

7. У разі скасування державної реєстрації проекту наукового парку щодо нього припиняється дія статей 19, 20 цього Закону.

8. Майнові, фінансові та інші наслідки, що можуть виникнути між партнерами наукового парку в разі припинення виконання проекту наукового парку в повному обсязі або частково, визначаються у договорі про партнерство.

9. Результати виконання проекту наукового парку приймаються виконавчим органом управління наукового парку відповідно до умов договору про партнерство та технічних завдань проекту наукового парку.

Розділ IV
ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ ПАРКІВ

Стаття 17
Майнові права на технології та об'єкти права інтелектуальної власності

1. Розроблення і реалізація проектів наукового парку здійснюються за рахунок коштів наукового парку і його партнерів та/або за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів.

2. Проекти наукового парку, що виконуються за рахунок коштів наукового парку і його партнерів і не передбачають державної підтримки згідно з цим Законом, не потребують державної реєстрації.

3. Майнові права на технології та об'єкти права інтелектуальної власності, створені під час виконання проектів наукового парку, є власністю наукового парку та/або його партнерів, крім випадків, зазначених у частині четвертій цієї статті.

4. Центральний орган виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа, може обмежити в порядку, встановленому законом, майнові права на використання і розпорядження технологій та об'єктів права інтелектуальної власності, створених із залученням державних коштів, у разі якщо технологію та/або об'єкт права інтелектуальної власності:

віднесено до сфери національної безпеки і оборони держави;

визнано такими, що мають використовуватися в публічних інтересах;

доведено до промислового використання та реалізації готової продукції виключно за рахунок державних коштів.

5. У випадках, зазначених у частині четвертій цієї статті, науковий парк та/або його партнери мають право використовувати технологію та/або об'єкт права інтелектуальної власності, створений із залученням державних коштів, для власних потреб, якщо інше не визначено центральним органом виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа.

6. Науковий парк та/або його партнери протягом місяця з дня створення із залученням державних коштів технології та/або об'єкта права інтелектуальної власності зобов'язані повідомити центральному органу виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа, про створену технологію та/або об'єкт права інтелектуальної власності.

7. Центральний орган виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа, протягом двох місяців з дня отримання повідомлення, передбаченого частиною шостою цієї статті, має повідомити науковому парку та/або його партнерам про своє рішення щодо обмеження майнових прав на технологію та/або об'єкт права інтелектуальної власності і підстави такого обмеження відповідно до частини четвертої цієї статті.

8. Якщо центральний орган виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа, протягом строку, зазначеного в частині сьомій цієї статті, не повідомив про прийняте ним рішення науковому парку та/або його партнерам, виключні майнові права на технологію та/або об'єкт права інтелектуальної власності без обмежень належать науковому парку та/або його партнерам відповідно до законодавства України.

9. У разі порушення центральним органом виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває вищий навчальний заклад або наукова установа, вимог частин третьої — восьмої цієї статті науковий парк та/або його партнери можуть звернутися до суду з позовом про захист своїх прав.

Стаття 18
Державне замовлення на поставку науковими парками продукції, виконання робіт і надання послуг

1. Звернення наукових парків щодо державного замовлення на поставку продукції, виконання робіт і надання послуг для забезпечення пріоритетних державних потреб розглядається у пріоритетному порядку.

2. Виконання науковим парком державного замовлення здійснюється на договірній (контрактній) основі у порядку, визначеному законом.

Стаття 19
Особливості обкладення ввізним митом наукового, лабораторного і дослідницького обладнання, комплектуючих та матеріалів для виконання проектів наукових парків

1. У разі реалізації проекту наукового парку, зареєстрованого згідно із частиною другою статті 15 цього Закону, звільняються від обкладення ввізним митом наукове, лабораторне і дослідницьке обладнання, а також комплектуючі та матеріали, що не виробляються в Україні, згідно з номенклатурою та обсягами, передбаченими проектом наукового парку.

2. Порядок митного оформлення, номенклатура та обсяги ввезення товарів, зазначених у частині першій цієї статті, визначаються Кабінетом Міністрів України.

3. Режим звільнення від сплати ввізного мита діє протягом строку реалізації проекту наукового парку, але не більше двох років з дня затвердження номенклатури та обсягів постачання відповідного обладнання, для комплектуючих і матеріалів — протягом одного року.

4. Контроль за цільовим використанням наукового, лабораторного і дослідницького обладнання, а також комплектуючих та матеріалів, що не виробляються в Україні, здійснюється відповідно до закону.

5. У разі нецільового використання ввезених на територію України наукового, лабораторного і дослідницького обладнання та комплектуючих і матеріалів не для потреб реалізації проектів наукових парків суми ввізного мита, що нараховуються згідно з митним законодавством України, підлягають стягненню до Державного бюджету України. При цьому платник податку, який здійснив нецільове використання, зобов'язаний збільшити свої податкові зобов'язання за наслідками податкового періоду, в якому відбулося таке порушення, на суму ввізного мита, що мала бути сплачена при ввезенні на територію України наукового, лабораторного і дослідницького обладнання та комплектуючих і матеріалів, а також сплатити пеню, нараховану на таку суму ввізного мита виходячи з 120 відсотків облікової ставки Національного банку України, що діяла на день збільшення податкового зобов'язання, за період їх нецільового використання.

Стаття 20
Оренда приміщень вищого навчального закладу та/або наукової установи — засновника наукового парку

1. За проектами наукового парку, зареєстрованими згідно із статтею 15 цього Закону, реалізація яких передбачає використання приміщень та обладнання вищого навчального закладу та/або наукової установи, за поданням виконавчого органу управління наукового парку між вищим навчальним закладом та/або науковою установою і партнером наукового парку укладається договір оренди на строк, передбачений умовами реалізації проекту наукового парку.

2. У договорах оренди, що укладаються відповідно до частини першої цієї статті, може визначатися особливий порядок сплати комунальних послуг та орендної плати. Розміри та умови їх оплати встановлюються вищим навчальним закладом та/або науковою установою за погодженням з центральним органом виконавчої влади, у сфері управління якого перебуває цей вищий навчальний заклад та/або наукова установа.

Розділ V
ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОГО ПАРКУ

Стаття 21
Майнові відносини та фінансування наукового парку

1. Для виконання статутних завдань науковий парк може створювати статутний і резервний фонди, фонд підтримки інноваційної діяльності та інші фонди, не заборонені законодавством України.

2. Статутний фонд наукового парку поділений на частки між засновниками відповідно до розміру їх вкладу.

3. Вкладом до статутного фонду наукового парку можуть бути гроші, цінні папери та інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку.

4. Суб'єкт господарювання державної або комунальної власності, що здійснює свою діяльність на основі права господарського відання, може передавати належне йому майно до статутного фонду наукового парку лише за попередньою згодою центрального органу виконавчої влади, у сфері управління якого він перебуває.

5. Передача до статутного фонду наукового парку нерухомого майна, а також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту, що перебувають на балансі державних суб'єктів господарювання, здійснюється за умови додаткового погодження з Фондом державного майна України.

6. Не можуть бути об'єктами передавання до статутного фонду наукового парку об'єкти державної власності, що мають загальнодержавне значення і не підлягають приватизації відповідно до частини другої статті 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» (2163-12), а також об'єкти, включені до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, затвердженого Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (847-14).

7. До джерел фінансування наукового парку належать:

кошти статутного та інших фондів наукового парку;

фінансові надходження від діяльності наукового парку;

інвестиції, надані науковому парку;

благодійні внески для розвитку наукового парку та забезпечення реалізації проектів наукового парку;

кошти державного та місцевих бюджетів;

кошти замовників;

інші надходження, не заборонені законодавством України.

Стаття 22
Розрахункове обслуговування діяльності наукового парку

Науковий парк має право відкривати рахунки в національній та іноземній валютах у банківських та інших фінансових установах.

Стаття 23
Припинення наукового парку

1. Припинення наукового парку здійснюється виключно шляхом його ліквідації за рішенням засновників або на підставі рішення суду.

2. Реорганізація наукового парку забороняється.

Розділ VI
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2010 року.

2. Внести зміни до таких законів України:

1) частину другу статті 19 Закону України «Про Єдиний митний тариф» (2097-12) (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 19, ст. 259; 2006 р., № 22, ст. 182) викласти в такій редакції:

«Для проектів технологічних та наукових парків, зареєстрованих у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, справляння ввізного мита здійснюється з урахуванням положень, встановлених законами України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (991-14) та «Про наукові парки»;

2) у Законі України «Про оренду державного та комунального майна» (2269-12) (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 15, ст. 99; 1998 р., № 18, ст. 88; 1999 р., № 29, ст. 239, № 48, ст. 411; 2002 р., № 2, ст. 5, № 30, ст. 205; 2004 р., № 50, ст. 539, № 51, ст. 547; 2009 р., № 24, ст. 296):

статтю 1 після частини третьої доповнити новою частиною такого змісту:

«4. Відносини оренди рухомого та нерухомого майна, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що є засновниками науко-

вого парку, регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про наукові парки».

У зв'язку з цим частину четверту вважати частиною п'ятою;

абзац другий статті 5 доповнити словами «а також майна, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що надається в оренду партнерам наукових парків».

3. Питання, не врегульовані цим Законом, вирішуються відповідно до законодавства України.

4. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

встановити ставки плати за оренду для партнерів наукових парків, яким надається в оренду державне майно, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що є засновниками наукового парку, з метою державної підтримки реалізації проектів наукового парку;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

підготувати пропозиції щодо внесення змін до законодавчих актів, що суперечать цьому Закону.

Президент України В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 25 червня 2009 року
№ 1563-VI

ЗАКОН УКРАЇНИ*

ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України (1001-05) доповнити статтею 53-2 такого змісту:

«Стаття 53-2. Обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора і суду під час виборчого процесу

Під час виборчого процесу орган дізнання, слідчий, прокурор і суд можуть проводити будь-які дії (дізнання, досудове слідство) щодо виборчих комісій, окремих членів виборчих комісій, щодо приміщень, виборчої документації, технічного обладнання, виключно за умови порушення у встановленому порядку кримінальної справи та надання відповідних підтверджуючих це документів».

2. У Кримінальному кодексі України (2341-14) (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131):

1) частину першу статті 157 викласти в такій редакції:

«1. Перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, поєднані з підкупом, обманом або примушуванням, а також ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин —

караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років»;

2) статтю 158-1 викласти в такій редакції:

«Стаття 158-1. Голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз

* Урядовий кур'єр. — 2009. — 16 верес.

1. Голосування виборцем, який бере участь у виборах або референдумі на виборчій дільниці більше ніж один раз, —

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене за змовою з членом виборчої комісії або комісії з референдуму, —

карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк».

У зв'язку з цим статтю 158-1 вважати статтею 158-2.

3. У Кодексі адміністративного судочинства України (2747-15) (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 35–37, ст. 446):

1) частину четверту статті 18 викласти в такій редакції:

«4. Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму»;

2) частину першу статті 109 доповнити пунктом 4 такого змісту:

«4) подана заява щодо протоколу територіальних (окружних) виборчих комісій щодо встановлення підсумків голосування у межах територіального виборчого округу під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці»;

3) статтю 117 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. Повноваження суду, встановлені цією статтею, не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів»;

4) частини третю, четверту та одинадцяту статті 172 викласти в такій редакції:

«3. Рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів всеукраїнського референдуму оскаржуються до Вищого адміністративного суду України. Усі інші рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

4. Рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії Автономної Республіки Крим, обласної виборчої комісії, Київської чи Севастопольської виборчих комісій щодо підготовки та проведення місцевих виборів; територіальної (окружної) виборчої комісії щодо підготовки та проведення виборів Київського чи Севастопольського міського голови; територіальних (окружних) виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України; обласних комісій з референдуму і комісії Автономної Республіки Крим з всеукраїнського референдуму, а також членів зазначених комісій оскаржуються до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням відповідної комісії. Протоколи територіальних (окружних) виборчих комісій щодо встановлення підсумків голосування у межах територіального виборчого округу під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також протоколи про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці оскарженню в судовому порядку не підлягають»;

«11. Суд вирішує адміністративні справи, визначені цією статтею, у дводенний строк після надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли у день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом у дводенний строк після надходження позовної заяви»;

5) статтю 176 викласти в такій редакції:

«Стаття 176. Особливості прова-

дження у справах, пов'язаних із виборами Президента України

1. Виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії об'єднання громадян, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборчого процесу, крім тих рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції.

2. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу чи окружна виборча комісія мають право оскаржувати до суду дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, які порушують встановлений законом порядок діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, у тому числі стосовно передвиборної агітації, зокрема щодо вимоги спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок), що висунули кандидата.

3. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати дії іншого кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їх прав або виборчих прав громадян. Виборець має право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії порушують його виборчі права.

4. Рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому статтею 174 цього Кодексу. Акти чи дії виборчих блоків, об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції, — за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 175 цього Кодексу.

5. Дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому статтею 174 цього Кодексу.

6. Рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, у тому числі рішення Центральної виборчої комісії із встановлення результатів виборів, можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому статтею 172 цього Кодексу.

7. Дії кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

8. Рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії та її членів можуть бути оскаржені до адміністративного суду за місцезнаходженням дільничної виборчої комісії.

9. Рішення, дії чи бездіяльність окружної виборчої комісії або члена такої комісії можуть бути оскаржені до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням окружної виборчої комісії в порядку, встановленому законодавством.

10. Суд розглядає та вирішує адміністративні справи за скаргами, поданими на вчинені порушення з моменту припинення голосування на виборчих дільницях, протягом двох днів після дня голосування.

11. Рішення апеляційної інстанції з виборчих спорів є остаточним і оскарженню не підлягає. Рішення Вищого адміністративного суду України щодо скарги на результати виборів є остаточним і не підлягає перегляду в апеляційному чи касаційному порядку.

12. Повноваження суду, встановлені статтею 117 цього Кодексу, не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України»;

6) у статті 177:

у частині шостій слова «окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ» замінити словами «Київським апеляційним адміністративним судом»;

доповнити частиною десятою такого змісту:

«10. При розгляді справ, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, та їх оскарженні частина четверта статті 20 цього Кодексу не застосовується».

4. У Законі України «Про вибори Президента України» (474-14) (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 20-21, ст. 291; із змінами, внесеними Законом України від 14 квітня 2009 року № 1254-VI (1254-17):

1) частину шосту статті 2 викласти в такій редакції:

«6. Громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки і проведення виборів за межами України і перебуває на консульському обліку, реалізує своє право голосу на виборах Президента України»;

2) у пункті 2 частини другої статті 13 слова «підписних листів і» виключити;

3) у статті 17:

у частині другій слова «сто тридцять» замінити словом «дев'яносто»;

у частині третій слова «сто двадцять» замінити словом «дев'яносто»;

4) у статті 19:

частини третю та четверту викласти в такій редакції:

«3. Рішення про утворення територіальних виборчих округів приймається Центральною виборчою комісією не пізніш як за вісімдесят три дні до дня виборів. Територіальні виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією з приблизно рівною кількістю виборців у кожному виборчому окрузі на всій території України за пропозиціями відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських рад з урахуванням адміністративно-територіального устрою. Орієнтовну кількість виборців у виборчому окрузі, номер, територіальні межі та центри виборчих округів визначає Центральна виборча комісія.

4. Рішення про утворення територіальних виборчих округів публікується Центральною виборчою комісією в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» у триденний строк з дня прийняття нею відповідного рішення, а також розміщується на офіційному сайті Центральної виборчої комісії. Витяги із рішення про утворення територіальних виборчих округів публікується Центральною виборчою комісією в регіональних друкованих засобах масової інформації в семиденний строк з дня прийняття такого рішення. При цьому кількість витягів, зазначених у цій статті, повинна дорівнювати кількості регіонів, визначених частиною другою статті 133 Конституції України (254к/96-ВР)»;

доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«5. Закордонний виборчий округ складають усі закордонні виборчі дільниці, утворені згідно із статтею 20 цього Закону»;

5) у статті 20:

частини шосту та дев'яту викласти в такій редакції:

«6. Звичайні виборчі дільниці утворюються окружними виборчими комісіями за поданням виконавчих комітетів сільських, селищних, міських (міст, де немає районних рад), районних у містах рад, а у разі відсутності таких органів — за пропозицією відповідно сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах рад або посадових осіб, які відповідно до закону здійснюють їх повноваження. Зазначені подання вносяться не пізніш як за шістдесят днів до дня виборів. Окружна виборча комісія своїм рішенням визначає межі кожної звичайної виборчої дільниці та перелік будинків, що входять до неї, а також місцезнаходження дільничної виборчої комісії»;

«9. Виборчі дільниці утворюються з кількістю виборців від п'ятдесяти до трьох тисяч осіб. Виборчі дільниці за розміром поділяються на:

1) малі — з орієнтовною кількістю виборців від 50 до 500 осіб;

2) середні — з орієнтовною кількістю виборців від 500 до 1500 осіб;

3) великі — з орієнтовною кількістю виборців від 1500 до 3000 осіб.

Якщо на відповідній території, у відповідному закладі чи установі налічується менше або більше від зазначеної чисельності виборців і їх (або їх надлишок) неможливо віднести до іншої виборчої дільниці або неможливо утворити додаткову виборчу дільницю на цій території, у відповідному закладі чи установі, виборча дільниця може бути утворена з меншою або більшою чисельністю виборців»;

у частині десятій слово «п'ятдесят» замінити словами «тридцять вісім»;

6) у статті 23:

частини другу — п'яту, восьму та дев'яту викласти в такій редакції:

«2. Окружна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніш як за п'ятдесят днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб.

3. Подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій (по дві особи до однієї виборчої комісії від одного кандидата) вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії. Подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій вноситься до Центральної виборчої комісії не пізніш як за п'ятдесят чотири дні до дня виборів за підписом кандидата на пост Президента України або його уповноваженого представника у Центральній виборчій комісії.

Форма подання до складу окружних виборчих комісій затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше ніж за шістдесят шість днів до дня виборів. У поданні зазначаються:

1) прізвище, ім'я та по батькові особи;

2) дата народження;

3) громадянство;

4) місце проживання та адреса житла особи, а також її контактні телефони;

5) володіння державною мовою;

6) освіта;

7) місце роботи та займана посада особи;

8) наявність досвіду щодо участі в роботі виборчих комісій;

9) наявність відповідної освіти чи підготовки;

10) посада в комісії, на яку пропонується кандидатура.

До подання додаються заяви осіб, запропонованих до складу відповідної окружної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі. Кандидатури до складу окружної виборчої комісії можуть бути відхилені лише з підстав порушення вимог частин третьої, шостої, сьомої цієї статті, частини третьої статті 29 цього Закону.

4. Технічні описки та неточності, допущені у поданні, не є підставою для відхилення внесених кандидатур. Про виявлення таких описок і неточностей Центральна виборча комісія невідкладно повідомляє відповідно кандидата на пост Президента України чи його уповноваженого представника у Центральній виборчій комісії з правом дорадчого голосу. Зазначені описки та неточності можуть бути виправлені шляхом внесення уточненого подання стосовно відповідних кандидатур не пізніше наступного дня після дня отримання суб'єктом подання кандидатур до складу окружної виборчої комісії зазначеного повідомлення. Якщо уточнене подання не надійшло у встановлений строк, відповідні кандидатури відхиляються.

5. У разі якщо у встановлений частиною третьою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу окружної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше десяти осіб, окружна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією за поданням її Голови у кількості дев'яти осіб з обов'язковим урахуванням поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України, внесених відповідно до частини третьої цієї статті»;

«8. Кожний суб'єкт подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій має право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та сек-

ретаря окружної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного суб'єкта подання визначаються Центральною виборчою комісією відповідно до кількості осіб, включених від відповідного суб'єкта до складу окружних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу окружних виборчих комісій.

9. Голова, заступник голови та секретар окружної виборчої комісії не можуть бути представниками одного суб'єкта подання»;

7) статтю 24 викласти в такій редакції:

«Стаття 24. Утворення дільничних виборчих комісій

1. Дільнична виборча комісія утворюється відповідною окружною виборчою комісією не пізніш як за двадцять шість днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб.

2. Право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій (по дві особи до однієї виборчої комісії від одного кандидата) звичайних виборчих дільниць, а також спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, установах кримінально-виконавчої системи, мають кандидати на пост Президента України. Подання щодо кандидатур до складу дільничних виборчих комісій вноситься до окружної виборчої комісії не пізніш як за тридцять чотири дні до дня виборів за підписом довіреної особи кандидата на пост Президента України у загальнодержавному або відповідному територіальному виборчому округу, засвідченим головою відповідної окружної виборчої комісії.

3. Дільнична виборча комісія спеціальної виборчої дільниці, утвореної на судні, яке в день виборів перебуває у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, утворюється окружною виборчою комісією за місцем приписки судна, полярної станції за поданням капітана судна, керівника станції, яке може надсилатися технічними засобами зв'язку у строк, встановлений частиною другою цієї статті.

4. Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці утворюється Центральною виборчою комісією за поданням суб'єктів, визначених частиною третьою статті 23 цього Закону, у разі їх наявності та подання Міністерства закордонних справ України. Зазначені подання вносяться в строк, встановлений частиною другою цієї статті. Кожен суб'єкт подання, визначений частиною третьою статті 23 цього Закону, має право подати по одній кандидатурі до складу кожної дільничної виборчої комісії закордонної виборчої дільниці. Міністерство закордонних справ України вносить кандидатури до складу кожної дільничної виборчої комісії закордонної виборчої дільниці у такій кількості, щоб забезпечити утворення кожної комісії у складі, визначеному частиною першою цієї статті.

5. У разі утворення спеціальної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону дільнична виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією одночасно з утворенням виборчої дільниці за поданням окружної виборчої комісії. Про підготовку подання до Центральної виборчої комісії щодо утворення спеціальної виборчої дільниці окружна виборча комісія повідомляє осіб, визначених частиною другою цієї статті, та пропонує у строки, визначені окружною виборчою комісією, зробити подання стосовно кандидатур до складу дільничної виборчої комісії у порядку, встановленому цією статтею.

6. Форма подання до складу дільничної виборчої комісії затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше ніж за сімдесят днів до дня виборів. У поданні зазначаються:

1) прізвище, ім'я та по батькові особи;

2) дата народження;

3) громадянство;

4) місце проживання та адреса житла особи, а також її контактні телефони;

5) володіння державною мовою;

6) освіта;

7) місце роботи та займана посада особи;

8) наявність досвіду щодо участі в роботі виборчих комісій;

9) наявність відповідної освіти чи підготовки;

10) посада в комісії, на яку пропонується кандидатура.

До подання додаються заяви осіб, запропонованих до складу відповідної дільничної виборчої комісії, про згоду на участь у її роботі. Кандидатури до складу дільничної виборчої комісії можуть бути відхилені лише з підстав порушення вимог частин шостої, дев'ятої, десятої цієї статті, частини третьої статті 29 цього Закону.

7. Технічні описки та неточності, допущені у поданні, не є підставою для відхилення внесених кандидатур. Про виявлення таких описок і неточностей невідкладно повідомляє: Центральна виборча комісія (стосовно кандидатур до складу дільничної виборчої комісії закордонної виборчої дільниці) — уповноваженого представника кандидата на пост Президента України у Центральній виборчій комісії з правом дорадчого голосу; окружна виборча комісія (щодо звичайних виборчих дільниць, а також спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, установах кримінально-виконавчої системи) — довірену особу кандидата на пост Президента України у відповідному територіальному виборчому округу. Зазначені описки та неточності можуть бути виправлені шляхом внесення уточненого подання стосовно відповідних кандидатур не пізніше наступного дня після дня отримання суб'єктом подання кандидатур до складу дільничної виборчої комісії зазначеного повідомлення. Якщо уточнене подання не надійшло у встановлений строк, відповідні кандидатури відхиляються.

8. У разі якщо у встановлений частиною другою цієї статті строк не надійшли подання щодо складу дільничної виборчої комісії або якщо кількість запропонованих до складу виборчої комісії осіб становить менше десяти осіб, дільнична виборча комісія утворюється окружною виборчою комісією за поданням її голови у кількості дев'яти осіб, з обов'язковим урахуванням усіх поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України. Кандидатури до складу дільничної виборчої комісії у цьому випадку можуть бути запропоновані голові окружної виборчої комісії іншими членами цієї комісії.

9. До складу дільничної виборчої комісії можуть входити виборці, які проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Виборець може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

10. До складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу дільничної виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) — суб'єктів відповідних виборчих процесів.

11. Суб'єкти внесення подання (крім Міністерства закордонних справ України) мають право на пропорційну частку посад голови, заступника голови та секретаря дільничної виборчої комісії. Частки таких посад для кожного суб'єкта внесення подання в межах кожного територіального округу визначаються відповідними окружними виборчими комісіями (для закордонних виборчих дільниць — Центральною виборчою комісією) відповідно до кількості осіб, включених від такого суб'єкта до складу дільничних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу дільничних виборчих комісій. Особа, включена до складу дільничної виборчої комісії закордонної виборчої дільниці за поданням Мініс-

терства закордонних справ України, може бути призначена на керівну посаду в цій комісії тільки у разі відсутності кандидатур на таку посаду від кандидатів на пост Президента України.

12. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії не можуть бути представниками одного суб'єкта подання.

13. Секретар дільничної виборчої комісії повинен володіти державною мовою.

14. Рішення про утворення дільничної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніш як на третій день з дня їх прийняття»;

8) у пункті 11 частини другої статті 25 слова «відкріпних посвідчень» виключити;

9) у статті 26:

у пункті 10 частини першої слова «та відкріпних посвідчень» виключити;

частину другу викласти в такій редакції:

«2. Повноваження окружних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України»;

10) частину другу статті 27 викласти в такій редакції:

«2. Повноваження дільничних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України»;

11) у статті 28:

друге речення частини одинадцятої виключити;

частину тринадцяту викласти в такій редакції:

«13. Рішення виборчої комісії приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від складу комісії. В день голосування та під час повторного голосування, при підрахунку голосів, а також при встановленні підсумків голосування у межах територіального виборчого округу рішення виборчої комісії приймається більшістю голосів від присутніх членів комісії»;

доповнити частиною двадцять другою такого змісту:

«22. Акти і протоколи виборчої комісії складаються у випадках, передбачених цим Законом, за формами, затвердженими Центральною виборчою комісією, та у кількості примірників, встановленій цим Законом. Акт або протокол комісії підписується всіма присутніми на засіданні членами виборчої комісії, підписи яких скріплюються печаткою виборчої комісії. Перший примірник акта чи протоколу мають право підписати присутні на засіданні кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, уповноважені представники кандидатів на пост Президента України у Центральній виборчій комісії, офіційні спостерігачі»;

12) у статті 30:

частину шосту викласти в такій редакції:

«6. Виборча комісія, яка достроково припинила повноваження виборчої комісії, члена виборчої комісії або виявила підстави для припинення їх повноважень, не пізніше наступного дня повідомляє про це відповідного суб'єкта внесення кандидатур або його довірену чи уповноважену особу»;

у частині дев'ятій слова «не менше двох третин членів комісії від її складу» замінити словами «не менше двох третин від присутніх членів комісії»;

13) статті 31 та 32 викласти в такій редакції:

«Стаття 31. Порядок складання попередніх списків виборців для звичайних виборчих дільниць

1. Для підготовки та проведення голосування після утворення виборчих дільниць органи ведення Державного реєстру виборців для кожної звичайної виборчої дільниці, утвореної на території, на яку поширюються повноваження органу ведення Державного реєстру виборців, на основі відомостей Держав-

ного реєстру виборців складають попередній список виборців.

2. Попередні списки виборців складаються за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, у двох примірниках на паперовому носії. Кожен аркуш списку виборців підписується керівником органу ведення Державного реєстру виборців, підпис якого засвідчується печаткою цього органу.

3. До попереднього списку виборців на виборчій дільниці включаються громадяни України, яким виповнилося або на день виборів виповниться вісімнадцять років і які мають право голосу, та виборча адреса яких відповідно до відомостей Державного реєстру виборців відноситься до цієї виборчої дільниці. Виборець може бути включений до списку виборців тільки на одній виборчій дільниці.

4. У попередньому списку виборців зазначаються прізвище, власне ім'я (усі власні імена), по батькові (за наявності) виборця, дата народження, виборча адреса виборця, яка визначається відповідно до Закону України «Про Державний реєстр виборців» (698-16). Список має наскрізну нумерацію виборців та нумерацію аркушів. Виборці включаються до списку так, щоб відомості про виборців з однаковою адресою житла були розміщені поруч.

5. У попередньому списку виборців напроти прізвищ виборців, постійно не здатних пересуватися самостійно, робиться відповідна відмітка у графі «Примітки».

6. Орган ведення Державного реєстру виборців не пізніш як за тридцять днів до дня виборів передає попередні списки виборців у двох примірниках на паперових носіях відповідним окружним виборчим комісіям на їх засіданнях. Про передачу зазначених списків виборців складається акт за формою і в порядку, встановленими частиною двадцять другою статті 28 цього Закону. Один примірник акта зберігається в органі ведення Державного реєстру виборців, інший — в окружній виборчій комісії.

7. Якщо окружна виборча комісія за тридцять днів до дня виборів не отримала список виборців на звичайній виборчій дільниці, вона оскаржує до суду бездіяльність органу ведення Державного реєстру в порядку, передбаченому цим Законом.

8. Окружна виборча комісія не пізніш як за двадцять днів до дня виборів передає один примірник попереднього списку виборців відповідній дільничній виборчій комісії звичайної виборчої дільниці. Другий примірник зберігається в окружній виборчій комісії. Від імені дільничної виборчої комісії списки виборців отримують не менше трьох членів цієї комісії, одним з яких повинен бути голова комісії, а у разі неможливості — заступник голови або секретар комісії. Про передачу дільничній виборчій комісії списку виборців складається акт за формою і в порядку, встановленими частиною двадцять другою статті 28 цього Закону, в двох примірниках.

9. Не пізніш як за тридцять днів до початку виборчого процесу Центральна виборча комісія передає засвідчену цифровим підписом електронну копію бази даних Державного реєстру виборців фракціям, а кандидатам на пост Президента України — невідкладно після їх реєстрації Центральною виборчою комісією.

Стаття 32. Порядок ознайомлення виборців із попереднім списком виборців на звичайній виборчій дільниці та оскарження неправильностей у списку виборців

1. Дільнична виборча комісія звичайної виборчої дільниці наступного дня після отримання попереднього списку виборців надає його для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

2. Дільнична виборча комісія звичайної виборчої дільниці надсилає або доставляє в інший спосіб кожному виборцю іменне запрошення, яким повідомляє про включення його до попереднього списку виборців відповідної виборчої дільниці, адресу дільничної виборчої комісії, її номер телефону і розпорядок роботи, а також про час і місце голосування. Виборцям, стосовно яких у списку виборців є відмітка про постійну нездатність пересуватися само-

стійно, одночасно повідомляється, що їм буде надана можливість проголосувати за місцем перебування. Таке письмове повідомлення надсилається не пізніш як за п'ятнадцять днів до дня виборів.

3. Кожен громадянин має право ознайомитися із списком виборців у приміщенні відповідної дільничної виборчої комісії та перевірити правильність внесених до нього відомостей. Громадянин має право звернутися до відповідних дільничної чи окружної виборчої комісії або безпосередньо до органу ведення Державного реєстру виборців чи суду за місцезнаходженням виборчої дільниці щодо допущених при складанні попереднього списку виборців неправильностей, у тому числі невключення, неправильного включення або виключення із списку виборців його або інших осіб, а також щодо наявності або відсутності відміток про постійну нездатність виборця самостійно пересуватися.

4. Громадянин особисто подає скаргу до дільничної або окружної виборчої комісії чи органу ведення Державного реєстру виборців щодо обставин, передбачених частиною третьою цієї статті. Скарга за формою, визначеною статтею 95 цього Закону (без зазначення суб'єкта оскарження), невідкладно розглядається відповідною виборчою комісією або відповідним органом ведення Державного реєстру виборців, а в день голосування в порядку, встановленому цим Законом.

5. Скарга, зазначена у частині четвертій цієї статті, може бути подана не пізніше ніж за одну годину до закінчення голосування.

6. Позовна заява про уточнення списку виборців може бути подана до суду за місцезнаходженням виборчої дільниці не пізніше ніж за одну годину до закінчення голосування.

7. У разі необхідності суд при розгляді скарги може звернутися до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця.

8. Виборча комісія, яка виявила неправильності у попередніх списках виборців, приймає рішення про звернення з цих підстав до відповідних органів ведення Державного реєстру виборців щодо уточнення відомостей у попередньому списку виборців.

9. Орган ведення Державного реєстру виборців забезпечує розгляд скарг виборців у порядку, встановленому законом, а в день виборів — невідкладно.

10. Про результати розгляду скарг громадян орган ведення Державного реєстру виборців повідомляє відповідні окружну та дільничну виборчі комісії»;

14) статтю 33 виключити;

15) статті 34-36 викласти в такій редакції:

«Стаття 34. Порядок уточнення попереднього списку виборців на звичайній виборчій дільниці

1. Не пізніш як за шість днів до дня виборів до органу ведення Державного реєстру виборців за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, подають відомості органи, заклади, установи, передбачені частинами другою — сьомою цієї статті.

2. Керівник відповідного районного (міського, районного у місті) органу Міністерства внутрішніх справ України подає відомості про:

1) громадян України, зареєстрованих за місцем проживання у відповідній адміністративно-територіальній одиниці, яким після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, виповнилося або на день виборів виповниться вісімнадцять років;

2) осіб, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, набули громадянства України та отримали тимчасове посвідчення громадянина України або паспорт громадянина України;

3) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, змінили реєстрацію місця проживання в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

4) виборців, які після останнього

дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, зареєстрували своє місце проживання у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

5) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, зняті з реєстрації за місцем проживання у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

6) осіб, громадянство України яких припинено після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості.

3. Керівник відповідного районного (міського, районного у місті) органу Міністерства юстиції України подає відомості про:

1) виборців, які проживали на відповідній території та померли після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості (що підтверджено виданим свідоцтвом про смерть);

2) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, змінили прізвище, ім'я, по батькові, дату або місце народження.

4. Командир військової частини (формування), дислокованої в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, подає відомості про:

1) виборців — військовослужбовців строкової служби, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, прибули для проходження служби у цій військовій частині (формуванні);

2) інших виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, прибули для проживання на території дислокації цієї військової частини (формування);

3) виборців (у тому числі військовослужбовців строкової служби), які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, вибули з території дислокації цієї військової частини (формування).

5. Керівник відповідного районного (міського, районного у місті) органу опіки та піклування подає відомості про:

1) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, були визнані судом недієздатними, внаслідок чого стосовно них була встановлена опіка;

2) осіб, стосовно яких після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, було скасовано рішення про визнання їх недієздатними, внаслідок чого стосовно них була припинена опіка.

6. Керівник відповідного місцевого органу Державного департаменту України з питань виконання покарань подає відомості про:

1) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, прибули для відбування покарання до установ, розташованих у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

2) виборців, які відбували покарання в установах, розташованих у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, і після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, вибули з цих установ.

7. Керівник розташованого в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці спеціалізованого закладу, який відповідно до закону здійснює облік бездомних громадян, подає відомості про:

1) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, зареєстровані за юридичною адресою закладу;

2) виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, зняті з реєстрації за юридичною адресою закладу.

8. Відомості, передбачені частинами другою — сьомою цієї статті, подаються в електронному вигляді та на паперовому носії у вигляді списку, який має наскрізну нумерацію записів та наскрізну нумерацію аркушів. Достовірність відомостей засвідчується на кожному аркуші підписом керівника відповідного органу, закладу, установи, командира військової частини (формування), який скріплюється печаткою.

9. Окружна виборча комісія одночасно із включенням громадян України до складу дільничних виборчих комісій приймає рішення про включення до списку виборців на кожній звичайній виборчій дільниці членів відповідної дільничної виборчої комісії, які включені до списків виборців за своєю виборчою адресою на інших виборчих дільницях. Таке рішення надається відповідній дільничній виборчій комісії. Тим же рішенням окружна виборча комісія повідомляє органи ведення Державного реєстру виборців, повноваження яких поширюються на відповідну територію, де зазначені члени дільничної виборчої комісії були включені до списків виборців, про включення їх до відповідного списку виборців у цьому виборчому окрузі.

Орган ведення Державного реєстру виборців, який отримав таке повідомлення, вносить до бази даних Державного реєстру виборців відповідні службові відмітки щодо виборців, які не будуть голосувати за своїми виборчими адресами у зв'язку з їх включенням до списків виборців на інших виборчих дільницях.

Про зміни у складі виборчої комісії окружна виборча комісія невідкладно повідомляє відповідні органи ведення Державного реєстру виборців.

10. Орган ведення Державного реєстру виборців за наслідком розгляду скарг громадян, перевірок звернень виборчих комісій, рішень судів, а також на підставі подань, передбачених частинами другою — сьомою цієї статті, та повідомлень окружних виборчих комісій щодо включення громадян України до списку виборців на іншій дільниці відповідно до частини дев'ятої цієї статті уточнює попередній список виборців на звичайній виборчій дільниці і виготовляє уточнений список виборців.

11. Уточнені списки виборців виготовляються відповідно до вимог частин другої — п'ятої статті 31 цього Закону, містять графу для підписів виборців за отримання виборчого бюлетеня та передаються окружним виборчим комісіям не пізніш як за три дні до дня виборів у порядку, передбаченому частиною шостою статті 31 цього Закону.

12. Окружна виборча комісія невідкладно, але не пізніш як за два дні до дня виборів, передає уточнені списки виборців на звичайних виборчих дільницях відповідним дільничним виборчим комісіям у порядку, встановленому частиною восьмою статті 31 цього Закону.

Стаття 35. Порядок внесення змін до уточненого списку виборців на звичайній виборчій дільниці

1. Внесення змін до уточненого списку виборців на звичайній виборчій дільниці здійснюється головою, заступником голови та секретарем дільничної виборчої комісії.

2. Зміни до уточненого списку виборців на звичайній виборчій дільниці вносяться на підставі:

1) рішення суду, прийнятого відповідно до частини шостої статті 32 цього Закону;

2) рішення окружної виборчої комісії, прийнятого відповідно до частини дев'ятої статті 34 цього Закону;

3) повідомлення органу ведення Державного реєстру виборців щодо усунення кратного включення виборця у списку виборців на цій виборчій дільниці;

4) рішення дільничної виборчої комісії.

3. При внесенні змін до уточненого списку виборців на підставах, зазначених у частині другій цієї статті, рішення дільничною виборчою комісією не приймається.

4. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії вносять до уточненого списку виборців зміни невідкладно після отримання дільничною виборчою комісією документів, зазначених у частині другій цієї статті, не пізніш як за два дні до дня виборів, а в день голосування в порядку, встановленому цим Законом.

5. При включенні виборця до списку виборців на виборчій дільниці у порядку внесення змін до уточненого списку виборців відомості про нього, передбачені формою списку виборців, вносяться у кінці списку виборців згідно з документами, що були підставою для включення виборця до списку виборців. При цьому у графі «Примітка» зазначаються дата і номер рішення окружної або дільничної виборчої комісії або дата рішення суду про включення виборця до списку виборців.

6. Виключення із списку виборців осіб, які неправомірно включені до нього, здійснюється шляхом викреслення, що засвідчується записом «Виключено» та підписами голови і секретаря дільничної виборчої комісії у графі «Примітка». При цьому у зазначеній графі поруч із прізвищем виборця зазначається дата і номер рішення окружної або дільничної виборчої комісії, дата рішення суду про виключення виборця із списку виборців або повідомлення органу ведення Державного реєстру виборців, передбаченого частиною дев'ятою статті 34 цього Закону.

7. Про внесені зміни до списку виборців на підставі рішення суду дільнична виборча комісія невідкладно повідомляє відповідний орган ведення Державного реєстру виборців.

У разі виявлення кратного включення цього виборця на іншій виборчій дільниці орган ведення Державного реєстру виборців, який отримав таке повідомлення, невідкладно повідомляє про це відповідну дільничну виборчу комісію.

8. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії у день голосування виправляють неточності та технічні описки в уточненому списку виборців — неправильне написання прізвища, імені, по батькові, дати народження, номера будинку, квартири місця проживання — у разі якщо, незважаючи на такі технічні описки, є зрозумілим, що до списку внесено саме того виборця, який прибув на виборчу дільницю для голосування. Таке виправлення засвідчується підписами голови, заступника голови та секретаря дільничної виборчої комісії у графі «Примітка».

Стаття 36. Порядок складання та уточнення списків виборців на спеціальних виборчих дільницях

1. На спеціальних виборчих дільницях (крім дільниць у стаціонарних лікувальних закладах) списки виборців складаються не пізніш як за п'ятнадцять днів до дня виборів відповідними дільничними виборчими комісіями за формою, зазначеною у частині другій статті 31 цього Закону, на підставі відомостей, поданих керівниками відповідних закладів, установ, капітанами суден, командирами військових частин (формувань), де утворені такі виборчі дільниці.

2. На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, списки виборців складаються не пізніш як за сім днів до дня виборів відповідними дільничними виборчими комісіями за формою, зазначеною у частині другій статті 31 цього Закону, на підставі відомостей, поданих керівниками відповідних закладів. Виборці, які повинні покинути лікувальний заклад до дня виборів, до подання та до списку виборців на такій дільниці не включаються.

3. Відомості, зазначені у частинах першій та другій цієї статті, подаються в одному примірнику за підписом керівника відповідного закладу, установи, капітана судна, командира військової частини (формування) і засвідчуються відповідною печаткою. Керівник відповідного закладу, установи, капітан судна, командир військової частини (формування) забезпечує подання та достовірність зазначених відомостей дільничній виборчій комісії не пізніш як за шістнадцять днів, а керівник стаціо-

нарного лікувального закладу — не пізніш як за дев'ять днів до дня виборів.

4. Дільнична виборча комісія спеціальної виборчої дільниці наступного дня після складення списку виборців надає один його примірник для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

5. Громадянин має право звернутися до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до суду за місцезнаходженням виборчої дільниці щодо обставин, передбачених частиною третьою статті 32 цього Закону.

6. Громадянин особисто подає скаргу до дільничної виборчої комісії за формою, визначеною статтею 95 цього Закону (без зазначення суб'єкта оскарження), яка розглядається на найближчому засіданні комісії, як правило, у присутності суб'єкта звернення зі скаргою. Про час найближчого засідання комісії суб'єкта звернення із скаргою повідомляє член комісії, який прийняв скаргу.

7. Скарга, зазначена у частині шостій цієї статті, може бути подана до відповідної дільничної виборчої комісії не пізніш як за п'ять днів до дня виборів. Така скарга розглядається комісією у дводенний строк. За підсумком розгляду скарги дільнична виборча комісія зобов'язана прийняти рішення про внесення зміни до списку виборців або мотивоване рішення про відмову у задоволенні скарги. Копія рішення видається суб'єкту звернення зі скаргою у день його прийняття. Скарга, подана до виборчої комісії після зазначених строків, не розглядається.

8. Позовна заява про уточнення списку виборців може бути подана до суду в порядку, передбаченому частиною шостою статті 32 цього Закону.

9. Після складення списку виборців на спеціальній виборчій дільниці дільнична виборча комісія невідкладно передає відомості про включених до списку виборців відповідним органам ведення Державного реєстру виборців за виборчими адресами цих виборців.

Зміст списку виборців на виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України, чи на полярній станції України, може передаватися за допомогою технічних засобів зв'язку.

10. У разі, якщо виборець прибув до стаціонарного лікувального закладу пізніш як за десять днів до дня виборів, однак раніше ніж за три дні до дня виборів, відповідна дільнична виборча комісія уточнює список виборців, включаючи виборця до списку виборців на підставі відомостей, поданих невідкладно керівником відповідного закладу, підпис якого засвідчується печаткою відповідного закладу. Про включення виборця до списку виборців невідкладно повідомляється відповідний орган ведення Державного реєстру виборців за виборчою адресою цього виборця.

11. Виборець, який прибув до лікувального закладу в тому ж населеному пункті, де він проживає, може звернутися до виборчої комісії звичайної виборчої дільниці, де він включений до списку виборців, щодо можливості проголосувати за місцем свого перебування в порядку та у строки, передбачені статтею 77 цього Закону. У такому разі до списку виборців на спеціальній виборчій дільниці він не включається.

12. У разі утворення спеціальної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону список виборців складається дільничною виборчою комісією не пізніш як за сім днів до дня виборів на підставі відомостей, поданих керівником відповідного закладу, установи, капітаном судна, командиром військової частини (формування). Зазначені відомості подаються не пізніш як за вісім днів до дня виборів в одному примірнику за підписом керівника закладу, установи, капітана судна, командира військової частини (формування) і засвідчуються відповідною печаткою. Після складення списку виборців на такій виборчій дільниці дільнична виборча комісія невідкладно передає відомості про виборців, включених до цього списку, відповідним органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання цих виборців. Виборча комісія

дільниці, утвореної на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України, чи на полярній станції України, може передавати зміст списку виборців за допомогою технічних засобів зв'язку.

13. Виборча комісія спеціальної виборчої дільниці при внесенні змін до списку виборців невідкладно повідомляє відповідний орган ведення Державного реєстру виборців за виборчою адресою виборця про його включення до списку виборців або виключення із списку виборців.

14. Члени дільничної виборчої комісії спеціальної виборчої дільниці включаються до списку виборців на цій виборчій дільниці на підставі рішення відповідної окружної виборчої комісії у порядку, встановленому статтею 34 цього Закону»;

16) доповнити статтями 36-1 та 36-2 такого змісту:

«Стаття 36-1. Порядок складання та уточнення списків виборців на закордонних виборчих дільницях

1. Після утворення закордонних виборчих дільниць орган ведення Державного реєстру виборців у Міністерстві закордонних справ України на основі відомостей Державного реєстру виборців складає попередні списки виборців для кожної закордонної виборчої дільниці за формою, затвердженою відповідно до частини другої статті 31 цього Закону. Ці списки на паперовому носії передаються Міністерством закордонних справ України до відповідних дільничних виборчих комісій не пізніш як за двадцять два дні до дня виборів. Кожен аркуш списку виборців підписується керівником органу ведення Державного реєстру виборців у Міністерстві закордонних справ України, підпис якого засвідчується відповідною печаткою.

2. Не пізніш як за шість днів до дня виборів до органу ведення Державного реєстру виборців у Міністерстві закордонних справ України за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, керівники дипломатичних чи консульських установ України подають відомості про:

1) громадян України, які перебувають на консульському обліку, яким після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, виповнилося або на день виборів виповниться вісімнадцять років;

2) осіб, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, набули громадянства України та отримали тимчасове посвідчення громадянина України або паспорт громадянина України;

3) осіб, громадянство України яких припинено після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості;

4) громадян України — виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, стали на консульський облік на території відповідного консульського округу;

5) громадян України — виборців, які після останнього дня періоду, за який надавалися до органу ведення Державного реєстру виборців передбачені законом відомості, зняті з консульського обліку на території відповідного консульського округу;

6) громадян України — виборців, які на цей час є військовослужбовцями військових частин (формувань) України, що дислокуються за межами України на відповідній території.

3. Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці наступного дня після отримання списку виборців на дільниці надає один його примірник для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

4. Ознайомлення громадян із списком виборців на закордонній виборчій дільниці здійснюється у порядку, встановленому статтею 32 цього Закону. Іменне запрошення, яким повідомляється про включення виборця до списку виборців на відповідній закордонній виборчій дільниці, адресу дільничної виборчої комісії, номер її телефону та розпорядок роботи,

а також про час і місце голосування, надсилається виборцю виборчою комісією закордонної виборчої дільниці не пізніш як за п'ять днів до дня виборів.

5. Кожен громадянин може подати скаргу щодо неправильностей у списку виборців на закордонній виборчій дільниці до відповідної дільничної виборчої комісії у порядку, встановленому відповідно частинами четвертою і п'ятою статті 32 цього Закону.

6. У разі утворення закордонної виборчої дільниці у винятковому випадку відповідно до частини десятої статті 20 цього Закону список виборців складається дільничною виборчою комісією не пізніш як за сім днів до дня виборів на підставі відомостей, поданих керівником відповідного офіційного представництва чи консульської установи України, командиром військової частини (формування). Зазначені відомості подаються не пізніш як за вісім днів до дня виборів в одному примірнику за підписом керівника представництва, установи, командира військової частини (формування) і засвідчуються відповідною печаткою.

7. Виборча комісія закордонної виборчої дільниці при включенні до списку виборців осіб відповідно до частини шостої цієї статті повідомляє технічними засобами зв'язку Центральну виборчу комісію та відповідні органи ведення Державного реєстру виборців за виборчими адресами цих виборців не пізніше наступного дня після завершення складання списків виборців на відповідній виборчій дільниці або після включення виборця до списку виборців про включення до списку виборців цих осіб та про їх виборчі адреси.

8. На підставі відомостей про виборців, наданих згідно з частиною шостою цієї статті, відповідні органи ведення Державного реєстру виборців здійснюють уточнення списків виборців на виборчих дільницях стосовно цих виборців.

9. Уточнені списки виборців передаються органом ведення Державного реєстру виборців у Міністерстві закордонних справ України дільничним виборчим комісіям не пізніш як за три дні до дня виборів.

10. Внесення змін до уточненого списку виборців на закордонній виборчій дільниці здійснюється головою, заступником голови та секретарем цієї виборчої комісії.

11. Зміни до списку виборців на закордонній виборчій дільниці вносяться на підставі рішення дільничної виборчої комісії, прийнятого відповідно до частини дев'ятої статті 34 цього Закону.

12. Голова, заступник голови та секретар дільничної виборчої комісії вносять зміни до списку виборців невідкладно після закінчення засідання комісії, на якому було прийнято рішення, зазначене у частині дев'ятій статті 34 цього Закону.

Стаття 36-2. Список виборців для повторного голосування

1. Для проведення повторного голосування не пізніш як на одинадцятий день з дня виборів виготовляється новий примірник списку виборців за встановленою формою з урахуванням уточнень, внесених до нього в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

2. Списки виборців для повторного голосування виготовляються органами ведення Державного реєстру виборців та передаються виборчим комісіям у порядку, встановленому цим Законом.

3. До списку виборців для повторного голосування на звичайних виборчих дільницях додатково включаються особи, яким виповнюється вісімнадцять років до дня повторного голосування включно і які постійно проживають на території відповідної виборчої дільниці.

4. Дільнична виборча комісія отримує від окружної виборчої комісії та подає список виборців для повторного голосування для загального ознайомлення не пізніш як за сім днів до дня повторного голосування. Уточнення списку проводиться у порядку, встановленому цим Законом»;

17) частину другу статті 39 викласти в такій редакції:

«2. Закупівля товарів, оплата робіт, послуг для підготовки і проведення виборів Президента України під час виборчого процесу здійснюються виборчими

комісіями за рахунок коштів Державного бюджету України без застосування тендерних (конкурсних) процедур в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією»;

18) у частині п'ятій статті 41 слова «сто десять днів» замінити словами «вісімдесят три дні»;

19) у статті 43:

частину другу виключити;

частину третю викласти в такій редакції:

«3. Добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного кандидата на пост Президента України не може перевищувати чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Не підлягають обмеженням за сумою і кількістю перерахувань власні кошти кандидата на пост Президента України, а також власні кошти партії (партій, що входять до виборчого блоку), які висунули кандидата, що перераховуються на накопичувальний рахунок»;

у частині десятій слова «сто десять днів» замінити словами «вісімдесят три дні»;

20) частину першу статті 44 викласти в такій редакції:

«1. Висування кандидатів на пост Президента України партіями (блоками) та самовисування розпочинається за вісімдесят дев'ять днів і закінчується за сімдесят один день до дня виборів»;

21) у статті 46:

у частині першій слово «шістдесят» замінити словами «сорок п'ять»;

у частині другій слова «тридцять п'ять» замінити словами «двадцять шість»;

у частині шостій, сьомій, десятій і одинадцятій слова «дев'яносто п'ять» замінити словами «шістдесят вісім»;

у частині дев'ятій слова «тридцять п'ять» замінити словами «двадцять шість»;

22) статтю 49 викласти в такій редакції:

«Стаття 49. Грошова застава

1. Грошова застава вноситься партією (партіями, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень.

2. Грошова застава повертається партії (партіям, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, чи кандидату на пост Президента України, якого включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування. Якщо кандидата на пост Президента України не включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування, грошова застава не повертається і перераховується до Державного бюджету України»;

23) у статті 51:

у частині п'ятій слово «дев'яносто» замінити словами «шістдесят вісім»;

у частині десятій слова «вісімдесят п'ять днів» замінити словами «шістдесят чотири дні»;

24) у частині четвертій статті 52 слова «вісімдесят вісім» замінити словами «шістдесят шість»;

25) статті 53-55 виключити;

26) статтю 56 викласти в такій редакції:

«Стаття 56. Скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України

1. Центральна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України у разі:

1) звернення кандидата на пост Президента України у будь-який час після його реєстрації, однак не пізніше ніж за п'ять днів до дня виборів або дня повторного голосування, з письмовою заявою про відмову від балотування;

2) виникнення обставин, передбачених частинами п'ятою та дванадцятою статті 46 цього Закону;

3) припинення громадянства України кандидата на пост Президента України;

4) вибуття кандидата на пост Президента України за межі України для постійного проживання;

5) визнання кандидата на пост Президента України недієздатним чи набрання стосовно нього законної сили

обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину.

2. Рішення Центральної виборчої комісії про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України оприлюднюється в державних засобах масової інформації.

3. Центральна виборча комісія оголошує попередження кандидату на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула, у разі:

1) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту підкупу виборців або членів виборчих комісій кандидатом на пост Президента України, його довіреною особою, посадовою особою партії (блоку), яка висунула кандидата, а також на прохання кандидата або за дорученням кандидата або партії (блоку), яка його висунула, — іншою особою;

2) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту надання під час виборчого процесу виборцям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, робіт, послуг, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей організацією, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат на пост Президента України, посадова особа партії (однієї з партій, що входить до блоку), яка висунула кандидата;

3) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту використання кандидатом при фінансуванні передвиборної агітації, крім коштів свого виборчого фонду, інших коштів;

4) якщо кандидат на пост Президента України, який займає посаду, у тому числі за сумісництвом, в органах державної влади чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, залучав або використовував для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи;

5) виявлення Центральною виборчою комісією суттєвої недостовірності поданих відповідно до цього Закону відомостей про кандидата, свідомо спотворених з метою ввести в оману виборців;

6) у разі проведення кандидатом на пост Президента України, партією (блоком), яка висунула кандидата на пост Президента України, прямої чи опосередкованої передвиборної агітації поза строками, встановленими статтею 57 цього Закону;

7) порушення інших вимог цього Закону.

4. Рішення Центральної виборчої комісії про оголошення попередження кандидату на пост Президента України чи партії (блоку) оприлюднюється в державних засобах масової інформації.

5. Центральна виборча комісія розглядає питання про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України чи про оголошення кандидату або партії (блоку) попередження у присутності кандидата на пост Президента України або уповноваженого представника партії (блоку), яка висунула цього кандидата. Про час розгляду цього питання зазначені особи повідомляються не пізніш як у день, що передує дню розгляду. У разі відсутності зазначених осіб без поважних причин, а при розгляді цього питання менш як за три дні до дня виборів чи дня повторного голосування незалежно від причини це питання розглядається Центральною виборчою комісією за відсутності зазначених осіб.

6. У випадках порушень, зазначених у частині третій цієї статті, за які законом встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність, Центральна виборча комісія звертається до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до законів України.

7. Центральна виборча комісія доводить до відома кандидата на пост Президента України та партії (блоку), яка його висунула, рішення про скасування реєстрації кандидата або про оголошення йому попередження не пізніш як наступного дня з дня його прийняття та надає кандидату на пост Президента

України або представнику партії (блоку), яка його висунула, копію цього рішення у той же строк. Якщо зазначене рішення прийнято напередодні дня виборів чи дня повторного голосування, копія цього рішення видається зазначеним у цій частині особам невідкладно.

8. У разі смерті кандидата на пост Президента України або визнання його безвісно відсутнім Центральна виборча комісія оголошує його таким, що вибув з балотування. Це рішення оприлюднюється в засобах масової інформації не пізніше наступного дня після його прийняття, але не пізніш як за один день до дня виборів»;

27) у статті 59:

у частині першій слова «тридцять п'ять» замінити словами «двадцять шість»;

у частині четвертій слова «тридцять днів» замінити словами «двадцять два дні»;

у частині восьмій слова «сто двадцять» замінити словом «дев'яносто»;

28) у частині шостій статті 60 слова «сто тридцять» замінити словами «дев'яносто сім»;

29) у частині першій статті 61 слова «сто двадцять» замінити словом «дев'яносто»;

30) у статті 64:

у частині сьомій слова «тридцять днів» замінити словами «двадцять два дні»;

частину дев'ятнадцяту викласти в такій редакції:

«19. У разі надходження до Центральної або окружної виборчої комісії заяви, скарги щодо порушень вимог частин третьої, шостої, десятої — вісімнадцятої цієї статті відповідна виборча комісія негайно надсилає цю заяву чи скаргу до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до законодавства України. Про результати перевірки та вжиті заходи правоохоронні органи повідомляють відповідну виборчу комісію у триденний строк з дня надходження заяви або скарги»;

31) у частині першій статті 70 слово «десять» замінити словом «сім»;

32) у статті 71:

у частині першій цифри та слово «30 днів» замінити словами «двадцять два дні»;

доповнити частинами сьомою та восьмою такого змісту:

«7. Виборчі бюлетені для кожної виборчої дільниці виготовляються у кількості, що на 0,5 відсотка перевищує кількість виборців, які включені до списку виборців на виборчій дільниці.

8. Контроль за виготовленням виборчих бюлетенів на підприємстві-виготовлювачі, дотриманням вимог щодо знищення друкарських форм, технічних відходів, поліграфічного браку здійснюється контрольною комісією, яка утворюється Центральною виборчою комісією за поданнями партій (блоків), які в поточному складі Верховної Ради України мають свої партійні фракції (фракції блоків), та кандидатів у Президенти України не пізніш як у день затвердження форми виборчого бюлетеня»;

33) у частині першій статті 72 слово «десять» замінити словом «сім»;

34) частини шосту — дев'яту статті 75 та частину другу статті 76 виключити;

35) у статті 79:

частину четверту викласти в такій редакції:

«4. У протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу зобов'язані підписати голова, заступник голови, секретар та інші члени дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. У разі відсутності підпису члена дільничної виборчої комісії у протоколі проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Протокол засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії. Перший примірник протоколу мають право підписати кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі, які були присутні при підрахунку голосів виборців. У разі своєї незгоди з відомостями, що зазначені у протоколі, член комісії

зобов'язаний викласти у письмовій формі свою окрему думку, яка додається до протоколу.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу»;

після частини восьмої доповнити новою частиною такого змісту:

«9. Про видачу копій протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. В акті зазначаються перелік осіб, які одержали копії відповідного протоколу, номер примірника, дата та час одержання цих копій і проставляються підписи цих осіб. Акт підписується головою та секретарем дільничної виборчої комісії і скріплюється печаткою дільничної виборчої комісії. Акт запаковується у пакет разом з першим і другим примірниками протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці».

У зв'язку з цим частину дев'яту вважати частиною десятою;

36) у частинах першій, третій і четвертій статті 81 слова «частині дев'ятій» замінити словами «частині десятій»;

37) у статті 82:

частини другу і тринадцяту викласти в такій редакції:

«2. Засідання окружної виборчої комісії, зазначене у частині першій цієї статті, оформляється протоколом безперервного засідання, який зобов'язані підписати голова, заступник голови, секретар або член комісії, який виконував на зазначеному засіданні обов'язки секретаря, та інші члени окружної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. До протоколу додаються (за наявності) окремі думки членів комісії, які брали участь у засіданні і не згодні з прийнятим комісією рішенням.

У разі своєї незгоди з відомостями, що зазначені у протоколі, член комісії зобов'язаний викласти у письмовій формі свою окрему думку, яка додається до протоколу.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу»;

«13. Протоколи про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці складаються окружною виборчою комісією у кількості примірників на чотири більшій, ніж кількість осіб, що входять до складу окружної виборчої комісії. Примірники протоколів нумеруються і мають однакову юридичну силу. Кожен примірник протоколу зобов'язані підписати голова, заступник голови, секретар та інші члени окружної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії, та члени дільничної виборчої комісії, які брали участь у повторному підрахунку голосів. Кожен примірник протоколу засвідчується печаткою окружної виборчої комісії. Відомості протоколів оголошуються. Перший примірник кожного протоколу мають право підписати кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі, які були присутні при підрахунку голосів виборців. У разі своєї незгоди з відомостями, що зазначені у протоколі, член комісії зобов'язаний викласти у письмовій формі свою окрему думку, яка додається до протоколу.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу»;

у частині четвертій слова «частиною дев'ятою» замінити словами «частиною десятою»;

38) у статті 83:

в абзаці першому частини першої слово «встановлює» замінити словами «зобов'язана встановити»;

частини п'яту і шосту викласти в такій редакції:

«5. Протокол про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу зобов'язані підписати голова, заступник голови, секретар та інші члени окружної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. Зазначений протокол засвідчується печаткою окружної виборчої комісії. У разі своєї незгоди з відомостями, що зазначені у протоколі, член комісії зобов'язаний викласти у письмовій

формі свою окрему думку, яка додається до протоколу.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу.

У протоколі зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами окружної виборчої комісії. У разі відсутності підпису члена окружної виборчої комісії у протоколі проти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Перший примірник протоколу мають право підписати кандидати, їх довірені особи та офіційні спостерігачі, які були присутні при встановленні підсумків голосування в межах територіального виборчого округу. Якщо після підписання зазначеного протоколу до відправки його до Центральної виборчої комісії окружна виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку у цифрах), вона на своєму засіданні розглядає питання про внесення змін до протоколу шляхом складення нового протоколу, на якому робиться позначка «Уточнений». Протокол з поміткою «Уточнений» виготовляється і підписується у порядку та в кількості примірників, встановлених цією статтею.

6. Перший примірник протоколу окружної виборчої комісії про підсумки голосування в межах територіального виборчого округу, а в разі внесення змін до цього протоколу — і протокол, в якому були допущені неточності (описки чи помилки у цифрах), разом з відповідними протоколами та актами дільничних виборчих комісій, рішеннями, прийнятими на підставі цих актів, та, за наявності, протоколами окружної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці в межах територіального виборчого округу, окремими думками членів окружної виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, заявами і скаргами про порушення окружною виборчою комісією порядку встановлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу та рішеннями, прийнятими окружною виборчою комісією за результатами їх розгляду, окружна виборча комісія невідкладно транспортує до Центральної виборчої комісії, другий примірник протоколу зберігається в окружній виборчій комісії, третій — невідкладно вивішується для загального ознайомлення у приміщенні окружної виборчої комісії, а решта по одному примірнику видається членам окружної виборчої комісії»;

доповнити частиною восьмою такого змісту:

«8. Окружна виборча комісія зобов'язана встановити підсумки голосування в межах територіального виборчого округу не пізніше ніж на п'ятий день з дня проведення виборів незалежно від кількості виборчих дільниць у відповідному окрузі, щодо яких прийнято рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. Визнання голосування недійсним у межах територіального виборчого округу забороняється. Протокол про підсумки голосування у межах територіального виборчого округу невідкладно після підписання транспортується до Центральної виборчої комісії»;

39) у статті 84:

частини першу — третю викласти в такій редакції:

«1. Центральна виборча комісія на своєму засіданні протягом десяти днів, але не пізніше ніж на третій день з дня отримання всіх протоколів окружних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів встановлює результати голосування у день виборів Президента України, про що складає протокол.

Центральна виборча комісія може продовжити не більш як на один день зазначений термін у разі необхідності надання окружній виборчій комісії часу для подання протоколу з позначкою «Уточнений».

У разі неподання до Центральної виборчої комісії у терміни, передбачені Законом, протоколу окружної виборчої комісії про встановлення підсумків голосування (у тому числі уточненого) Центральна виборча комісія встановлює результати виборів у цьому окрузі

на підставі наявних протоколів дільничних виборчих комісій.

До протоколу про результати голосування у день виборів Президента України заносяться прописом та цифрами такі відомості:

1) кількість виготовлених виборчих бюлетенів;

2) кількість виборчих бюлетенів, одержаних окружними виборчими комісіями;

3) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;

4) кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях;

5) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;

6) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;

7) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;

8) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;

9) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;

10) відсоток голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України, у відношенні до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні;

11) кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України;

12) відсоток голосів виборців, які не підтримали жодного кандидата на пост Президента України, у відношенні до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні.

2. Відомості про підсумки голосування цифрами і прописом заносяться до протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України. Відомості, зазначені у пунктах 2-12 частини першої цієї статті, вносяться як по кожному територіальному виборчому округу, так і сумарно по загальнодержавному округу. Протокол про результати голосування у день виборів Президента України зобов'язані підписати голова, заступники голови, секретар та інші члени Центральної виборчої комісії, які присутні на засіданні комісії. Зазначений протокол засвідчується печаткою Центральної виборчої комісії. У разі своєї незгоди з відомостями, що зазначені у протоколі, член комісії має право викласти у письмовій формі свою окрему думку, яка додається до протоколу.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу.

3. Обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Про обрання Президента України Центральна виборча комісія оформлює протокол. У протоколі Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України при цьому зазначаються прізвище та ініціали кандидата, який відповідно до цього Закону обраний Президентом України»;

доповнити частиною сьомою такого змісту:

«7. Скарги, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, на рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій та їх членів, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових і службових осіб, акти та дії об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції, дії та бездіяльність засобів масової інформації, їх посадових та службових осіб, а також інших суб'єктів виборчого процесу у день голосування і наступні дні виборчого процесу до Центральної виборчої комісії не подаються. У разі надходження зазначені скарги залишаються Центральною виборчою комісією без розгляду. Подання таких скарг не перешкоджає встановленню результатів виборів Президента України та їх оголошенню»;

40) статті 85 і 86 викласти в такій редакції:

«Стаття 85. Повторне голосування

1. Повторне голосування призначається Центральною виборчою комісією на третю неділю після дня виборів.

2. До виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на пост Президента України, які у підсумку голосування у день виборів одержали найбільшу кількість голосів.

3. Якщо один із кандидатів, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, не пізніш як за десять днів до дня повторного голосування зняв свою кандидатуру шляхом подання письмової заяви до Центральної виборчої комісії і Центральна виборча комісія прийняла рішення про скасування реєстрації кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування, Центральна виборча комісія невідкладно приймає рішення про включення до виборчого бюлетеня кандидата, наступного за кількістю одержаних у день виборів голосів.

4. Якщо кандидат подав до Центральної виборчої комісії письмову заяву про зняття своєї кандидатури з балотування і Центральна виборча комісія прийняла рішення про скасування реєстрації кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування, пізніше строку, зазначеного у частині третій цієї статті, або з інших причин немає кандидатів, які могли б бути включеними до виборчого бюлетеня для повторного голосування замість вибулого, повторне голосування проводиться щодо однієї кандидатури.

5. Для проведення повторного голосування з виборів Президента України Центральна виборча комісія не пізніш як за десять днів до дня повторного голосування за поданням кандидатів на пост Президента України, які включені до виборчого бюлетеня для повторного голосування, формує новий склад окружних виборчих комісій у кількості чотирнадцяти осіб — по сім осіб від кожного кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування.

6. Кандидати на пост Президента України, які включені до виборчого бюлетеня для повторного голосування, не пізніш як за дванадцять днів до дня повторного голосування вносять до Центральної виборчої комісії подання щодо кандидатур до складу окружних виборчих комісій за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

7. При розподілі керівних посад в окружних виборчих комісіях Центральна виборча комісія забезпечує для кожного кандидата на пост Президента України рівну кількість посад голови та секретаря окружної виборчої комісії (з можливим відхиленням від рівної кількості не більш як на одну посаду відповідно голови або секретаря комісії). Голова та секретар окружної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

8. Окружна виборча комісія не пізніш як за п'ять днів до дня повторного голосування за поданням кандидатів на пост Президента України, які включені до виборчого бюлетеня для повторного голосування, формує новий склад дільничної виборчої комісії у кількості шістнадцяти осіб — по вісім осіб від кожного кандидата, включеного до виборчого бюлетеня для повторного голосування.

9. Кандидати на пост Президента України, які включені до виборчого бюлетеня для повторного голосування, не пізніш як за вісім днів до дня повторного голосування вносять до окружної виборчої комісії подання стосовно кандидатур до складу дільничних виборчих комісій.

10. У разі якщо кількість запропонованих до складу відповідних виборчих комісій кандидатур менша за встановлену в цьому Законі, відповідна виборча комісія утворюється у кількості, що відповідає кількості поданих кандидатур. Кандидат, який не використав можливість подати встановлену кількість кандидатур до складу відповідної виборчої комісії, може подати такі кандидатури не пізніш як за два дні до дня повторного голосування.

11. При розподілі керівних посад у дільничних виборчих комісіях окружна виборча комісія забезпечує для кожного кандидата на пост Президента України рівну кількість посад голови та секретаря дільничної виборчої комісії (з можливим відхиленням від рівної кількості не більше ніж на одну посаду відповідно голови або секретаря комісії). Голова та секретар дільничної виборчої комісії не можуть бути представниками одного кандидата на пост Президента України.

12. Рішення про дострокове припинення повноважень члена виборчої комісії приймається одночасно з рішенням про включення до складу відповідної виборчої комісії іншого представника від того ж кандидата.

13. Голосування, проведення підрахунку голосів та встановлення підсумку голосування у разі повторного голосування здійснюються у порядку, встановленому статтями 75-83 цього Закону.

14. Голосування виборців на закордонних виборчих дільницях організовують і проводять дільничні виборчі комісії у тому ж складі, що був станом на день голосування. У разі вибуття окремих членів із складу зазначених комісій нові кандидатури до їх складу не включаються.

15. Центральна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів окружних виборчих комісій про підсумки повторного голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів не пізніш як на десятий день з дня повторного голосування встановлює та оголошує результати повторного голосування з виборів Президента України, про що складає протокол.

16. Якщо до бюлетеня для повторного голосування було внесено дві кандидатури, обраним Президентом України за підсумками повторного голосування вважається кандидат, який за підсумками повторного голосування одержав більшу, ніж інший кандидат, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

17. Якщо до виборчого бюлетеня для повторного голосування було включено лише одну кандидатуру, кандидат вважається обраним Президентом України, якщо він одержав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

18. Якщо в результаті повторного голосування обидва кандидати, що балотувалися, набрали однакову кількість голосів або якщо голосування проводилося по одній кандидатурі і вона не отримала більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, вибори Президента України вважаються такими, що не відбулися.

Стаття 86. Офіційне оголошення результатів виборів

1. Центральна виборча комісія на своєму засіданні оголошує результати виборів Президента України, про що зазначається у протоколі засідання комісії, із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

2. Офіційним оголошенням результатів виборів Президента України є оголошення головуючим на засіданні Центральної виборчої комісії результатів виборів Президента України. Витяг з протоколу засідання Центральної виборчої комісії про офіційне оголошення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України є підставою для звільнення з роботи (посади), не сумісної із зайняттям поста Президента України, та прийняття рішення про припинення дії представницького мандата особи, обраної Президентом України»;

41) частину п'яту статті 89 виключити;

42) у статті 90:

частини сьому і восьму виключити;

у частині дев'ятій слово та цифри «статтею 35» замінити словом та цифрами «статтями 36, 36-1»;

43) статті 92 і 93 викласти в такій редакції:

«Стаття 92. Предмет та суб'єкти оскарження

Скарги, що стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України, можуть бути подані на рі-

шення, дії чи бездіяльність виборчих комісій та їх членів, дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб.

Стаття 93. Суб'єкти розгляду скарг

1. Скарга, зазначена у статтях 91 і 92 цього Закону, розглядається відповідною виборчою комісією згідно з цим та іншими законами України.

2. У разі прийняття судом позову до розгляду з того ж питання і з тих же підстав, що є предметом розгляду скарги відповідною виборчою комісією, така виборча комісія зобов'язана зупинити розгляд цієї скарги до набрання рішенням суду законної сили. Суд повинен повідомити відповідну виборчу комісію та комісію вищого рівня про надходження позову не пізніш як на наступний день з дня надходження скарги.

3. Якщо виборча комісія при розгляді скарги визнає необхідним проведення перевірки зазначених у скарзі обставин правоохоронними органами, відповідні органи за зверненням виборчої комісії перевіряють ці обставини та вживають відповідних заходів щодо припинення порушення законодавства у триденний строк з дня отримання звернення, а якщо звернення отримано менше ніж за три дні до дня голосування, у день голосування чи в наступний за ним день — невідкладно»;

44) у статті 94:

у частині першій слово «семи» замінити словом «п'яти»;

частину четверту викласти в такій редакції:

«4. Скарга щодо порушень, які мали місце в день голосування, може бути подана до виборчої комісії, яка допустила порушення, не пізніше закінчення голосування, а до виборчої комісії вищого рівня або до суду — не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування, в порядку, встановленому цим Законом»;

45) статті 96, 99 і 100 викласти в такій редакції:

«Стаття 96. Порядок і строки розгляду скарг

1. Порядок розгляду скарги виборчою комісією встановлюється Центральною виборчою комісією. Розгляд скарг виборчими комісіями здійснюється із запрошенням суб'єкта звернення із скаргою та суб'єкта оскарження.

2. Днем подачі скарги вважається день фактичного отримання скарги суб'єктом розгляду скарги.

3. Скарга, оформлена без дотримання вимог статті 95 цього Закону, повертається суб'єктові подання скарги (представнику юридичної особи — суб'єкта подання скарги) з відповідними роз'ясненнями не пізніш як на наступний день після дня надходження скарги, а подана напередодні, в день голосування чи наступного дня — невідкладно.

4. Скарга розглядається у дводенний строк з дня її отримання, але щодо порушень, які мали місце до дня голосування, — не пізніше закінчення дня, що передує дню голосування, а щодо порушень, які мали місце в день голосування, — не пізніше ніж за одну годину до закінчення голосування.

5. Про час і місце розгляду скарги суб'єкт звернення та інші заінтересовані особи можуть повідомлятися рекомендованими телеграмами, факсимільними повідомленнями, засобами електронної пошти. Допускається повідомлення суб'єкта звернення та заінтересованих осіб про час і місце розгляду скарги по телефону з фіксуванням такої дії службовою особою суб'єкта розгляду скарги окремою письмовою довідкою, яка долучається до справи (протоколу).

6. Виборчі комісії, суди та правоохоронні органи організують свою роботу під час виборчого процесу, в тому числі у вихідні дні та в день голосування, таким чином, щоб забезпечити прийом та розгляд скарг у строки та в спосіб, встановлені цим Законом»;

«Стаття 99. Оскарження у судовому порядку

1. Провадження в окремих категоріях справ у судах, а також порядок розгляду та оскарження рішень визначаються Кодексом адміністративного судочинства України (2747-15) з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

2. До суду можуть бути оскаржені:

1) рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових та службових осіб — за місцезнаходженням відповідного органу, підприємства, установи, закладу, організації, посадової (службової) особи, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 174 Кодексу адміністративного судочинства України (2747-15);

2) акти чи дії партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу, об'єднань громадян, крім тих, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до їх внутрішньої організаційної діяльності або їх виключної компетенції — за місцезнаходженням органу об'єднання громадян, виборчого блоку, акти чи дії якого оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 175 Кодексу адміністративного судочинства України (2747-15);

3) дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових і службових осіб, творчих працівників — за місцезнаходженням засобу масової інформації, дії чи бездіяльність якого оскаржуються у порядку, передбаченому статтею 174 Кодексу адміністративного судочинства України (2747-15);

4) рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, у тому числі рішення Центральної виборчої комісії із встановлення результатів виборів у порядку, передбаченому статтею 172 Кодексу адміністративного судочинства України (2747-15).

3. Дії кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу, їх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

4. Повноваження суду, встановлені статтею 117 Кодексу адміністративного судочинства України (2747-15), не можуть бути застосовані судами щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України.

5. Суд розглядає та вирішує адміністративні справи, визначені цим Законом, протягом двох днів з часу закінчення голосування на виборчих дільницях.

6. Позови, не розглянуті судом протягом терміну, визначеного в частині п'ятій цієї статті, залишаються без розгляду.

Стаття 100. Суб'єкти звернення з позовом до суду по окремих категоріях справ

1. Виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії об'єднання громадян, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборчого процесу, крім тих рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції.

2. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу чи окружна виборча комісія мають право оскаржувати до суду або до відповідної виборчої комісії дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, які порушують встановлений законом порядок діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, у тому числі стосовно передвиборної агітації, зокрема щодо вимоги спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок), що висунули кандидата.

3. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати дії іншого кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їх прав або виборчих прав громадян. Виборець має право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії порушують його виборчі права.

4. Суб'єкт виборчого процесу має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, окремого члена виборчої комісії»;

46) статті 101, 102 та частину третю статті 103 виключити;

47) у статті 104:

частини другу і третю викласти в такій редакції:

«2. Рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії та її членів оскаржуються до окружної виборчої комісії або до адміністративного суду за місцезнаходженням дільничної виборчої комісії.

3. Рішення, дії чи бездіяльність окружної виборчої комісії або члена такої комісії оскаржуються до Центральної виборчої комісії або до окружного адміністративного суду за місцезнаходженням окружної виборчої комісії в порядку, встановленому цим Законом»;

доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«5. Рішення апеляційної інстанції з виборчих спорів є остаточним і оскарженню не підлягає. Рішення Вищого адміністративного суду України щодо скарги на результати виборів є остаточним і не підлягає перегляду в апеляційному чи касаційному порядку»;

48) у тексті Закону слова «територіальна виборча комісія» у всіх відмінках і числах замінити словами «окружна виборча комісія» у відповідному відмінку і числі.

5. У Законі України «Про Державний реєстр виборців» (698-16) (Відомості Верховної Ради України, 2007 р., № 20, ст. 282):

1) у статті 14:

у частині другій:

у пункті 4 слово «записів» замінити словами «бази даних»;

після пункту 5 доповнити новим пунктом такого змісту:

«6) здійснює ведення системних класифікаторів».

У зв'язку з цим пункт 6 вважати пунктом 7;

частини шосту і сьому викласти в такій редакції:

«6. Повноваження органу ведення Реєстру поширюються на територію відповідного району, міста, району у місті та підпорядкованих відповідній раді.

7. Органи ведення Реєстру мають доступ до бази даних Реєстру в обсязі та порядку, встановлених цим Законом та прийнятими відповідно до цього Закону рішеннями розпорядника Реєстру. Органи ведення Реєстру забезпечують ведення Реєстру в порядку, встановленому цим Законом та розпорядником Реєстру. Орган ведення Реєстру має свою печатку, зразок якої затверджується розпорядником Реєстру»;

у пункті 1 частини восьмої слова «виборча комісія Автономної Республіки Крим» замінити словами «відповідний структурний підрозділ Ради міністрів Автономної Республіки Крим»;

частину дев'яту викласти в такій редакції:

«9. Повноваження регіонального органу адміністрування Реєстру поширюються відповідно на територію Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя та підпорядковані населені пункти»;

у другому реченні частини десятої слова «не має права доступу до» замінити словами «має доступ у режимі читання до статистичних відомостей Реєстру»;

2) статтю 15 викласти в такій редакції:

«Стаття 15. Доступ органу ведення Реєстру до бази даних Реєстру

1. Орган ведення Реєстру має доступ до записів Реєстру відповідно до частини сьомої статті 14 цього Закону.

2. Внесення до бази даних Реєстру нових записів, внесення змін до бази даних Реєстру, знищення записів бази даних Реєстру з підстав та в порядку, встановлених цим Законом та прийнятими відповідно до цього Закону рішеннями розпорядника Реєстру, здійснюються в режимі реального часу органом ведення Реєстру. Внесення змін щодо виборчої адреси виборця здійснюється в порядку, встановленому розпорядником Реєстру.

3. Програмні та інші засоби доступу надаються працівникам органу ведення Реєстру розпорядником Реєстру»;

3) у статті 16:

пункт 4 частини першої виключити;

частину другу доповнити словами «з використанням візуального та автоматизованого контролю повноти та коректності персональних даних Реєстру»;

доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Орган ведення Реєстру веде облік усіх дій щодо зміни бази даних Реєстру в порядку та за формою, що встановлені розпорядником Реєстру»;

4) у статті 17:

у частині першій слова «письмового розпорядження» замінити словом «наказу»;

в абзаці першому частини другої, частині третій та абзаці першому частини четвертої слово «розпорядження» замінити словом «наказу»;

пункт 2 частини четвертої викласти в такій редакції:

«2) виявлення кратного включення виборця до Реєстру»;

після частини третьої доповнити новою частиною такого змісту:

«4. У разі виявлення в результаті візуального та автоматизованого контролю неповноти або некоректності відомостей про виборця, включеного до Реєстру, підставою для видання розпорядження про внесення змін є документи, які підтверджують відповідні зміни».

У зв'язку з цим частини четверту — шосту вважати відповідно частинами п'ятою — сьомою;

5) статтю 36 виключити;

6) у частині сьомій статті 37 слова «за погодженням з розпорядником Реєстру» виключити;

7) розділ VII «Прикінцеві положення» доповнити пунктом 3-1 такого змісту:

«3-1. До закінчення первинного уточнення персональних даних Реєстру списки виборців для проведення виборів і референдумів складаються органами ведення Реєстру з використанням бази даних та програмних засобів, які використовувалися під час підготовки списків виборців для останніх у часі виборів чи референдуму. Особливості порядку складання та уточнення списків виборців для проведення виборів і референдумів до закінчення первинного уточнення персональних даних Реєстру визначаються Центральною виборчою комісією».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

3. У разі відсутності Державного реєстру виборців на день початку виборчого процесу чергових виборів Президента України складання списків виборців здійснюється з використанням основних механізмів і процедур, визначених Законом України «Про Державний реєстр виборців» (698-16), у порядку і з особливостями, встановленими розділом XI Закону України «Про вибори народних депутатів України» (1665-15).

4. Кабінету Міністрів України у місячний строк після опублікування цього Закону:

підготувати та подати до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

забезпечити перегляд чи скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

5. Центральній виборчій комісії:

привести у місячний строк після опублікування цього Закону свої акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття актів, передбачених цим Законом.

Голова Верховної Ради України
В. ЛИТВИН

м. Київ, 21 серпня 2009 року № 1616-VI

ПРЕС-СЛУЖБА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ПРЕС-РЕЛІЗ*
20 жовтня 2009 року

20 жовтня Конституційний Суд України оприлюднив прийняте 19 жовтня Рішення у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України).

Автори подань звернулися до КСУ з клопотаннями визнати неконституційними положення частини шостої статті 2 (щодо визначення перебування на консульському обліку умовою реалізації права голосу на виборах Президента України), частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24, частини дев'ятої статті 31, частин четвертої, п'ятої, дев'ятої статті 32 (щодо внесення виборчими комісіями змін до списків виборців на виборчій дільниці в день голосування за рішеннями виборчих комісій), пунктів 1, 4, 5 частини другої статті 361 (щодо складання та уточнення списків виборців на закордонних виборчих дільницях за принципом перебування громадян на консульському обліку), статті 49, абзацу першого частини першої, частин другої, п'ятої статті 56 (щодо скасування прийняття рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України вищим судовим органом і віднесення прийняття цього рішення до виключних повноважень Центральної виборчої комісії без належних гарантій судового захисту), абзацу другого частини четвертої статті 79, абзацу другого частини п'ятої статті 83, частини сьомої статті 84, статті 92, частини четвертої статті 94, частини четвертої статті 96, частин першої, четвертої, п'ятої, шостої статті 99, статті 100 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV зі змінами (далі — Закон № 474), пункту 4 частини першої статті 109, частини шостої статті 117, другого речення частини четвертої, частини одинадцятої (щодо скорочення до двох днів строків вирішення судами відповідних адміністративних справ), статті 172, частин десятої, дванадцятої статті 176 Кодексу адміністративного судочинства України зі змінами (далі — КАС України), частини сьомої статті 14 (щодо надання Центральній виборчій комісії (далі — ЦВК) повноважень щодо визначення порядку ведення Державного реєстру виборців (далі — Реєстр), частин першої, другої статті 17, другого речення пункту 31 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V зі змінами (далі — Закон № 698), абзацу четвертого підпункту 4 пункту 3 (у частині скорочення до двох днів строків вирішення судами відповідних адміністративних справ), підпункту 8, абзацу другого підпункту 9, підпунктів 14, 15 (в частині, що стосується виключення норм про відкріпні посвідчення), абзаців третього, дев'ятого та дев'ятнадцятого підпункту 26 (у частині, що скасовує прийняття рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України вищим судовим органом і відносить прийняття цього рішення до виключних повноважень ЦВК), підпунктів 34, 46 пункту 4, підпункту 4 пункту 5 розділу I, пункту 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президен-

* Режим доступу : http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/article/75890

та України» від 21 серпня 2009 року № 1616-VI (далі — Закон № 1616).

Розглядаючи матеріали справи, КСУ зазначив, що згідно з Конституцією України при прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Попередньою редакцією частини шостої статті 2 Закону № 474 було встановлено гарантію реалізації права голосу на виборах Президента України виборцю, який перебуває за межами України, незалежно від перебування його на консульському обліку. Разом з тим Законом № 474 не передбачено такої можливості для громадян, які проживають або перебувають у період виборів за межами України, але не перебувають на консульському обліку. КСУ вважає, що цим звужено зміст та обсяг права громадян обирати Президента України. Отже, положення частини шостої статті 2 Закону № 474 щодо визначення перебування на консульському обліку умовою реалізації права обирати на виборах Президента України є неконституційними.

Щодо пунктів 1, 4, 5 частини другої статті 361 Закону № 474, якими встановлено, що не пізніше як за шість днів до дня виборів керівники дипломатичних чи консульських установ подають до МЗС відомості про громадян України, які перебувають на консульському обліку, то КСУ не вбачає тут порушення виборчого права громадян. Отже, зазначені положення Закону № 474 не суперечать Конституції.

Відповідно до першого речення частини шостої статті 23, першого речення частини дев'ятої статті 24 Закону № 474 до складу окружної, дільничної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного/ територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Суб'єкти права на конституційне подання вважають, що такий порядок формування виборчих комісій є обмеженням громадян України у праві на свободу політичної діяльності та на участь в управлінні державними справами за ознакою місця проживання. Конституційний Суд зазначив, що позбавлення громадянина права брати участь у роботі окружної або дільничної виборчої комісії у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу або міста в умовах відсутності воєнного або надзвичайного стану є порушенням Конституції України. Отже, положення частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24 Закону № 474 у частині, що встановлюють вимогу до кандидата у члени окружної, дільничної виборчої комісії проживати у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ, є неконституційними.

За змістом оспорюваних положень статті 56 Закону № 474 ЦВК у визначених частиною першою цієї статті випадках приймає рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України; рішення ЦВК про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України оприлюднюється в державних засобах масової інформації; ЦВК розглядає питання про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України чи про оголошення кандидату або партії (блоку) попередження у присутності кандидата на пост Президента України або уповноваженого представника партії (блоку), яка висунула цього кандидата. Про час розгляду цього питання зазначені особи повідомляються не пізніш як у день, що передує дню розгляду. У разі відсутності зазначених осіб без поважних причин, а при розгляді цього питання менш як за три дні до дня виборів чи дня повторного голосування незалежно від причини це питання розглядається ЦВК за відсутності зазначених осіб (частина п'ята).

Розглядаючи положення Закону № 474 щодо порядку скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України КСУ зазначив, що рішення ЦВК про скасування реєстрації кандидата може бути оскаржене до суду кандидатом на пост Президента України на підставі статті 55 Конституції України та норм КАС України, дійшов висновку, що положення частин першої, другої, п'ятої статті 56 Закону № 474

не суперечать частинам другій, третій статті 22, частині першій статті 38, частині другій статті 55, статті 64 Конституції України (є конституційними).

КСУ також наголошує, що положення Закону № 474, згідно з яким непідписання або відмова у підписанні протоколу підрахунку голосів на виборчій дільниці окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу і не виключає можливості оскарження Його дійсності. Отже, абзац другий частини четвертої статті 79, абзац другий частини п'ятої статті 83 Закону № 474 не суперечать Конституції України.

Стосовно частини сьомої статті 84 Закону № 474 Суд зазначає, що заборона звергатися до ЦВК зі скаргами, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, у день голосування і наступні дні виборчого процесу, суперечить приписам Конституції. Право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади гарантується Основним Законом України і не може бути обмежене. Отже, частина сьома статті 84 Закону № 474 є неконституційною.

КСУ дійшов висновку, що скарги щодо предметів, суб'єктів оскарження, які не розглядаються виборчими комісіями і про які йдеться у конституційному поданні, можуть бути розглянуті в судовому порядку, що є гарантією захисту порушених виборчих прав. Таким чином, викладення за Законом № 1616 статей 92, 100 Закону № 474 в новій редакції, виключення статей 101, 102, частини третьої статті 103 Закону № 474 не порушило вимог Конституції України.

Згідно з частиною шостою статті 99 Закону № 474 позови щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, не розглянуті судом протягом двох днів з часу закінчення голосування на виборчих дільницях, залишаються без розгляду. КСУ вважає, що це обмежує закріплене Конституцією право громадян на їх судовий захист. Таким чином, Суд дійшов висновку про невідповідність частини шостої статті 99 Закону № 474 Конституції України.

Вирішуючи спір щодо відповідності Конституції частини одинадцятої статті 172 КАС України, КСУ зазначає, що встановлення цими положеннями скорочених строків розгляду позовних заяв відповідає характеру виборчого процесу, є питанням законодавчої доцільності і не суперечить Конституції України.

КСУ також вважає, що частиною десятою статті 176 КАС України не обмежуються права осіб на оскарження до суду порушень, які можуть мати місце при підрахунку голосів та встановленні результатів виборів, тому вона не суперечить вимогам Конституції України.

Згідно з другим реченням частини четвертої статті 172 КАС України протоколи територіальних (окружних) виборчих комісій щодо встановлення підсумків голосування у межах територіального виборчого округу під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також протоколи про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці оскарженню в судовому порядку не підлягають. Однак згідно з частиною другою статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, в тому числі й на ті, які мали місце під час складання протоколів щодо встановлення підсумків голосування та про підрахунок голосів на виборчій дільниці. Тому КСУ дійшов висновку, що положення пункту 4 частини першої статті 109, другого речення частини четвертої статті 172 КАС України є неконституційними.

Стосовно заборони суду здійснювати забезпечення позову щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, КСУ звертає увагу, що за таких умов унеможливлюється виконання рішень суду, прийнятих в окремих справах щодо спорів відносно призначення, підготовки і проведення виборів. Це фактично означає неможливість реалізації особами права на судовий захист, гарантованого Конституцією. Згідно з Основним Законом Ук-

раїни право на судовий захист не може бути обмежене.

Суб'єкти права на конституційне подання порушують питання про невідповідність зазначених положень частині другій статті 3, статті 21, частинам другій, третій статті 22, частинам першій, другій статті 55, частині першій статті 64, частині другій статті 124 Конституції України. На думку авторів клопотань, введення законодавцем заборони на забезпечення судом позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, скасовує гарантії поновлення виборчих прав та обмежує право на судовий захист.

Оспорювані положення Закону № 474 та КАС України у попередніх редакціях не містили заборони на здійснення судом повноважень щодо забезпечення позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів.

Визначений у статті 118 КАС України порядок забезпечення адміністративного позову передбачає негайний розгляд клопотання про застосування адміністративного позову (не пізніше наступного дня після його одержання) та виконання ухвал з питань забезпечення адміністративного позову (частини перша, п'ята).

Вбачається, що законодавець, встановлюючи частиною четвертою статті 99 Закону № 474, частиною шостою статті 117, частиною дванадцятою статті 176 КАС України обмеження на здійснення судами забезпечення позову у справах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів, мав на меті забезпечити безперервність виборчого процесу, здійснення виборчих процедур у стислі строки. Однак при встановленні та застосуванні таких обмежень не повинні ущемлюватися права і свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у Президенти України, зокрема негативно впливати на реалізацію громадянами права на судовий захист свого виборчого права.

Конституційний Суд України звертає увагу, що встановлена оспорюваними положеннями Закону № 474 та КАС України заборона судам здійснювати забезпечення позову стосується призначення, підготовки та проведення виборів, тобто охоплює всі етапи виборчого процесу. За таких умов унеможливлюється виконання рішень суду, прийнятих в окремих справах щодо спорів відносно призначення, підготовки і проведення виборів, що фактично означає неможливість реалізації особами права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України. Згідно зі статтею 64 Основного Закону України право на судовий захист не може бути обмежене. Отже, положення частини четвертої статті 99 Закону № 474, частини шостої статті 117, частини дванадцятої статті 176 КАС України, що встановлюють заборону на здійснення судом повноважень щодо забезпечення позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента України, не відповідають вимогам Конституції України.

Відповідно до частини сьомої статті 14 Закону № 698 органи ведення Реєстру забезпечують його ведення в порядку, встановленому цим Законом та розпорядником Реєстру. Глава держави вважає, що порядок ведення Реєстру не може встановлюватися підзаконним актом ЦВК, як це викладено в оспорюваній нормі.

КСУ зазначає, що оскільки повноваження щодо встановлення порядку ведення Реєстру, особливостей складання та уточнення списків виборців ґрунтуються на нормах законів України, а ЦВК є органом, до компетенції якого належить забезпечення організації, підготовки і проведення виборів, оспорювані положення частини сьомої статті 14, а також другого речення пункту 31 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону № 698 не суперечать вимогам Конституції України.

Суд також вважає конституційними положення частин першої, другої статті 17 Закону № 698, які стосуються порядку дій щодо ведення Реєстру.

Стосовно питання про скасування інституту відкріпних посвідчень, що обмежує, на думку авторів подання, виборчі права громадян, КСУ виходить з такого.

Сутність змісту виборчого права громадян розкривається в положеннях 38, 70, 71 Конституції України. Жодна з них не встановлює відповідного механізму забезпечення цього. Механізм правового регулювання проведення виборів, як і гарантії виборчих прав, визначаються виключно законами України. Законодавець, скасувавши статтю 33 Закону № 474 щодо відкріпних посвідчень, виклав його статтю 34 в іншій редакції, яка замінила інститут відкріпних посвідчень вимогою до керівника відповідного районного органу Міністерства внутрішніх справ України не пізніш як за шість днів до дня виборів подати до органу ведення Реєстру відомості про виборців, які змінили реєстрацію місця проживання. Отже, змінами, внесеними підпунктом 8, абзацом другим підпункту 9, підпунктами 14, 15, підпунктом 34 пункту 4 розділу I Закону № 1616, не скасовано можливості громадян України голосувати у разі потреби не за виборчою адресою, а лише змінено механізм її забезпечення. Таким чином, КСУ констатує, що скасуванням норм про відкріпні посвідчення звуження обсягу права голосу громадян України не відбулося, а тому оспорювані положення не суперечать Конституції України.

Суб'єкти права на конституційне подання ставлять також питання про визнання неконституційними частини дев'ятої статті 31, частин четвертої, п'ятої, дев'ятої статті 32, статті 49, частини другої статті 56, частини четвертої статті 94, частини четвертої статті 96, частин першої, п'ятої статті 99 Закону № 474, положень абзацу четвертого підпункту 4 пункту 3 розділу I щодо скорочення до двох днів строків вирішення судами відповідних адміністративних справ, абзаців третього, дев'ятого та дев'ятнадцятого підпункту 26 пункту 4 розділу I щодо скасування прийняття рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України вищим судовим органом і віднесення прийняття цього рішення до виключних повноважень ЦВК, підпункту 4 пункту 5 розділу I, пункту 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону № 1616.

Однак зазначені положення Закону № 1616, крім пункту 3 розділу II«Прикінцеві положення», з набранням чинності цим Законом стали частиною інших законів і вичерпали свою дію. Таким чином, вони не можуть бути предметом розгляду у Конституційному Суді, а отже конституційне провадження підлягає припиненню.

Дослідивши оспорювані положення статті 49 Закону № 474, Суд вважає, що встановлення розміру грошової застави, визначення підстав для її повернення належить до сфери законодавчого врегулювання і здійснюється на розсуд законодавця, тому ці питання не підлягають конституційному контролю, а отже, непідвідомчі Конституційному Суду. Конституційне провадження у справі в цих частинах підлягає припиненню.

Аналіз конституційних подань свідчить, що правового обґрунтування щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) частини дев'ятої статті 31, частин четвертої, п'ятої, дев'ятої статті 32, частини четвертої статті 94, частини четвертої статті 96, частин першої, п'ятої статті 99 Закону № 474, пункту 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону № 1616 не наведено, що є підставою для припинення конституційного провадження у справі в цих частинах.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, частиною першою, другою статті 152, 153 Конституції України, статтями 45, 51, 61, 65, 70 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд вирішив:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними):

— пункти 1, 4, 5 частини другої статті 361, абзац перший частини першої, частини другу, п'яту статті 56, абзац другий частини четвертої статті 79, абзац другий частини п'ятої статті 83, статті 92, 100 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV зі змінами;

— частину сьому статті 14, частини першу, другу статті 17, друге речення

пункту 31 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V зі змінами;

— підпункт 8, абзац другий підпункту 9, підпункти 14, 15 (у частині, що стосується виключення норм про відкріпні посвідчення), підпункти 34, 46 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 року № 1616-VI;

— частину одинадцяту статті 172, частину десяту статті 176 Кодексу адміністративного судочинства України зі змінами.

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення:

— частини шостої статті 2 (в частині визначення перебування на консульському обліку громадян України умовою реалізації права обирати на виборах Президента України), частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24 (в частині вимоги до кандидата у члени окружної, дільничної виборчої комісії проживати у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ), частини сьомої статті 84, частин четвертої, шостої статті 99 Закону України «Про вибори Президента, України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV зі змінами;

— пункту 4 частини першої статті 109, частини шостої статті 117, другого речення частини четвертої статті 172, частини дванадцятої статті 176 Кодексу адміністративного судочинства України зі змінами.

3. Положення Закону України «Про вибори Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

4. Припинити конституційне провадження у справі стосовно перевірки на відповідність Конституції України положень статті 49 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV зі змінами, абзацу четвертого підпункту 4 пункту 3 (в частині скорочення до двох днів строків вирішення судами адміністративних справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій), абзаців третього, дев'ятого, дев'ятнадцятого підпункту 26 пункту 4 (в частині скасування прийняття рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України вищим судовим органом і віднесення прийняття цього рішення до виключних повноважень Центральної виборчої комісії без належних гарантій судового захисту), підпункту 4 пункту 5 розділу I, пункту 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 року № 1616-VI на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційних поданнях; частини дев'ятої статті 31, частин четвертої, п'ятої, дев'ятої статті 32, частини четвертої статті 94, частини четвертої статті 96, частин першої, п'ятої статті 99 Закону України «Про вибори Президента України» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційних подань у цій частині вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ*

ПРО ВИНЕСЕННЯ НА ВСЕНАРОДНЕ ОБГОВОРЕННЯ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ»

Ураховуючи, що за Конституцією України (254к/96-ВР) носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, народу належить виключне право визначати і змінювати конституційний лад у державі, з метою забезпечення всебічного обговорення пропозицій щодо системного оновлення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, керуючись статтями 5, 38, 69 і 102 Конституції України (254к/96-ВР), п о с т а н о в л я ю:

1. Винести на всенародне обговорення проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України», внесений на розгляд Верховної Ради України Президентом України, для визначення позиції громадян України стосовно основних положень проекту.

Здійснити опублікування проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник Президента України», а також запропонувати друкованим засобам масової інформації опублікувати цей проект Закону для якомога ширшого ознайомлення громадян України з його положеннями.

Всенародне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» провести до 1 грудня 2009 року.

2. Національному інституту стратегічних досліджень:

забезпечити узагальнення із залученням представників правозахисних та інших громадських організацій, провідних учених у галузі конституційного права, у сфері суспільно-політичних наук та фахівців пропозицій, що надходитимуть у процесі всенародного обговорення законопроекту;

організувати за участю Національної академії наук України проведення у строк, визначений для всенародного обговорення, соціологічних досліджень щодо ставлення громадян України до основних положень проекту та про результати поінформувати до 15 листопада 2009 року;

підготувати за результатами всенародного обговорення та подати до 15 грудня 2009 року сформульовані узагальнені пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України».

3. Секретаріату Президента України забезпечити проведення за участю Національної академії наук України, Академії правових наук України, правозахисних громадських організацій, провідних учених-юристів, політологів інтернет-конференцій, дискусій у режимі он-лайн, інших заходів для обговорення та роз'яснення змісту положень проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» з використанням Офіційного інтернет-представництва Президента України в мережі Інтернет.

4. Запропонувати телерадіоорганізаціям, друкованим засобам масової інформації запровадити рубрики та цикли передач, публікації з обговорення основних положень проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України», залучивши до участі в них провідних учених у галузі конституційного права, інших науковців та широкі кола громадськості.

5. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям всебічно сприяти проведенню всенародного обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України».

6. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України
В.ЮЩЕНКО

м. Київ, 25 серпня 2009 року № 671/2009

* Офіційний вісник Президента України. — 2009. — 25 серп.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ*

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Нянзі проти Сполученого Королівства» («Nnyanzi v. United Kingdom»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 8 квітня 2008 року у справі «*Нянзі проти Сполученого Королівства*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– депортація заявниці до Уганди не викличе порушення ст. 3 чи ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція)[1].

Обставини справи

Заявниця Еваріста Евелін Нянзі є громадянкою Уганди, народилася 1965 року, проживає в Лондоні. Вона є дочкою п. Еварісто Нянзі, колишнього міністра Уряду Уганди та керівника фінансів Демократичної партії. У Лондоні п. Нянзі вивчає бухгалтерську справу, є активним членом церковної громади, має нареченого. Вона страждає від приступів астми. Матір заявниці та її молодші брати мешкають у Кенії.

Справа стосується відмови у задоволенні клопотання заявниці про надання їй притулку у Сполученому Королівстві та, відтак, наступного рішення про її депортацію до Уганди.

Як на підставу для свого клопотання заявниця вказувала на політичну діяльність батька. Пана Нянзі було арештовано 1986 року, тоді, коли до влади в Уганді прийшов Рух Національного Опору. 1998 року панові Нянзі було висунуто обвинувачення у зраді.

1987 року заарештовано було пані Нянзі. Це сталося під час відвідин нею батька у в'язниці. Її тримали в ув'язненні упродовж дня і допитували. Заявниці вдалося уникнути подальшого перебування під вартою (вона поскаржилася на те, що погано себе почуває, і їй дозволили звернутися до місцевої лікарні). Відтоді вона переховувалася до часу виправдання та звільнення її батька з в'язниці того самого року.

У 1996 році стало відомо, що батько заявниці знайшов політичний притулок у Кенії. Згодом до нього приєдналася його сім'я. Однак на початку січня 1997 року заявниця повернулася до Уганди, сподіваючись на лібералізацію ситуації у країні. Наприкінці 1997 року пані Нянзі викликали на допит стосовно місця перебування її батька. Тоді ж у неї конфіскували паспорт. Заявниці вдалося отримати новий паспорт (для цього їй довелося вказати змінену дату народження, однак ім'я та прізвище були збережені правдиві). У липні 1998 року заявниця знову прибула до Кенії, однак за якийсь час повернулася до Уганди.

У вересні 1998 року заявниця отримала туристичну візу до Сполученого Королівства, плануючи відвідати цю країну з туристичною метою.

21 вересня 1998 року, коли вона ще залишалась в Уганді, до її будинку несподівано прибули кілька поліцейських і солдатів. Із ними був батько заявниці, закутий у наручники. Поліцейські провели обшук з метою виявлення доказів.

За кілька днів заявниця виїхала з Уганди і 27 вересня прибула до Лондо-

---

* Переклад з англійської мови та опрацювання матеріалів практики здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України П. М. Рабіновичем, М. Ю. Пришляк і Т. І. Дудаш.

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

на, де відразу звернулася з клопотанням про надання їй політичного притулку.

21 листопада 1999 року Державний Секретар ухвалив рішення у справі заявниці. У задоволенні клопотання про притулок було відмовлено. Як на підставу відмови вказувалося на такі обставини: по-перше, заявниця не брала реальної участі у політичному житті своєї країни, по-друге, у неї не виникало істотних проблем відтоді, як батька було звільнено у 1987 році і до часу останнього рейду поліції у вересні 1998 року. Також зверталася увага на те, що заявниця не могла б виїхати з країни так, як вона це зробила, якби вона становила якусь реальну загрозу в очах влади. Заявниця звернулася з апеляційною скаргою, однак безуспішно.

Заявниця знову звернулася до Держжавного Серетаря, стверджуючи, що її депортація до Уганди становитиме порушення Конвенції та Закону «Про права людини» 1998 року. Однак 11 січня 2005 року скаргу заявниці в аспекті прав людини було відхилено на підставі Закону 1999 року «Про імміграцію та надання притулку».

У лютому 2005 року заявницю було затримано до часу депортації зі Сполученого Королівства.

Клопотання заявниці про судовий перегляд затримання було відхилено. А у березні 2006 року Державний Секретар відмовився надати їй дозвіл на проживання у країні за власною ініціативою (на надання якого він уповноважений за посадою).

Зрештою заявницю було звільнено з-під варти та надано право тимчасового перебування у Сполученому Королівстві (при цьому її було зобов'язано проходити офіційну реєстрацію кожен другий тиждень). Це сталося після того, як Суд прийняв скаргу заявниці до розгляду та ухвалив запобіжний захід, згідно з яким Уряд мав гарантувати заявниці можливість залишитися у країні до часу завершення розгляду її справи Судом.

Зміст рішення Суду

Заявниця стверджувала, що висилання її до Уганди становитиме порушення прав, гарантованих ст. 3, ст. 5 та ст. 8 Конвенції.

Суд зауважив, що найгіршою формою поводження, яку зазнала заявниця в Уганді, був її арешт, одноденне перебування під вартою та допит упродовж цього часу. Ніхто ніколи не стверджував про те, що заявниця зазнала неналежного поводження за вказаних обставин. Навпаки, п. Нянзі було дозволено безперешкодно вийти та звернутися до лікарні після того, як вона повідомила слідчих про своє погане самопочуття. Тому Суд дійшов висновку про те, що обставини затримання заявниці не сягнули тієї межі суворості, яка охоплюється поняттям неналежного поводження у сенсі ст. 3 Конвенції. Суд також взяв до уваги факт добровільного повернення заявниці до Уганди та виявлений нею у зв'язку з цим оптимізм як свідчення того, що затримання не мало для заявниці серйозних психічних наслідків. Суд зауважив, що від часу затримання у 1987 році заявницю жодним чином не чіпали аж до 1997 року. До того ж органи влади не зважили за необхідне сконтактувати із заявницею раніше, аніж наприкінці 1997 року, хоча вона повернулася в Уганду ще на початку того року. До того ж, заявниці вдалося отримати новий паспорт на друге своє ім'я, відоме іншим та використане. Використовуючи цей паспорт, заявниця у липні 1998 року безперешкодно виїхала до Кенії. Хоча незабаром вона знову повернулася до Уганди.

Суд розглянув намір заявниці здійснити туристичну подорож до Сполученого Королівства як свідчення того, що заявницю не лякав стан справ в Уганді. Принаймні до дня вторгнення поліцейських у її дім. Втім немає сумнівів стосовно того, що ані заявницю, ані членів її родини не було піддано неналежному поводженню під час здійснення обшуку приміщення того дня. До того ж заявниці вдалося без труднощів виїхати з країни вже за кілька днів після цього інциденту.

Батько заявниці перебував під вартою упродовж майже десяти років. Якби свого часу органи влади потребували зібрати додаткову інформацію про ньо-

го, вони б заарештували заявницю ще до арешту її батька. На нинішній день було б дивним вважати, що заявниця знає про діяльність батька більше, аніж він сам може про себе розповісти, особливо зважаючи на її відсутність у країні упродовж останніх десяти років.

Суд зрештою дійшов висновку, що у справі не було істотних даних, які вказували б на те, що заявниця і далі продовжує цікавити компетентні органи. А відтак не було підстав побоюватися, що вона стане об'єктом переслідування після свого повернення до Уганди.

Далі Суд взяв до уваги дані про те, що опозиційні політичні діячі навіть нижчого рівня залишились поза увагою влади в Уганді. Зважаючи на це, не було підстав вважати, що заявниці, котра взагалі не була політичним діячем, може загрожувати переслідування тільки через те, що вона була близькою родичкою політика.

Отож, Суд, дослідивши конкретні обставини справи заявниці у світлі загальної ситуації в Уганді, не виявив вагомих підстав вважати, що заявницю буде піддано ризику катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження у випадку депортації її до цієї країни. Тому Суд дійшов висновку, про те, що депортація п. Нянзі до Уганди не становитиме порушення ст. 3 Конвенції.

Суд також постановив, що у справі не виникало окремого питання щодо застосування ст. 5 Конвенції.

Суд не вважав за необхідне досліджувати, чи такі обставини, як здобуття заявницею освіти у Лондоні, її участь у справах церкви та дружба з чоловіком упродовж невизначеного періоду часу, складали приватне життя у сенсі ст. 8 Конвенції. Навіть якщо й прийняти таку позицію, то все одно плановане висилання заявниці до Уганди ґрунтувалось на законі та відповідало законній цілі, а саме цілі дотримання та забезпечення імміграційного контролю.

Далі Суд звернувся до вирішення питання про те, чи можна вважати це втручання необхідним. Суд відзначив, що якщо порівняти вагомість зазначених аспектів приватного життя заявниці, з одного боку, зі значенням державного інтересу у забезпеченні ефективного імміграційного контролю, з іншого, то другий інтерес переважає. З огляду на це немає підстав вважати втручання у права заявниці непропорційним до цілі, яка при цьому ставилася. Заявниця не є укоріненою імігранткою у Сполученому Королівстві і їй ніколи не надавалося право проживати у цій країні. Перебування заявниці у Сполученому Королівстві у час, коли там розглядалося її клопотання про притулок та скарги з мотивів прав людини, було, за своєю суттю, безпідставним. Також немає підстав вважати рішення про висилання заявниці непропорційним через стверджуване нею зволікання органів влади у вирішенні її клопотань.

Заявниця також відзначала, що істотною перешкодою для депортації є незадовільний стан її здоров'я — загострення астми, що сталося, за словами заявниці, внаслідок пережитого стресу. Однак Суд не вважав, що висилання заявниці у такому стані зможе призвести до настільки серйозних негативних наслідків для її фізичної чи моральної цілісності, що виникла би підстава визнати порушення її прав, гарантованих ст. 8 Конвенції.

Тому Суд кінцево постановив, що висилання заявниці до Уганди не становитиме порушення ст. 8 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «С. Г. та інші проти Болгарії» («C. G. and others v. Bulgaria»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 24 квітня 2008 року у справі «*С. Г. та інші проти Болгарії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– було порушено ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція);

– було порушено ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту);

– було порушено ст. 1 Протоколу №7 до Конвенції (процедурні гарантії щодо вислання іноземців)[1].

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити як компенсацію моральної шкоди 10 000 євро заявнику та по 6000 євро його дружині і дочці, а також усім трьом заявникам разом 1500 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявниками є С. Г., громадянин Туреччини, 1968 р. н., який зараз проживає у цій країні після депортації з Болгарії у 2005 році, його дружина Т. Х. Г., 1968 р. н., і дочка Т. С. Г., котрі мешкають у м. Пловдіві (Болгарія).

С. Г. оселився у Болгарії 1992 року. Влаштувався працювати водієм. У квітні 1996 року він одружився з Т. Х. Г. і незабаром отримав дозвіл на постійне проживання у цій країні.

У липні 2005 року його дозвіл на проживання було скасовано, і натомість ухвалено рішення про депортацію п. С. Р. на тій підставі, що він становив загрозу для національної безпеки. Це рішення ґрунтувалося на відповідних нормах Закону «Про іноземців» та на секретному звіті, складеному місцевим департаментом внутрішніх справ. Однак конкретні підстави для депортації у ньому не вказувалися.

9 липня 2005 року о 6 год. 30 хв. заявника терміново викликали до місцевого відділення поліції, вручили наказ про депортацію й арештували до часу його виконання. Заявника депортували того самого дня без надання можливості сконтактувати з адвокатом, дружиною чи дочкою.

Скарга заявника до Міністерства внутрішніх справ не була задоволена. Так само не були задоволені скарги С. Г. до суду на незаконність його видворення. Рішення судів ґрунтувалися на документах департаменту внутрішніх справ, з яких вбачалось, що заявник був причетний до перевезення наркотиків (ці дані були зібрані на підставі таємного спостереження за заявником). З огляду на таку інформацію суди відмовлялися проводити подальший аналіз обставин справи та вивчати інші докази.

Після депортації заявник продовжує бачитися з дружиною та дочкою, однак лише кілька разів на рік. Хоча вони постійно спілкуються телефоном.

Зміст рішення Суду

Заявники скаржилися на видворення заявника з Болгарії. Вони зазначали про порушення ст. 8 і ст. 13 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 7 до Конвенції.

Суд передусім відзначив, що до часу депортації у 2005 році заявник легально проживав у Болгарії. Внаслідок депортації він був позбавлений можливості жити разом із дружиною та дочкою. Бачитися з ними тепер він може лише кілька разів на рік і тільки упродовж коротких періодів часу. Отож, видворення заявника було втручанням у його право на повагу до приватного та сімейного життя.

Суд вказав далі, що навіть коли йдеться про інтереси національної безпеки застосування такого заходу, як видво-

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

рення, має супроводжуватися оцінкою його належності з боку суду чи іншого незалежного органу. Такий незалежний орган має бути компетентний здійснювати ефективну перевірку підстав видворення, оцінки усіх відповідних доказів, а також, за потреби, мати доступ до відповідної секретної інформації.

Суд був особливо вражений тим фактом, що рішення про видворення заявника не містило жодних підстав і лише вказувало на відповідні норми закону щодо серйозних загроз для національної безпеки. Висновок про загрозу заявника інтересам національної безпеки було зроблено на підставі неконкретизованої інформації із секретного звіту. Заявнику не було жодним чином пояснено, у чому ж полягає його небезпека для країни. Відтак він не міг скласти належно скаргу до Міністерства внутрішніх справ, а також представляти адекватно свою справу у судах.

Суд далі відзначив, що судові провадження стосовно перегляду рішення про депортацію заявника виявилися цілком формальними. Суди відмовилися оцінити докази, які могли реально підтвердити чи спростувати твердження про те, що заявник створював загрозу для національної безпеки. Натомість суди вирішили покласти в основу своїх рішень непідтверджену інформацію із секретного звіту — інформацію, отриману шляхом таємного спостереження.

До того ж Суд встановив, що національне право не містить достатніх гарантій для згаданого спостереження. А необхідність таких гарантій обумовлюється ст. 8 Конвенції. Зокрема, такими гарантіями є норми про точну достовірність відтворення первинного протоколу спостереження для наступного використання, а також про збереження протоколу спостереження у його первинній цілісності. Суд звернув увагу на те, що справа заявника не містила жодної інформації про законність призначення та належність здійснення таємного спостереження за ним. Не було також жодних даних про те, чи вказаний захід хоча б якимось чином був предметом судової перевірки.

Перегляд справи національними судами виявив, що єдиною підставою для висновку про небезпечність заявника була інформація про його стверджувану причетність до перевезення наркотиків. Суд далі зауважив, що самі підозри заявника у вчиненні згаданого правопорушення, незважаючи на усю їх серйозність, не можуть, на думку Суду, вважатися достатнім свідченням загрози заявника для національної безпеки. А національні суди не піддали відповідні підозри належній перевірці.

Отож, Суд дійшов висновку про те, що хоча заявник і мав можливість домогтися формального перегляду рішення про депортацію, однак такий перегляд не забезпечував достатнього рівня захисту від свавілля. Тому Суд постановив, що втручання у сімейне життя заявника не було, всупереч вимогам ст. 8 Конвенції, вчинено «відповідно до закону».

Суд зауважив, що національні суди не провели належну перевірку фактичних підстав рішення про депортацію заявника. Вони не пересвідчилися у тому, чи був мотив національної безпеки справжньою причиною вжиття проти нього відповідного заходу. До того ж спочатку заявнику взагалі не було пояснено, чому до нього застосовується вислання. А отже, йому не було дано розумної та справедливої нагоди оспорити доводи проти себе. Крім того, національні суди жодним чином не торкнулися питання відповідності втручання у право заявника нагальній соціальній потребі та його пропорційності до законних цілей, заради яких це втручання здійснювалося.

Тому Суд дійшов висновку, що судовий перегляд рішення про депортацію заявника не був ефективним засобом правого захисту, який дозволив би заявникам адекватно відстоювати право на повагу до їх сімейного життя. Тому мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

Суд відзначив, що у разі ратифікації державою Протоколу № 7 до Конвенції усім іноземцям, котрі проживають на території цієї держави, забезпечуються певні юридичні гарантії на випадок їх

депортації. Серед них, зокрема, виділяються право знати про причини висилання та можливість отримати перегляд рішення своєї справи.

У зв'язку з цим Суд пригадав свій висновок про те, що депортацію заявника було визнано такою, яка не відповідала закону. Національні суди відмовилися зібрати належні докази у справі С. Г., а отже їх рішення були формалістськими. А це означає, що заявник не зміг домогтися такого перегляду своєї справи, який передбачає ч. 1 (в) ст. 1 Протоколу №7 до Конвенції.

Більше того, Суд відзначив: через те, що заявника було вислано у день вручення йому наказу про депортацію, він зміг оскаржити цей захід тільки за межами Болгарії. Ст. 1 Протоколу № 7 передбачає описану ситуацію, однак тільки у випадку, якщо висилання є «необхідним в інтересах громадського порядку» або «ґрунтується на мотивах національної безпеки». Суд вже визнав те, що депортація заявника насправді не ґрунтувалася на мотивах національної безпеки. До того ж ані у справі, ані у позиції Уряду не було аргументу, який би переконливо свідчив про необхідність негайного висилання заявника з країни в інтересах громадського порядку.

Тому Суд дійшов висновку, що заявник не зміг скористатися правами, закріпленими ст. 1 Протоколу № 7 до Конвенції, перед своїм висланням з Болгарії. Отож, і цю статтю було порушено.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Яременко проти України» («Yaremenko v. Ukraine»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 12 червня 2008 року у справі «*Яременко проти України*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– не було порушено ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція);

– було порушено ст. 3 Конвенції стосовно неспроможності органів провести ефективне розслідування скарги заявника на неналежне поводження з ним;

– було порушено ч. 1 та ч. 3(с) ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд та право на правову допомогу)[1].

Оскільки заявник не звернувся про призначення йому компенсації моральної шкоди відповідно до ст. 41 Конвенції, Суд не вирішував питання про застосування цієї статті.

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

Обставини справи

Заявник Олександр Володимирович Яременко є громадянином України, народився 1976 року і нині відбуває у Житомирській тюрмі кримінальне покарання у вигляді довічного ув'язнення.

Справа стосується скарг заявника на неналежне поводження з ним під час перебування під вартою та на неспроможність державних органів провести належне розслідування цих скарг.

27 січня 2001 року п. Яременка було заарештовано за підозрою у вчиненні вбивства та низки інших злочинів. Його доправили до Харківського районного відділу міліції м. Києва. Того самого дня заявник звернувся з клопотанням про допущення п. Х. до справи як його захисника. Клопотання було задоволено, і адвокат Х. був присутнім на першому допиті п. Яременка. На початку лютого 2001 року було проведено ще один допит заявника, під час якого слідчі

намагалися з'ясувати можливу причетність заявника до вчинення іншого вбивства — вбивства таксиста у 1998 році. Цей злочин було кваліфіковано як «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті». Згідно з національним законом участь захисника не була обов'язковою у цій справі. Відтак заявник підписав документ про відмову від захисника. Після цього було проведено допит п. Яременка, під час якого він зізнався у вчиненні разом з С. злочину у 1998 році (справа таксиста). Того самого дня справу було передано до прокуратури Харківського району на тій підставі, що дії заявника могли бути кваліфіковані як вбивство.

2 лютого 2001 року у присутності захисника заявник відмовився від причетності до злочину 1998 року. Того ж дня заявник підписав відмову від свого захисника Х. Заявник пояснював свою відмову тим, що адвокат перешкоджав йому зізнатися у злочині 1998 року. 2 лютого 2001 року захисника Х. було усунуто від ведення справи п. Яременка. Адвокату було вказано на порушення професійної етики, яке виявилось у тому, що він схиляв свого підзахисного до визнання його невинуватості та до відмови від частини показань (зізнання), даних попередньо. Пізніше (у листі 2001 року) заявник повідомив, що підписав відмову від захисту заявника внаслідок тиску працівників міліції та слідчого. Згодом адвоката Х. знову було допущено до участі у справі. Відтак допит заявника 8 червня 2001 року проводився у присутності Х. Тоді заявник однозначно наполягав на тому, що він не вчиняв злочин щодо таксиста, і зазначав, що був змушений зізнатися у його вчиненні під тиском працівників міліції.

У листопаді 2001 року Апеляційний суд м. Києва визнав заявника та С. винними у вчиненні злочину 1998 року та злочинів 2001 року і засудив їх до довічного ув'язнення. Цей суд не взяв до уваги те, що заявники заперечували свою причетність до злочину 1998 року. Натомість суд прийняв як доказ зізнання п. Яременка у вчиненні цього злочину, яке було зроблено ним на попередньому слідстві. Суд пояснив свою позицію тим, що відповідне зізнання було детальним та послідовним. Верховний Суд України підтримав вирок Апеляційного суду м. Києва.

Заявник стверджував, що 1 лютого 2001 року він зазнав побоїв від працівників міліції, котрі у такий спосіб змусили його підписати відмову від захисника та зробити зізнання у вчиненні злочину 1998 року. Вже 2 лютого 2001 року заявник повідомив адвоката Х. про ці події. Захисник порадив п. Яременку наполягати на своїй невинуватості та поскаржитися на неналежне поводження. 13 лютого 2001 року заявника перевели до слідчого ізолятора. По прибутті туди заявника оглянув лікар та підписав висновок про задовільний стан його здоров'я. Пан Яременко тоді не звернувся зі скаргою на неналежне поводження. Однак з такою скаргою звернулася його дружина. Вона прохала про вилучення з матеріалів справи зізнання свого чоловіка у вчиненні злочинів 1998 року. Однак прокурор у відповідь на цю заяву не порушив кримінальну справу. Згодом і сам заявник подав скаргу на неналежне поводження з ним з боку працівників міліції, а також оскаржив дії Г., слідчого прокуратури, який займався цією справою. Але скаргу заявника було передано Г. для її вивчення у зв'язку з розслідуванням справи проти заявника. Зрештою відмова заявника від зізнання та його твердження про неналежне поводження були визнані необґрунтованими.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ст. 3 Конвенції, заявник скаржився на те, що був підданий неналежному поводженню, а також на неспроможність органів провести адекватне розслідування його скарги. Пан Яременко також зазначав про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції, стверджуючи про несправедливість провадження у його справі, оскільки його примусили до самозвинувачення у злочині. Крім того, заявник стверджував про незаконність усунення його адвоката від участі у справі, зазначаючи про порушення ч. 3(с) ст. 6 Конвенції.

Суд передусім відзначив, що не було проведено жодного медичного огляду заявника у відповідь на його скаргу та скаргу його адвоката на неналежне поводження. Відтак у справі немає жодних доказів, які підтверджували б неналежне поводження із заявником. До того ж медичний огляд п. Яременка, проведений у слідчому ізоляторі 13 лютого 2001 року, не виявив жодних ознак тілесних ушкоджень. Втім Суд дійшов висновку про те, що певні обставини таки викликали підозри щодо ймовірності застосування до заявника психічного та фізичного тиску 1 лютого 2001 року під час його перебування у районному відділі міліції. Такою обставиною була, зокрема, негайна відмова заявника від зізнання у злочині, з якою він звернувся наступного дня відразу після зустрічі із захисником. Зрештою, медичний огляд 13 лютого 2001 року проводився не з метою перевірки скарг заявника на неналежне поводження. Це був звичайний плановий огляд.

Зважаючи на усі доступні дані загалом, Суд визнав, що у справі не може бути встановлено факту неналежного поводження із заявником з огляду на недостатність відповідних доказів. Відтак Суд визнав, що не було порушення ст. 3 Конвенції.

Суд дійшов висновку, що розслідування скарг заявника на неналежне поводження супроводжувалось серйозними недоліками. Зокрема не було проведено вчасно спеціальне медичне обстеження. Хоча клопотання про його проведення було заявлено адвокатом відразу на наступний день після того, як незаконне поводження, за словами заявника, мало місце. Суд звернув увагу на те, що прокурор вирішив не порушувати кримінальну справу у відповідь на заяву дружини заявника. Це рішення було прийнято без проведення хоча б якихось слідчих дій. Натомість, на думку Суду, для незацікавленої особи — слідчого — було б достатньо інформації, наданої дружиною заявника, аби встановити винуватців можливого злочину.

Суд далі відзначив, що розслідуванню скарг заявника на неналежне поводження бракувало необхідної незалежності та об'єктивності. Насправді той самий слідчий прокуратури, який, за словами заявника, застосовував до нього незаконні методи, проводив далі допити заявника та працівників міліції стосовно неналежного поводження з ним.

Отож, Суд дійшов висновку, що органи влади виявилися неспроможними виконати вимоги ст. 3 Конвенції в частині проведення ефективного та незалежного розслідування відповідних скарг заявника.

Суд відзначив, що слідчий усунув адвоката від справи після того, як той порадив заявнику відмовитися давати показання, аби не сказати нічого такого, що могло би бути використано проти нього. Тому Суд має серйозні підстави вважати, що заявник підписав зізнання всупереч своїй волі.

Суд вказав на непроведення компетентними органами належного розслідування у відповідь на заяву п. Яременка про те, що його зізнання було отримане незаконним шляхом. Суд визнав, що використання цього документа у суді порушувало право заявника не свідчити проти себе, гарантоване ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд відзначив, що визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року ґрунтувалося головним чином на його зізнанні, яке було отримане слідчими у відсутності адвоката заявника. До того ж наступного дня після вчинення цього зізнання заявник його заперечив. І хоча згодом, у березні 2001 року, він знову його підтвердив, проте надалі заявник безповоротно став на позицію відмови від нього.

Суд шокував той факт, що заявника процесуально було поставлено у таку ситуацію, в якій він був змушений відмовитися від адвоката і свідчити проти себе.

Суд відзначив, що обставини вчинення заявником зізнання без присутності адвоката та відмови від цього зізнання наступного дня, коли адвокат вже був присутнім при допиті, свідчать про вразливість ситуації заявника та про його справжню потребу в отриманні належної юридичної допомоги. Натомість 1 лютого 2001 року п. Яременка було позбавлено можливості

отримати допомогу від захисника. І це сталося внаслідок застосування слідчим райвідділу міліції своїх дискреційних повноважень стосовно кваліфікації злочину, який інкримінувався заявнику.

Суд відзначив, що обставини усунення адвоката Х. від участі у справі 2 лютого 2001 року, за очевидною відсутністю законних підстав для цього, викликали серйозні питання стосовно справедливості процесу загалом. Тому Суд постановив, що було порушено ч. 3 (с) ст. 6 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Щербет проти Росії» («Shcherbet v. Russia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 12 червня 2008 року у справі «*Щербет проти Росії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– мало місце порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яке виявилось у нелюдських та таких, що принижували гідність, умовах затримання заявниці в аеропорту «Домодєдово»;

– було порушено ч. 1 ст. 5 Конвенції стосовну факту затримання заявниці в аеропорту «Домодєдово»;

– мало місце порушення ч. 4 ст. 5 Конвенції, яке виявилось у тому, що питання про законність затримання не було вирішено без зволікання судом[1].

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити п. Щербет 10 000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Обставини справи

Заявниця Свєтлана Щербет є громадянкою Бєларусі, народилася 1978 року, мешкала у Відні. Сьогоднішнє місце проживання заявниці невідоме.

20 лютого 2007 року заявницю було заарештовано в аеропорту «Домодєдово» одразу після її прибуття. Її прізвище було у переліку осіб, що перебували в розшуку. Заявницю мали депортувати до Білорусі і передати тамтешнім органам правосуддя. Працівники міліції, не склавши протоколу, помістили її до кімнати затримання, що знаходилася у приміщенні транспортної міліції аеропорту. 27 лютого 2007 року правоохоронні органи Росії отримали від Бєларусі факсимільне прохання про тримання заявниці до часу надходження офіційного клопотання Бєларусі про її екстрадицію.

Пані Щербет подавала численні скарги до місцевих судів, стверджуючи про незаконність її затримання. Вона вказувала на відсутність судового рішення стосовно затримання. Таке рішення відповідно до Конституції РФ та Кримінальнo-процесуального кодексу РФ має бути ухвалено у кожному разі, коли особу затримано на строк понад дві доби.

Місцеві суди відмовляли п. Щербет у розгляді її заяви на тій підставі, що вона не була стороною кримінального процесу в Росії. Крім того, суди вказували на те, що відповідно до Мінської конвенції лист від 27 лютого 2007 року становив законну підставу для її затримання до часу надходження офіційного клопотання про екстрадицію.

Пані Щербет також скаржилася на умови тримання її в аеропорту «Домодєдово». Вона стверджувала, що її помістили у камеру площею не більше 4 кв. м., у якій не було ані туале-

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

ту, ані вмивальника, ані ліжка, стола, крісел і навіть вікон. Звичайних дверей також не було. Замість них — металева решітка з широкими отворами. Це змушувало заявницю майже постійно перебувати у полі стороннього зору. Час від часу до неї «підселяли» інших жінок-правопорушниць. Заявниця також вказувала на те, що її жодного разу не вивели на свіже повітря. Їжу їй приносили сестра та її хлопець.

Уряд загалом погодився з викладеним п. Щербет описом умов її затримання. Втім представники Уряду відзначали, що заявниці було надано матрац з готелю, а їжу їй приносили з місцевої їдальні.

Отримавши офіційне клопотання про екстрадицію, 23 березня 2007 року Генеральна прокуратура РФ звернулася до суду для отримання санкції на арешт п. Щербет. Таку санкцію було надано 26 березня 2007 року. Відтак заявницю було переведено до слідчого ізолятора.

Після цього було, нарешті, задоволено офіційне клопотання про екстрадицію п. Щербет до Бєларусі. Заявниця оскаржила це рішення. Однак безуспішно.

Зміст рішення Суду

Заявниця скаржилася на незаконність затримання та на умови тримання її в ув'язненні в аеропорту «Домодєдово». Вона посилалась на порушення ст. 3 Конвенції та ч. 1 і 4 ст. 5 Конвенції.

Передусім Суд зауважив, що найбільш серйозним порушенням, цілком несумісним із безпосередньою метою ст. 5 Конвенції, є відсутність будь-якого офіційного документа, у якому вказувалися б дата, час, місце затримання п. Щербет, її ім'я, причини затримання, дані про працівника міліції, котрий здійснював затримання. Суд відзначив, що затримання заявниці було офіційно оформлено лише на 34-й день від дня її фактичного ув'язнення. Суд підкреслив, що така ситуація була несумісною із Конституцією РФ та з Кримінально-процесуальним кодексом РФ, які передбачають, що обґрунтованість затримання особи повинна бути перевірена судом не пізніше 48 годин з моменту затримання.

Суд зауважив, що Мінська конвенція не могла вважатись законною підставою затримання. У цьому документі вказувалося, що тимчасове затримання особи до передання її органам правосуддя іншої держави має бути здійснено за внутрішнім законодавством держави затримання. Органи влади Росії неправильно витлумачили відповідні положення Мінської конвенції. Адже у ній передбачено, що особу має бути звільнено, якщо від часу її затримання минуло 40 днів і впродовж цього періоду не було отримано офіційного запиту про екстрадицію.

Отож, Суд дійшов висновку про те, що ув'язнення п. Щербет не було законним. Тому було порушено ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Суд відзначив, що відповідно до Кримінально-процесуального кодексу РФ прокурор зобов'язаний звернутися до суду для перевірки законності арешту особи. Самій особі може бути дозволено взяти участь у такому провадженні. У справі п. Щербет перевірку законності її ув'язнення було здійснено лише після спливу більше місяця з часу її затримання. Більше того, компетентні органи відмовлялися визнавати заявницю стороною кримінального процесу. Суд встановив, що у розпорядженні заявниці не було жодного процесуального засобу порушити у суді питання про законність свого ув'язнення. Тому Суд визнав наявність порушення ч. 4 ст. 5 Конвенції.

Вирішуючи питання про порушення ст. 3 Конвенції, Суд нагадав, що він визнавав порушення цієї статті у тих випадках, коли осіб поміщали у камери, призначені лише для короткочасного затримання.

Суд також звернувся до доповіді Комітету Ради Європи для запобігання катуванням (далі — Комітет), у якій містилися висновки щодо камер тимчасового тримання на підставі обстеження таких камер у кількох райвідділах міліції м. Москви. Комітет встановив, що ці приміщення були темними, брудними, вони майже не провітрювалися та не містили меблів. Зрештою відповідні камери не були придатними для тримання особи на період понад три години.

З огляду на те, що у справі п. Щербет одразу не було ухвалено рішення про

законність її затримання, заявницю не було поміщено у камеру, придатну для тривалого перебування. Тому впродовж 34 днів вона змушена була знаходитися у камері, призначеній для короткочасного адміністративного затримання на строк не більше 3 годин. Недоліком цієї камери була не тільки мізерність її площі, але й відсутність належних вигод для тривалого перебування людини. До того ж час від часу до цієї камери поміщали інших жінок-затриманих. Отож, Суд взяв до уваги такі обставини: тісність приміщення, відсутність часу для задоволення приватних потреб упродовж майже 24 годин протягом місяця, позбавленість сонячного світла та свіжого повітря, фізичної активності чи інших видів дозвілля. Суд дійшов висновку, що перебування заявниці в таких умовах спричинило їй значні страждання.

І, нарешті, Суд відзначив, що нез'ясованість питання про те, чи у камері були умови для спання і чи надавалося заявниці харчування, обумовлена ситуацією перебування заявниці поза правовим регулюванням. Навіть якщо працівники міліції і приносили заявниці їжу, їх добра воля не могла замінити очевидну відсутність юридичних правил, які б регламентували таку ситуацію.

Суд зрештою дійшов висновку, що умови ув'язнення, в яких заявниця змушена була перебувати 34 дні, викликали у неї підвищений стрес, глибокі страждання та почуття страху і тривоги. Ці умови були здатні принизити і навіть зовсім підірвати почуття власної гідності. Таке становище ще більше загострювалося фактом позбавлення людини волі без законних підстав. Тому Суд дійшов висновку про те, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції, яке виявилося у нелюдських та таких, що принижували гідність, умовах тримання заявниці у камері тимчасового тримання відділу міліції в аеропорті «Домодєдово».

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Сампаніс та інші проти Греції» («Sampanis and others v. Greece»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 5 червня 2008 року у справі «*Сампаніс та інші проти Греції*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– було порушено ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), взяту у поєднанні зі ст. 2 Першого протоколу до Конвенції (право на освіту), яке виявилося у неспроможності надати шкільне навчання дітям заявників та у факті наступного їх переведення у спеціальні класи з огляду на їх ромське походження;

– було порушено ст. 13 Конвенції[1].

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявникам 6000 євро як компенсацію моральної шкоди та 2000 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Усі заявники є громадянами Греції ромського походження. Вони проживають у спеціально відведеному районі біля м. Аспропіргос (Греція).

У вересні 2004 року заявники разом з іншими односельцями звернулися до двох початкових шкіл м. Аспропіргос, аби їх діти були прийняті туди на навчання. Такі дії заявників були обумовлені певними подіями: передусім прес-повідомленням міністра освіти (виданим у серпні 2004 року), в якому він наголошував на важливості інтегра-

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

ції ромських дітей у національну освітню систему; а також спільним візитом Державного секретаря з питань національної та міжкультурної освіти і двох представників Комітету з прав людини (моніторингового департаменту щодо Греції). Зазначений візит проводився з метою сприяння влаштуванню усіх дітей-ромів у національні школи.

Заявники стверджували, що директори двох шкіл відмовилися прийняти їхніх дітей на тій підставі, що не отримували відповідних вказівок з міністерства освіти. Втім згадані посадовці зазначили, що вони неодмінно сконтактують з батьками, як тільки отримають необхідні інструкції. Однак дітей заявників так і не було прийнято до школи.

Уряд натомість виклав таку версію подій. Сім'я Сампаніс та інші звернулися до відповідних шкіл, аби отримати інформацію стосовно порядку прийняття дітей до школи. Директор однієї зі шкіл надала заявникам перелік документів, які слід було зібрати з цією метою. Згодом у листопаді та грудні 2004 року делегація вчителів початкових шкіл міста відвідали табір ромів. Вони інформували та переконували батьків у необхідності віддати дітей до школи. Однак, як виявилось, ці дії були безрезультатними, оскільки того року батьки цього не зробили.

Директор департаменту освіти регіону зібрав неофіційні збори представників відповідних державних органів, аби знайти вирішення проблеми переповненості у початкових школах м. Аспропіргос. Головним питанням було знаходження можливостей для прийняття до шкіл дітей-ромів. На засіданні було ухвалено два таких рішення: перше — дітей, що досягли віку, в якому приймають до школи, зарахувати до звичайних початкових класів, а друге — створити додаткові класи для старших дітей, щоб підготувати їх входження до звичайних класів.

9 червня 2005 року, за сприяння Асоціації організацій та товариств з прав людини Риму, 23 дітей-ромів (серед них і діти заявників) було прийнято до школи на 2005/06 навчальний рік. За даними Уряду, кількість прийнятих дітей зросла до 54.

Проте батьки-греки та батьки інших національностей (нероми) блокували приміщення школи, протестуючи проти прийняття дітей-ромів до класів, де навчались їхні діти, і вимагаючи переведення цих дітей до іншого приміщення. Це відбувалося від першого дня навчання та упродовж вересня і жовтня 2005 року. Не раз у ситуацію цих демонстрацій змушені були втручатись працівники поліції з метою підтримати порядок та попередити незаконні дії проти дітей ромського походження.

25 жовтня 2005 року заявники підписали заяву (за їх твердженнями, вони зробили це під тиском), складену вчителями молодших класів, про переведення їхніх дітей на навчання до окремого приміщення. Внаслідок цього 31 жовтня 2005 року для дітей-ромів було виділено окреме приміщення. Відтоді протести незадоволених батьків припинилися.

У квітні 2007 року згадане приміщення згоріло внаслідок пожежі. У вересні 2007 року було відкрито нову початкову школу, до якої перевели дітей-ромів. Однак у зв'язку з певними перешкодами будинок було здано в експлуатацію лише у жовтні 2007 року.

Зміст рішення Суду

Заявники стверджували, що їхніх дітей було піддано гіршому поводженню у порівнянні зі ставленням до дітей неромського походження у такій самій ситуації. Вони наполягали, що це було зроблено без жодних об'єктивних, виправданих підстав. Відтак таке поводження, на думку заявників, було дискримінацією, що заборонена Конвенцією.

Суд відзначив, що між сторонами не було спору стосовно того, що діти заявників не навчалися у школі упродовж 2004-2005 років, та стосовно факту відкриття підготовчих класів у одній з початкових шкіл м. Аспропіргос.

План щодо створення трьох підготовчих класів, як відзначив Суд, виник лише у 2005 році, коли місцева влада зіштовхнулася з проблемою надання шкільної освіти дітям із місцевого табору ромів. Уряд не надав інформації про створення

таких класів у минулому, незважаючи на те, що діти з ромських сімей навчалися у початкових школах і раніше. Суд також вказав на те, що до підготовчих класів увійшли лише діти-роми.

Суд визнав, що органам влади не можна поставити на провину мітинги расистського характеру, що проводились під школою у вересні та жовтні 2005 року. Втім, як відзначив Суд, власне, ці протести, ймовірно, вплинули на рішення перевести дітей-ромів до відокремленого приміщення, що приєднувалось до будівлі школи.

Суд вказав, що докази, надані заявниками, та інші матеріали справи можна вважати достатньо надійним підґрунтям для припущення про те, що мала місце дискримінація. Відтак на Уряд покладався обов'язок продемонструвати, що різниця у ставленні була наслідком об'єктивних факторів, не залежних від етнічного походження відповідних осіб.

Суд відзначив, що матеріали справи не вказували на те, що заявники зіштовхнулися з очевидною відмовою з боку керівництва школи прийняти їхніх дітей на навчання у 2004/05 навчальному році.

Втім Суд зауважив, що навіть якщо і прийняти імовірність того, що заявники звернулися до школи тільки для отримання інформації про умови прийняття дітей, вони неминуче висловили адміністрації своє бажання віддати своїх дітей на навчання. Суд зрештою дійшов висновку про те, що органи влади повинні були визнати специфіку справи і забезпечити прийняття дітей-ромів до школи навіть попри те, що окремі з необхідних правових рішень не були кінцево готові. Так слід було вчинити з огляду на необхідність звертати особливу увагу на потреби ромів через вразливість ромської спільноти. При цьому варто було взяти до уваги також і те, що ст. 14 Конвенції у певних випадках передбачає різницю у ставленні задля виправлення фактичної нерівності. Суд зауважив, що національний законодавець визнав специфічний характер ромської спільноти, встановивши, зокрема, спрощену процедуру прийняття ромських дітей до школи. Відповідні норми передбачають можливість прийняття дітей до початкових класів лише на підставі заяви, підписаної одним з батьків чи особою, котра їх замінює, за умови пред'явлення відразу чи згодом свідоцтва про народження дитини.

Ці норми, вочевидь, були добре відомі компетентним освітнім органам м. Аспропіргос, адже вони реально зіштовхнулися з проблемою та необхідністю надання освіти дітям з місцевого ромського табору.

Стосовно спеціальних класів Суд відзначив, що відповідні органи не встановили єдиний однозначний критерій для формування підготовчих класів. Уряд не продемонстрував, що діти проходили тестування, яке б допомогло визначити їхні здібності та можливі труднощі з навчанням.

Крім того, Суд зауважив, що декларованою метою формування підготовчих класів було здобуття учнями належного рівня, аби вони змогли увійти до звичайних класів школи. Однак Уряд так і не навів жодного випадку переведення учнів з підготовчого класу до звичайного. Хоча загалом до таких класів увійшло понад 50 учнів, які на час прийняття Судом справи до розгляду навчалися вже два роки. До того ж Уряд не повідомив про існування оціночних тестів для дітей, котрі навчалися у підготовчих класах, для визначення їх спроможності освоювати програму звичайного класу. Адже результати проходження таких тестів могли б стати об'єктивним підґрунтям для оцінки навчального рівня дітей. Такий підхід був би, вочевидь, кращим, аніж приблизне оцінювання.

Суд наголосив на необхідності впровадження коректної системи оцінки здібностей дітей з навчальними потребами, зокрема тих дітей, котрі походять з етнічних меншин. Це мало бути зроблено, на думку Суду, для відстежування успіхів цих дітей та для можливого влаштування їх у спеціальні класи за умови відсутності дискримінації. До того ж з огляду на расистські протести, органі-

зовані батьками інших дітей (неромів), запровадження такої системи допомогло би батькам-ромам зрозуміти те, що для їхніх дітей організовують підготовчі класи не з мотивів сегрегації. Суд визнав, що до його повноважень не входило вирішувати питання освітньої психології. Втім Суд відзначив, що така система істотно посприяла б інтеграції дітей-ромів не тільки у звичайні класи школи, але й у місцеву громаду загалом.

Більше того, Суд був невдоволений тим фактом, що адміністрація школи виходила з того, нібито заявники були спроможні оцінити усі аспекти ситуації та наслідки своєї згоди стосовно переведення дітей у окреме приміщення. Адже заявники були представниками непривілейованої та здебільшого неосвіченої спільноти.

Вказавши вкотре на фундаментальну важливість заборони расової дискримінації, Суд відзначив як неприйнятну можливість особи відмовитися від права не зазнавати дискримінації. Така відмова була б несумісною з важливим громадським інтересом.

Суд визнав бажання влади надати освіту дітям-ромам. Однак далі дійшов висновку, що умови прийняття цих дітей до школи та їх влаштування у спеціальні підготовчі класи, які знаходились у приміщенні, відокремленому від головного корпусу школи, були зрештою їх дискримінацією. Отож, Суд постановив, що стосовно кожного заявника мало місце порушення ст. 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 2 Першого протоколу до Конвенції.

Суд визнав, що Уряд Греції не надав доказів існування ефективного засобу правового захисту, яким заявники могли б скористатися з метою отримання компенсації порушення щодо них ст. 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. Тому було порушено також ст. 13 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Meltex LTD та Месроп Мовсесян проти Вірменії» («Meltex LTD and Mesrop Movsesyan v. Armenia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 17 червня 2008 року у справі «*Meltex LTD та Месроп Мовсесян проти Вірменії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– було порушено ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) стосовно відмови органів влади задовольнити клопотання заявників про надання ліцензії на телемовлення[1].

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити компанії-заявнику 20 000 євро як компенсацію матеріальної шкоди та 10 000 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявниками є Meltex Ltd — незалежна телерадіомовна компанія, заснована у 1995 році і зареєстрована в Єревані, та її голова Месроп Мовсесян, 1950 р. н., мешкає також у м. Єревані.

У січні 1991 року п. Мовсесян створив «A1+» — першу незалежну телевізійну компанію у Вірменії. Канал «A1+» був визнаний широкою громадськістю одним з небагатьох незалежних мовців вірменського телепростору. Поряд із різноманітними розважальними передачами та рекламою на каналі створювалися та транслювалися інформаційно-аналітичні програми стосовно міжнародних та внутрішньо-

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

державних подій. У ході агітаційної кампанії на президентських виборах 1995 року канал «А1+» відмовився надати телеефір урядовим представникам. Після цього дію державної ліцензії на телемовлення було зупинено. Згодом п. Мовсесян заснував Meltex Ltd і до структури компанії приєднав канал «А1+». У січні 1996 року компанія Meltex відкрила школу для навчання журналістів, операторів і телетехніків. Підготовлені спеціалісти отримували роботу не лише у компанії Meltex, але й у інших телевізійних компаніях. У січні 1997 року Meltex Ltd отримала ліцензію на п'ять років.

У жовтні 2000 року було ухвалено Закон «Про телерадіомовлення». Відповідно до нього передбачалося створення Національної телерадіомовної комісії (далі — Комісія) — державного органу, який мав складатися із 9 членів, призначених Президентом Вірменії. До повноважень цього органу належало ліцензування та моніторинг приватних телерадіокомпаній. Згаданий закон запровадив нову процедуру ліцензування, відповідно до якої ліцензії на мовлення надавалися Комісією на умовах тендерів.

У лютому 2002 року Комісія оголосила початок прийняття заявок на тендери стосовно різних мовних частот, зокрема і на частотну смугу 37, на якій функціонував канал «А1+». 2 квітня 2002 року відбулося відрите засідання щодо результатів тендера на частотну смугу 37. На підставі голосування Комісія визнала переможцем компанію Sharm Ltd. Мотиви цього рішення повідомлені не були.

3 квітня 2002 року трансляцію каналу «А1+» було припинено.

У період від травня до грудня 2003 року компанія Meltex подавала заявки на сім інших частотних смуг. Однак кожного разу безуспішно.

Пан Мовсесян звернувся до Комісії з проханням викласти причини відмов у задоволенні заявок компанії Meltex. Комісія відповіла швидко. У листі повідомлялося, що Комісія вирішувала лише питання про те, яка з компаній найкраще відповідає умовам тендера, і вже на підставі цього рішення відмовляла усім іншим учасникам.

Компанія Meltex неодноразово зверталася з позовами про скасування відповідних рішень Комісії, а також скаржилася на неспроможність Комісії викласти письмово причини відмови у наданні їй ліцензії.

Зрештою національні суди відмовили у задоволенні усіх згаданих позовів компанії-заявника. Суди мотивували свої рішення необґрунтованістю вимог компанії і визнали, що тендери стосовно усіх семи частотних смуг були проведені у відповідності з законом.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ст. 10 Конвенції, заявники скаржились на відмову у наданні їм ліцензії на телемовлення.

Суд визнав, що відмова Комісії у задоволенні тендерних пропозицій компанії Meltex становила втручання у свободу компанії на передання інформації та ідей.

Суд зазначив, що рішення Комісії ґрунтувалися на Законі «Про телерадіомовлення» та іншому законодавстві. Ст. 50 цього Закону встановлювала точні критерії, за якими слід було оцінювати компанії, котрі брали участь у тендері. Цими критеріями були фінанси компанії, технічні ресурси, професійний досвід працівників компанії, а також частка власного телепродукту у загальній кількості планованих програм. Втім Закон не зобов'язував Комісію до обґрунтування своїх рішень з огляду на зазначені критерії. Отож, Комісія просто оголошувала компанію-переможця без наведення жодних пояснень стосовно переваг пропозиції цієї компанії над пропозицією компанії Meltex. Комісія не повідомляла мотиви своїх рішень навіть попри те, що збиралася на засідання під час проведення конкурсу. Тому компанія Meltex так само, як і широка громадськість, не могла знати про підстави, на яких Комісія реалізовувала свою свободу розсуду, ухвалюючи рішення про відмову їй у наданні ліцензії.

Суд дійшов висновку, що процедура, котра не зобов'язує ліцензійний орган

наводити підстави своїх рішень, не забезпечує належного захисту від свавільного втручання держави у свободу вираження поглядів.

Суд нагадав, що директиви, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи у сфері регулювання телерадіомовлення, закликають до відкритого та прозорого застосування правил, що регламентують ліцензійні процедури. Вони також містять особливу рекомендацію, щоб «усі рішення, котрі ухвалюються керівними органами... були... належним чином обґрунтовані». Суд також вказав на Резолюцію стосовно Вірменії, ухвалену Парламентською Асамблеєю Ради Європи 27 січня 2004 року, у котрій містився висновок про те, що «нечіткість чинного законодавства призвела до надання Державній комісії з телерадіомовлення надмірних дискреційних повноважень».

Тому, Суд дійшов висновку про те, що втручання у свободу компанії Meltex передавати інформацію та ідеї, яке виявилося у семиразовій відмові надати компанії ліцензію на мовлення, не відповідало вимозі правомірності, закріпленій у Конвенції. Отож мало місце порушення ст. 10 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «I Avgi видавничо-інформаційне агентство S. A. та Каріс проти Греції» («I Avgi Publishing and Press Agency S. A. & Karis v. Greece»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 5 червня 2008 року у справі «*I Avgi видавничо-інформаційне агентство S. A. та Каріс проти Греції*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– було порушено ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція)[1].

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявникам 60 000 євро на відшкодування матеріальної шкоди.

Обставини справи

Перший заявник *I Avgi видавничо-інформаційне агентство S. A.* є компанією з обмеженою відповідальністю, яка є засновником та видавцем газети «I Avgi». Компанія зареєстрована в м. Афіни. Другий заявник — Константінос Каріс є головним редактором газети. Він є громадянином Греції, народився 1954 р., мешкає в Афінах.

У газеті було опубліковано статтю, яка стосувалася проведення крайніми правими об'єднаннями у м. Салоніки мітингів на знак протесту проти рішення Управління із захисту інформації. У цьому рішенні містився висновок, зокрема, про те, що помітка про релігійну належність особи у її ідентифікаційній картці суперечить законодавству про захист особи у сфері використання особистих даних про неї. На той час Православна церква Греції стала на позицію серйозного протистояння згаданому рішенню. Така ситуація викликала численні дебати та коментарі у пресі.

У статті йшлося про одного з організаторів мітингів — К. В., який описувався як «горезвісний шалений націоналіст». К. В. був журналістом та автором кількох книг на політичні теми. Він також був ведучим політичної програми на місцевому телебаченні. Крім цього, К. В. активно займався політикою та був обраний до парламенту на виборах 2007

[1] Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (*Прим. перекладачів*).

року від Православної народної партії пробудження (Orthodox Popular Alert Party). Партія ставила за мету захист та впровадження «грецько-християнських ідеалів».

У липні 2000 року К. В. звернувся з дифамаційним позовом проти заявників. У жовтні 2001 року суд відмовив у задоволенні позову на тій підставі, що відповідна стаття у газеті не містила дифамаційних висловлювань.

У травні 2003 року апеляційний суд скасував згадане рішення, відзначивши, що висловлювання «горезвісний шалений націоналіст» можна вважати дифамаційним. Суд вказав, що автор статті, використовуючи таке формулювання, вочевидь, ставив за мету представити К. В. як розумово та психічно нерозважливу людину, а отже, як таку, що не відповідає своєму посадовому становищу. У жовтні 2005 року згадане судове рішення було підтримане касаційним судом.

Відтак заявники були зобов'язані сплатити К. В. 58 000 євро як компенсацію шкоди та 4 650 євро на відшкодування судових витрат.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ст. 10 Конвенції, заявники стверджували, що визнання їх винними у дифамації було порушенням їхнього права на свободу вираження поглядів.

Суд вкотре акцентував на тому, що преса відіграє роль «вартового пса» у демократичному суспільстві, і наголосив, що журналістська свобода передбачає також можливість вдаватися до перебільшення та провокації.

Суд встановив, що судове рішення щодо заявників було втручанням у їх свободу вираження поглядів. Це втручання було передбачено національним законом та відповідало законній цілі, а саме захисту репутації К. В. Отож, Суду залишалось вирішити, чи втручання було «необхідним у демократичному суспільстві».

Суд дійшов висновку про те, що висловлювання «горезвісний шалений націоналіст» було оціночним судженням, яке не підлягало доказуванню. Втім це образливе висловлювання не було позбавлено фактичного підґрунтя. Адже К. В. і на телебаченні, й у своїх книжках відстоював консервативну політичну філософію та виражав націоналістичні ідеї, прославляючи історію своєї нації та пристрасно захищаючи її ідеали. До того ж у періодичних виданнях журналу, в якому він був головним редактором, К. В. сам називав себе націоналістом.

Суд не переконали підстави рішення ані апеляційного суду, ані касаційного. На думку Суду, згадане висловлювання було за своєю суттю гострою критикою, спрямованою проти одного з організаторів мітингів, які газета-заявник не підтримувала. Суд вважав, що, незважаючи на жорсткість, використані журналістом епітети не відображали намір образити чи безпідставно знеславити К. В. Втім національні суди не спромоглися провести розмежування між «фактами» та «оціночними судженнями» і зосередилися тільки на з'ясуванні того, чи згадане висловлювання зачіпало честь та репутацію позивача.

Крім цього, Суд зауважив, що К. В. не можна вважати «звичайною приватною особою», а радше вартою уваги публічною фігурою, зважаючи на те, що він був добре відомою постаттю у Салоніках та у той час активно займався політикою. Таким чином, образливі зауваження були вчинені у контексті дебатів, що були предметом особливого зацікавлення з боку громадськості.

Далі Суд відзначив, що завдання національних судів у дифамаційному провадженні полягає не в тому, аби визначати для журналіста поняття та характеристики, які він не має права використовувати, реалізуючи у своїй професійній діяльності право на критичні висловлювання. Суди покликані досліджувати, чи контекст ситуації, інтереси громадськості та наміри журналіста можуть виправдати його звернення до провокації та перебільшення.

Нарешті Суд зауважив, що національні суди зобов'язали заявників виплатити К. В. 58 000 євро як компенсацію моральної шкоди. Таке стягнення було, на погляд Суду, непропорційним до мети, яка ставилася.

За цих обставин Суд дійшов висновку, що національні органи не надали належних та достатніх підстав для виправдання своїх рішень проти заявників. І ці рішення не відповідали «нагальній суспільній потребі». Тому було порушено ст. 10 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Чембер проти Росії» («Chember v. Russia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 3 липня 2008 року у справі «*Чембер проти Росії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– було порушено ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яке виявилось у нелюдському покаранні, застосованому до заявника під час проходження ним військової служби;

– було порушено ст. 3 Конвенції стосовно неналежного розслідування обставин неправомірного поводження із заявником;

– було порушено ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту).

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 10 000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Обставини справи

Заявник Євгеній Віталійович Чембер є громадянином Росії, народився 1982 року у м. Шахти (Росія). Справа стосується скарги п. Чембера на те, що під час проходження служби в армії його змусили виконати надмірне фізичне навантаження, яке зрештою призвело до втрати ним працездатності.

У грудні 2000 року заявника було призвано до проходження дворічної військової служби. У лютому 2001 року його було переведено до 7-ї військової частини у м. Астрахань. У березні 2001 року заявника було покарано за те, що він неналежно почистив казарму: молодший сержант Ч. у присутності лейтенанта Д. наказав заявнику зробити 350 присідань. Під час виконання вправи заявник упав, травмувавши себе. Його доправили до госпіталю. Лікарі діагнозували травму хребта. Після цього випадку заявник вже не міг нормально ходити. Відтак у липні 2001 року його було звільнено від проходження військової служби за станом здоров'я.

У серпні 2001 року заявника було визнано інвалідом II групи.

Матір заявника поскаржилась на керівництво військової частини. Було розпочато розслідування — попередню перевірку у справі. Керівний склад військової частини та солдати-новобранці свідчили про те, що заявник страждав на хворе коліно та у зв'язку з цим кілька разів отримував допомогу у медпункті. Лейтенант Д., зокрема, стверджував, що не раз звільняв заявника від виконання фізичних вправ та від участі у заняттях із стройової підготовки.

У травні 2001 року, виходячи з матеріалів проведеної перевірки, прокуратура вирішила не порушувати кримінальну справу проти лейтенанта Д. та молодшого сержанта Ч. з огляду на відсутність у їх діях складу злочину. У рішенні прокуратури також вказувалося на те, що були опитані усі солдати відповідного підрозділу, які засвідчили, що до заявника жодного разу не було застосовано фізичне покарання і що командири ніколи не зловживали своїм керівним становищем.

У квітні 2003 року суд відмовив заявнику у задоволені позову про компенсацію шкоди на тій підставі, що у процесі

кримінального розслідування не було встановлено вини відповідачів у тому, що сталося із заявником. Апеляційну скаргу заявника не було задоволено з тих самих підстав.

Матір заявника, звернувшись зі скаргою до військового прокурора вищого рівня, отримала відповідь, що її питання не може бути вирішено доти, доки матеріали справи не надійдуть з міського суду, котрий на той час розглядав справу заявника. Відтоді жодної додаткової інформації від військової прокуратури так і не було надано.

Спроби заявника отримати «військову пенсію» також виявились безуспішними. Відмова у призначенні пенсії ґрунтувалась на твердженнях про те, що заявник страждав на хронічну хворобу з дитинства, втім ця хвороба була виявлена лише під час проходження строкової служби в армії. Тому не було доказів того, що він отримав травму хребта саме під час військової служби.

Зміст рішення Суду

Зазначаючи про порушення ст. 3 та ст. 13 Конвенції, заявник скаржився на те, що його було піддано нелюдському та такому, що принижувало гідність, поводженню та покаранню під час проходження ним служби в армії.

Суд визнав, що напружені фізичні тренування можуть бути частиною військової муштри. Втім Суд вкотре наголосив, що такі тренування не повинні загрожувати здоров'ю та добробуту солдатів чи принижувати їх людську гідність.

Суд зауважив, що заявника було змушено до виконання тяжкої фізичної вправи, що зрештою призвело до його падіння й отримання серйозного ушкодження здоров'я. У процесі внутрішньодержавного розслідування справи було встановлено, що і лейтенанту Д., і молодшому сержанту Ч. було добре відомо про специфічні проблеми заявника зі здоров'ям. Адже вони не раз звільняли його від фізичного тренування та стройової підготовки. Незважаючи на це, вони змусили його до виконання вправи, яка спричинила інтенсивне напруження у колінах та спині. Суворість такого покарання не може обумовлюватися жодною дисциплінарною чи військовою необхідністю. Тому Суд дійшов висновку про те, що таке покарання було призначене навмисно, аби викликати у заявника надмірне фізичне страждання. Отож, Суд визнав: заявника було піддано нелюдському покаранню, що є порушенням ст. 3 Конвенції.

Суд далі вказав, що внутрішньодержавне розслідування не було достатньо ретельним. Не було проведено медичного обстеження заявника і не було приділено належної уваги участі заявника у представленні медичних даних, які він сам міг зібрати. У рішенні про закриття кримінальної справи вказувалися імена лише двох свідків. Це були, власне, ті особи, дії яких заявник оскаржував — лейтенант Д. та молодший сержант Ч. У згаданому рішенні не містилося жодних даних про інших свідків, ані їх імен, ані інформації про їх службове становище. Не була відома також загальна кількість опитаних осіб. Зрештою Уряд надав як доказ показання лише трьох військовослужбовців-строковиків попри те, що у ході розслідування, як зазначалося, були опитані усі солдати відповідного підрозділу (майже 100 осіб). Суд далі відзначив, що не були, натомість, отримані показання тих новобранців, котрі могли бути очевидцями неналежного поводження із заявником. Більше того, не було належним чином отримано свідчення самого заявника. Про його версію подій навіть не згадувалося у прокурорському рішенні про відмову у порушенні кримінальної справи. Тому він не зміг отримати процесуальний статус потерпілого, а відтак набути та реалізувати відповідні права.

Насамкінець Суд зауважив, що заявник потрапив у зловісне коло «зміщеної» відповідальності, в якому не знайшлося компетентного органу, який би здійснив перевірку проведеного розслідування чи виправлення його недоліків. Міський суд, котрий розглядав скаргу заявника, не провів незалежного дослідження матеріалів справи. Натомість у своєму рішенні він обмежився підставами, викладеними у висновках військових органів. Прокурор вищого рівня виявився неспроможним відповісти на скаргу

матері заявника, мабуть, з огляду на ухвалене судом рішення.

Зважаючи на зазначені недоліки, Суд дійшов висновку про те, що проведене компетентними органами розслідування стосовно скарги заявника не було ані ретельним, ані належним, ані ефективним. Тому було порушено ст. 3 Конвенції стосовно цього аспекту справи.

Розглядаючи питання про порушення ст. 13 Конвенції, Суд відзначив, що неефективність кримінального розслідування справи ставила під сумнів ефективність будь-якого іншого засобу правового захисту, який міг існувати. Цей висновок ґрунтувався, зокрема, на тому факті, що національні суди, котрі розглядали скаргу заявника, не оцінювали факти безпосередньо, а клали в основу своїх рішень позицію слідчого органу. І на підставі цього суди, відтак, відмовляли у задоволенні вимоги заявника про компенсацію шкоди.

Суд далі звернув увагу на специфічну рису кримінального права Росії, яке можливість подання цивільно-правового позову про коменсацію шкоди ставило у залежність від підстав припинення кримінального провадження у справі. Отож, рішення про відмову у порушенні кримінальної справи на підставі відсутності у діях командирів ознак складу злочину завадило заявникові домогтися притягнення військового керівництва до цивільно-правової відповідальності.

Відтак Суд дійшов висновку, що заявника було позбавлено ефективного засобу правового захисту стосовно його скарги на неналежне поводження з ним під час проходження військової служби. Тому мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Ікс проти Хорватії» («X v. Croatia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 17 липня 2008 року, у справі «*Ікс проти Хорватії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– було порушено ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) стосовно факту усунення заявниці від участі у процесі, внаслідок якого її дочку було усиновлено іншою особою.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявниці 8000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Обставини справи

Заявниця є громадянкою Хорватії, народилася 1972 року та проживає у м. Загребі. Вона страждає на параноїдальну шизофренію і позбавлена дієздатності.

Справа стосується скарги заявниці на те, що її дочку А., 1999 р. н., було віддано на усиновлення без її відома та згоди.

У липні 2000 року відповідно до «Закону про сім'ю» дочку заявниці було передано на виховання матері заявниці. У рішенні про це відзначалося, що через серйозну психічну хворобу та залежність від наркотиків заявниця не була здатна піклуватися про дитину.

У травні 2001 року суд позбавив заявницю дієздатності на тій підставі, що, потерпаючи від параноїдальної шизофренії, вона не була здатна дбати про свої власні інтереси та права. Одним із наслідків цього рішення було й позбавлення заявниці батьківських прав, хоча про це у рішенні безпосередньо не вказувалося. Адже відповідно до «Закону про сім'ю» у провадженні щодо усиновлення не є необхідною згода на усиновлення від особи, котра позбавлена дієздатності.

У березні 2005 року суд відмовив заявниці у її клопотанні про поновлення дієздатності з огляду на висновки психіатричного обстеження, в яких стверджувалося, що хвороба прогресує і хвора не здатна подбати про свої інтереси.

Ще у листопаді 2001 року дочку заявниці було поміщено під опіку держави, зважаючи на те, що заявниця, проживаючи разом зі своєю матір'ю, продовжувала втручатися у виховання дитини.

Відтак було розпочато процедуру усиновлення А. на тій підставі, що ця дитина опинилася без батьківської опіки, оскільки її матір було позбавлено дієздатності, а її батько помер. Уряд стверджував, що 26 серпня 2003 року заявниці по телефону було повідомлено про початок процесу усиновлення її дитини. Втім цей факт заявниця заперечує.

До часу завершення процедури усиновлення за заявницею зберігалося право на побачення з дитиною. За словами заявниці, вона продовжувала бачитися з дочкою як звичайно.

Зміст рішення Суду

Заявниця скаржилася на те, що її дочку було віддано на усиновлення без її згоди чи відома і вона не мала можливості оскаржити у суді це втручання. Заявниця також стверджувала, що хоча її й не було формально позбавлено батьківських прав, усі її зв'язки з дитиною були цілковито розірвані. Вона зазначала про порушення ст. 8 та ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд відзначив, що А. проживала зі своєю матір'ю від народження (грудень 1999 року) до листопада 2001 року, тобто до часу, коли дитину було поміщено під опіку держави. І навіть після цього заявниця продовжувала відвідувати дочку. Суд, відтак, визнав, що між заявницею та її дочкою існував зв'язок, який уподібнювався до сімейного життя.

Не було сумніву, що усиновлення цілковито зруйнує відносини між заявницею та її дочкою. Отож, усиновлення було формою дуже серйозного втручання у право заявниці на повагу до сімейного життя. Це втручання ґрунтувалося на нормах закону та відповідало законній цілі якнайкращого захисту інтересів дитини.

Суд вказав на те, що до початку процедури усиновлення компетентні органи жодним чином не дослідили відносини між заявницею та дочкою, знаючи про те, що наслідком позбавлення особи дієздатності є цілковите усунення цієї особи від участі в процесі усиновлення.

Крім того, жодного рішення не було ухвалено стосовно батьківських прав заявниці. Навіть після того, як заявницю було позбавлено дієздатності, вона продовжувала здійснювати свої батьківські права, принаймні певною мірою, з огляду на те, що заявниця володіла правом доступу до дитини до завершення процедури усиновлення.

Незважаючи на це, А. було віддано на усиновлення, і заявниці не було дозволено брати хоча б якусь участь у провадженні щодо усиновлення за винятком, можливо, телефонних дзвінків. Для Суду було важко погодитись із порядком, відповідно до якого особа, позбавлена дієздатності, автоматично усувається від провадження щодо усиновлення своєї дитини. Суд також додав, що слід було надати заявниці нагоду висловити свої погляди щодо можливого усиновлення її дитини, а не обмежуватись поверхневим інформуванням заявниці про початок відповідної процедури.

Отож, заявниця не була залучена достатньо мірою до процесу прийняття рішення. Ця обставина була особливо прикрою з огляду на те, що рішення про усиновлення (зрештою ухвалене 2 вересня 2003 року) мало фатальним чином позначитись на відносинах між заявницею та її дочкою.

Суд, таким чином, дійшов висновку про те, що, усунувши заявницю від участі у провадженні, яке завершилося усиновленням її дочки, Хорватія виявилася неспроможною забезпечити право заявниці на повагу до приватного та сімейного життя. Це було порушенням ст. 8 Конвенції.

Суд постановив, що не було необхідності вивчати окремо скарги заявниці щодо порушення ч. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Бакс проти Люксембургу» («Backes v. Luxemburg»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 8 липня 2008 року у справі «*Бакс проти Люксембургу*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– не було порушено ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція);

– не було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Обставини справи

Заявник Ернест Бакс є громадянином Люксембургу, народився 1946 року і проживає у м. Бех-Клейнмахер (Люксембург).

Заявник — колишній виконавчий директор компанії «Clearstream» — є співавтором книги «Розкриття». Її було опубліковано у березні 2001 року і розповсюджено у Люксембурзі, Франції та Бельгії. З огляду на позицію заявника, книга викликала міжнародне занепокоєння, оскільки вона викривала незаконну діяльність міжнародної клірингової системи під проводом групи «Clearstream», у книзі йшлося про багатьох відомих особистостей з фінансового світу.

Одна зі зносок у цій книзі містила певну інформацію стосовно п. Н. С. — юриста за фахом. Це було чотири окремих твердження:

«Відомо, що п. Н. С. підтримував зв'язки з п. М. С. та п. Р. С. — колишніми банкірами, перший з яких працював на мафію, а другий обслуговував потреби Ватикану. Його підозрювали у налагодженні контактів із представниками організованої злочинності, зокрема у США. Він також зберігав чудові особисті стосунки з п. Г. А., які зав'язалися ще у часи, коли п. Н. С. був головою Європейської асоціації християнсько-демократичної студентської молоді. Будучи Великим магістром головного відділення Масонської ложі в Люксембурзі, він відповідав за прийняття п. Р. С. до її лав».

У квітні 2001 року стосовно заявника було розпочато у суді розгляд кримінальної справи за звинуваченням його у поширенні неправдивих відомостей або в наклепі чи образі. Предметом судової оцінки стали чотири наведених твердження. Заявника було визнано винним у заподіянні образи, однак відповідальність стосувалась лише одного з тверджень, а саме: «Н. С. підозрювали у налагодженні контактів з представниками організованої злочинності, зокрема у США». Заявника було зобов'язано сплатити штраф у розмірі 1500 євро та символічну плату у розмірі 1 євро для компенсації моральної шкоди, якої зазнав п. Н. С.

Ані апеляційна скарга заявника, ані його касаційна скарга задоволені не були.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ст. 10 Конвенції, п. Бакс стверджував, що засудження його за заподіяння образи було порушенням права на свободу вираження поглядів. Заявник також вказував на порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції, яке виявилось у неналежній відповіді судів на аргументи заявника стосовно порушення ст. 10 Конвенції.

Суд дійшов висновку про те, що засудження заявника було втручанням у його право на свободу вираження поглядів. Це втручання було передбачено національним законодавством та відповідало законній цілі, а саме захисту репутації п. Н. С. Суду залишалось вирішити, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

Суд відзначив, що відповідне твердження, зважаючи на його контекст, має розглядатися як оціночне судження. Втім Суд нагадав, що навіть якщо висловлювання є за своєю суттю оціночним судженням, воно має ґрунтуватися на достатній фактичній основі. І якщо та-

кого підґрунтя немає, то висловлювання слід вважати надмірним.

Заявник зазначав, що він спирався у своїх твердженнях на лист з особистої кореспонденції. Однак Суд вирішив, що відповідний лист, зважаючи на відсутність у ньому дати та підпису, не був надійним джерелом. Особливо якщо брати до уваги суперечливі коментарі заявника щодо походження цього листа.

Суд також оцінив інші документи, що були свого часу подані заявником до національних судів для підтвердження своєї позиції. Національні суди дійшли висновку, що жоден з відповідних документів не містив даних, які б дозволили заявнику викласти таке твердження: «Н. С. підозрювали у налагодженні контактів з представниками організованої злочинності, зокрема у США». Суд, зі свого боку, погодився із національними судами у висновку про відсутність у заявника підстав для наведеного міркування.

Відповідні твердження про п. Н. С. торкалися питання загального значення, адже загалом книга «Викриття» стосувалася сфери «паралельного фінансування».

Втім Суд дійшов висновку про те, що інтерес заявника у поширенні відповідних заяв не перевершив безперечне право п. Н. С. на захист честі та ділової репутації. Суд зважив, що заявник цілком вільно міг зробити свій внесок у вільну громадську дискусію стосовно проблем, котрі описані у книзі «Викриття». І для цього не було необхідності стверджувати, що п. Н. С. «підозрювали у налагодженні контактів з представниками організованої злочинності, зокрема у США».

Тому Суд постановив, що були «належними та достатніми» ті підстави, які національні суди навели для їх висновку про те, що заявник зруйнував репутацію Н. С., а відтак, для його засудження.

Насамкінець Суд констатував, що заходи, вжиті до заявника, не були непропорційними до законної цілі, яка ставилася, з огляду на зміст тверджень заявника та на помірний характер застосованого до нього покарання. Тому Суд постановив, що ст. 10 Конвенції порушена не була.

Суд зауважив, що національні суди чітко не відповіли на аргументи заявника стосовно порушення ст. 10 Конвенції. Втім, проаналізувавши мотивувальні частини рішень національних судів, Суд дійшов висновку про безпідставність тверджень заявника щодо недостатності аргументів у цих рішеннях. Хоча Суд і додав, що було б краще, якби у рішеннях містилося більш розгорнуте обґрунтування позиції судів стосовно ст. 10 Конвенції. Відтак Суд постановив про відсутність порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Кононов проти Латвії» («Kononov v. Latvia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 24 липня 2008 року у справі «*Кононов проти Латвії*», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– було порушення ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 30 000 євро на відшкодування моральної шкоди.

Обставини справи

Заявник Василь Кононов народився 1923 року. Він був громадянином Латвії до 12 квітня 2000 року, тобто

до часу отримання російського громадянства.

У 1942 році заявник був призваний до Радянської Армії. У 1943 році він парашутував з літака на територію Білорусії (яка у той час перебувала під німецькою окупацією), де приєднався до десантно-диверсійного загону, що належав до угруповання «Червоні партизани».

Відповідно до фактів, однозначно встановлених внутрішніми судами Латвії, 27 травня 1944 року заявник провадив озброєну групу червоних партизан, перевдягнених у німецьку військову форму, до селища Малі Бати для здійснення каральної операції. Операція була спрямована проти окремих мешканців села, яких підозрювали у зраді, викритті і переданні німецьким солдатам групи червоних партизан. Люди заявника увірвалися в селище, де обшукали шість будинків. Вони виявили у цих помешканнях гвинтівки та гранати, що були доставлені туди за наказом німецької воєнної адміністрації. Після цього учасниками групи було страчено шість чоловіків — голів відповідних сімей. Було також поранено двох жінок. Тоді партизани підпалили два будинки, внаслідок чого четверо людей загинуло у вогні. Загалом було вбито дев'ятьох осіб — шість чоловіків і три жінки, одна з них перебувала на останніх тижнях вагітності.

Згідно з версією подій, викладеною заявником, жертвами цього нападу стали колабораціоністи, котрі здали у руки німецьким солдатам дванадцять партизан, серед яких була жінка з дитиною. Сталося це за три місяці до нападу групи заявника. Заявник стверджував, що його загону було наказано схопити осіб, відповідальних за зраду, для віддання їх до трибуналу. Заявник додав, що він особисто не керував операцією і не увійшов до селища.

У січні 1998 року латвійський Центр документації наслідків тоталітаризму ініціював кримінальне розслідування подій 27 травня 1944 року. Центром було встановлено, що заявник міг вчинити воєнні злочини, заборонені ст. 68-3 колишнього Кримінального кодексу Латвії (далі — КК). Санкція ст. 68-3 передбачала покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 15 років або довічне ув'язнення особі, визнаній винною у вчиненні воєнного злочину. Ст. 6-1 КК допускала зворотну дію кримінального закону стосовно воєнних злочинів. А ст. 45-1 КК встановлювала, що переслідування за такі злочини не було об'єктом законодавчого обмеження.

2 серпня 1998 року заявника звинуватили у вчиненні воєнних злочинів. 10 жовтня 1998 року його було взято під варту. Заявник свою вину не визнавав.

Втім суд визнав заявника винним і засудив його до ув'язнення строком на 6 років. Однак за наслідками розгляду скарги вирок було скасовано. Апеляційний суд вказав на те, що не було встановлено низки важливих аспектів справи, а саме: не було перевірено належність селища Малі Бати до «окупованої території», а також те, можна було чи ні вважати заявника і потерпілих учасниками бойових дій (комбатантами). Заявника було звільнено з-під варти.

17 травня 2001 року внаслідок нового попереднього розслідування заявнику знову було висунуто обвинувачення за ст. 68-3 КК.

3 жовтня 2003 року суд ухвалив вирок, у якому виправдав заявника за звинуваченнями у воєнних злочинах, однак визнав його винним у вчиненні бандитизму. Суд відзначив, що смерть чоловіків з селища можна вважати необхідною та виправданою в умовах воєнних дій. Втім суд підкреслив, що немає виправдання вбивство трьох жінок та підпал будинків. Відтак суд дійшов висновку про те, що заявник та його підлеглі вчинили акт бандитизму. І заявник, як командуючий офіцер, повинен відповідати за дії свого загону. Однак через те, що бандитизм не належав до категорії злочинів, на які не поширюється строк давності притягнення до відповідальності, суд звільнив заявника від кримінальної відповідальності.

Прокуратура оскаржила цей вирок до Верховного суду. 30 квітня 2004 року

Верховний Суд ухвалив рішення, яким скасував вирок у справі і визнав заявника винним у скоєнні воєнного злочину, передбаченого ст. 68-3 КК. Зважаючи на такі обставини, як відсутність небезпеки з боку заявника, його літній вік та кволий стан здоров'я, заявника було засуджено до позбавлення волі терміном на 1 рік та 8 місяців із звільненням від відбування покарання.

Зміст рішення Суду

Спираючись на ч. 1 ст. 7 Конвенції, заявник стверджував, що дії, які були інкриміновані йому, не були злочинами до норм ані національного закону, ані міжнародного.

Суд відзначив, що його завдання полягало в тому, аби оцінити з позиції ч. 1 ст. 7 Конвенції, чи дії, вчинені 27 травня 1944 року, становили порушення, яке було з достатньою доступністю та передбачуваністю визначено у внутрішньонаціональному законі чи в міжнародному праві.

Верховний Суд кваліфікував дії заявника, спираючись на три міжнародних документи. Втім два з них набули чинності після 1944 року і не містили жодних положень про зворотну дію закону в часі. У будь-якому разі ч. 1 ст. 7 Конвенції виключає ретроактивне застосування міжнародного договору для кваліфікації дії чи бездіяльності як кримінальних правопорушень. На час вчинення відповідних діянь чинною була тільки Гаазька конвенція 1907 року стосовно законів та звичаїв війни, а точніше — Додаток до неї у вигляді зводу правил. Ані СРСР, ані Латвія не були учасниками цього міжнародного договору. Відтак формально він не мав застосовуватися до даного збройного конфлікту. Втім текст Гаазької конвенції містив насправді основоположні звичаєві правила, які твердо визнавались міжнародною спільнотою на той час. Отож, Суд припустив, що заявник, будучи «комбатантом» у значенні, що надається цьому поняттю міжнародним правом, мав знати про ті правила.

Суд зауважив, що у рішеннях національних судів майже нічого не зазначалося про те, чи заявник особисто брав участь у згаданих подіях у самому селищі Малі Бати. Адже єдине правдиве звинувачення проти заявника полягало у тому, що він керував загоном, котрий здійснив каральну акцію 27 травня 1944 року. Тому Суд мав визначити, чи ця акція в цілому порушувала правила та звичаї війни, кодифіковані у Гаазькій конвенції 1907 року.

У зв'язку з цим Суд відзначив, що означена операція виконувалась у зоні війни біля лінії фронту, хоча і не в ситуації бойових дій. Це було селище, в якому часто відбувалися сутички між червоними партизанами та німецькими солдатами. Воно належало до території, окупованої нацистською Німеччиною. У селищі, відтак, діяли національна поліція, підпорядкована німецькому командуванню, підпільники, вдягнені в цивільне, та донощики, активність яких була спрямована на викриття червоних партизан.

Суд визнав, що не існувало прямих доказів, які вказували б на те, що шестеро людей, убитих 27 травня 1944 року, були членами національної допоміжної поліції. Втім було відомо, що вони отримали гвинтівки та гранати від німецьких солдат. Зрештою найголовнішою обставиною було вбивство профашистською поліцією групи червоних партизан, які знайшли притулок у селищі, однак були зраджені його мешканцями. Суд зазначив, що ця подія дала заявнику та його людям обґрунтовані підстави вважати відповідних селян колабораціоністами, які допомагали німецькій армії. Тому Суд не погодився з тим аби вважати шістьох людей, яких було вбито, «цивільними». Зрештою Гаазька конвенція 1907 року не містила визначення цього поняття. Верховний Суд Латвії, визнаючи за відповідними особами статус цивільних, керувався іншим міжнародним документом. У ньому, зокрема, зазначалося, що будь-яку особу, яка не належить до визначених вище категорій комбатантів та щодо статусу якої виникають сумніви, слід вважати цивільною. Однак згаданий міжнародний договір був підписаний майже тридцять років після того, як сталися відповідні події. Його не можна

було застосовувати ретроактивно і не було підстав вважати, що таке розуміння поняття «цивільна особа» передбачалося звичаєвим правом, що діяло у 1944 році.

Суд відзначив далі, що акція, здійснена 27 травня 1944 року, була вибірковою за своїм характером. Вона спрямовувалася проти шести конкретних осіб, яких небезпідставно підозрювали у співпраці з нацистськими окупантами. Партизани провели обшук їх помешкань і тільки після виявлення гвинтівок та гранат (матеріальних доказів співпраці з німцями) здійснили страту. Зворотним боком операції було збереження життя усім іншим мешканцям.

Суд зауважив, що національні суди не провели детальний та достатньо ретельний аналіз статей Гаазької конвенції, які вони застосовували у цій справі. Вони їх лише зазначили. Верховний суд зацитував три статті, в яких встановлювалося, зокрема, що є незаконним «підступно спричиняти смерть чи заподіювати шкоду тим особам, котрі належать до ворожої нації чи армії», здійснювати напади на «міста, села, споруди чи будинки, які не захищаються», а також вказувалося на необхідність поважати певні основоположні права людини. Суд відзначив, що у даній справі йшлося про плановану військову операцію, яка полягала у вибірковій страті озброєних колабораціоністів. Цих людей на достатніх підставах вважали небезпечними для червоних партизан передусім з огляду на те, що вони вже спричинили смерть групи товаришів заявника та його команди. Операція майже не відрізнялася від тих, які проводилися збройними силами держав-союзниць антифашистської коаліції чи членами національних рухів опору у багатьох європейських країнах, окупованих нацистською Німеччиною.

Зрештою Суд дійшов висновку про відсутність у рішеннях національних судів належного обґрунтування того, що напад, здійснений 27 травня 1944 року, суперечив per se законам та звичаям війни, кодифікованим у Правилах (Додатку до Гаазької конвенції 1907 року). Відтак, з огляду на поверхневий характер мотивації національних судів, Суд постановив, що у міжнародному праві не містилось належного законного підґрунтя для засудження заявника за командування загоном, що виконав згадану операцію.

Далі Суд висловився щодо факту загибелі трьох жінок у селищі. Суд знову підкреслив вкрай загальний, поверхневий характер доводів, викладених у рішеннях національних судів. Суд відзначив, що суди цілком не відповіли на два важливих питання стосовно цього факту. Перше полягало у тому, чи ці жінки брали участь у викритті групи червоних партизан і, якщо так, то якою мірою. Друге питання стосувалось з'ясування того, чи була їх страта запланованою від початку операції, чи вона стала наслідком виходу членами загону за межі дорученого завдання.

Суд зважив, що було два можливих варіанти пояснення того, що сталося. З одного боку, жінки могли зіграти свою роль у зраді, а відтак їх страта планувалася спочатку. Уряд не спростовував показання заявника про те, що жінки продовжували спостерігати за групою партизан у селищі у той час, як їхні чоловіки рушили в інше село, аби сповістити німецький гарнізон про перехованців. Якщо це справді було так, тоді Суд змушений був визнати, що жінки також були винні у зловживанні своїм статусом «цивільних». Адже вони надавали важливу, конкретну допомогу тим особам, які безпосередньо співпрацювали з нацистськими окупантами. З огляду на такі обставини Суд відзначив, що його висновок стосовно шести чоловіків, страчених 27 травня 1944 року у селищі Малі Бати, можна було однаково застосувати і до трьох страчених жінок.

За другою можливою версією смерть жінок заздалегідь не планувалася, а стала наслідком зловживання ситуацією підлеглими заявника. У зв'язку з цим Суд відзначив, що навіть якщо це і було так, не можуть вважатися порушенням законів та звичаїв війни ані таке зловживання, ані військова операція, під час якої воно могло мати місце. Аналі-

зуючи цей варіант розвитку подій, Суд беззастережно погодився з тим, що відповідні дії членів загону заявника становили порушення загального права, тобто мали розслідуватися за нормами національного права, що діяло у час їх вчинення.

Суд відзначив, що навіть якщо вбивство трьох жінок і справді було наслідком зловживання з боку червоних партизан, то національні суди не встановили — так само, як і стосовно шести вбитих чоловіків, — точний ступінь участі заявника у страті. Отож, не було жодних підстав вважати, що він сам вчинив вбивство чи змусив або схилив своїх людей до цього.

Суд зауважив, що у разі, якщо засудження заявника ґрунтувалось на національному праві, таке засудження було порушенням ст. 7 Конвенції. Адже навіть якщо припустити, що у 1944 році він вчинив правопорушення, карані за нормами загального права, то починаючи з 1954 року переслідування заявника за ці порушення було незаконним. Притягнення заявника до відповідальності після того, як минуло майже півстоліття з часу перебігу строку давності, було б порушенням принципу передбачуваності.

Насамкінець Суд підсумував, що заявник не міг передбачати, що його дії, вчинені 27 травня 1944 року, вважатимуться воєнними злочинами з позиції міжнародних правил, що регулювали поведінку під час війни у той час. Таким чином, міжнародне право не містило підстави для засудження заявника за вчинене ним. Навіть якщо припустити, що заявник скоїв одне або більше діянь, караних національним правом, то у 2004 році національне право також вже не могло бути підставою для його засудження. Тому було порушено ст. 7 Конвенції.